

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**AFGANİSTANDA RADİKAL İSLAMCI GRUPLARIN
SOSYAL TABANI: TALİBNA ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mohammad Jawad MOTAFAKER

Enstitü Anabilim Dalı : Sosyoloji

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Adem BÖLÜKBAŞI

NİSAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

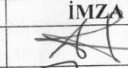
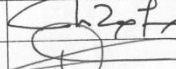

AFGANİSTAN'DA RADİKAL İSLAMCI GRUPLARIN SOSYAL
TABANI: TALİBAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mohammad Jawad MOTAFAKIR

Enstitü Anabilim Dalı : Sosyoloji

"Bu tez ...../...../201.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir."

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Adem BÖLÜKBAŞI	BAŞARILI	
Prof. Dr. M. Tayfun AMMAN	BAŞARILI	
Dr. Öğr. Üyesi Aydin AKTAY	BAŞARILI	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Mohammad Jawad MOTAFAKIR
Öğrenci Numarası	:	1560Y13017
Enstitü Anabilim Dalı	:	Sosyoloji
Enstitü Bilim Dalı	:	Sosyoloji
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	AFGANİSTAN'DA RADİKAL İSLAMCI GRUPLARIN SOSYAL TABANI: TALİBAN ÖRNEĞİ
Benzerlik Oranı	:	%3

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafıma yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbtezler@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Adem BÖLÜKBAŞI

Tarih:

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	111
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	5
1.1 Din ve Şiddet Paradoksu	5
1.2 Fundamentalizm.....	10
1.2.1 İslami Fundamentalizm	14
1.2.1.1 Siyasal İslam.....	15
1.2.1.2 Geleneksel / Sünneti İslam	15
1.2.1.3 İslami Fundamentalizmle İlgili Düşünceler.....	16
1.3 Radikal İslamcı Gruplar	21
1.3.1 Orta Asya’da Radikal İslamcı Grupların Ortaya Çıkmasına Yol Açan Faktörler.....	22
1.3.2 Selefilğin ve Vahhabiliğin Entelektüel Menşei	26
1.3.3 Hadisçiler (Şekilciler).....	27
1.3.4 İslami Tekfiri Grupların Meşruiyet Kaynağı Olarak “Cihat ve Bidat” Kavramı	28
1.4 Terör ve Terörizm	30
1.4.1 Terörizmin Ortaya Çıkma Nedenleri.....	34
İKİNCİ BÖLÜM: AFGANİSTAN’IN SOSYO POLİTİK TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	39
2.1 Gelenek ile Modernite arasındaki Çatışmanın Tarihsel Gelişimi.....	40
2.1.1. Gelenek ile Modernite Çatışmasının Sonucu Olarak Taliban	55
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: POST-TALİBAN AFGANİSTAN	67
3.1 Toplumsal Boşluklar	68
3.1.1 Makro-Politik Çatışmaların Düzeyi	72
3.2 Sosyal Ayrışma	75
3.3 Geleneksel Eğitim Sistemi	81
3.4 Yoksulluk ve Yolsuzluk	84
3.5 Taliban ve Peştunwali Geleneği	86
3.6 Taliban ve Afganistan’ın Geleneksel – Kabileci Yapısı	88

3.7 Göçmenlik; Özellikle Pakistan'a ve İran'a Yönelik Göçler.....	90
3.8 Karaborsa ve Taliban	93
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	96
KAYNAKÇA.....	102
ÖZGEÇMİŞ	112

KISALTMALAR

- AB** :Avrupa Birliği
ABD :Amerika Birleşik Devletleri
AF-PA : Afganistan ve Pakistan
ISIS :İŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti)
NATO : Kuzey Atlantik Paktı Antlaşması
OIC : İslam İşbirliği Teşkilatı
PDPA : Afganistan Halk Demokratik Partisi
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Afganistan’da Radikal İslamcı Grupların Sosyal Tabanı: Taliban Örneği			
Tezin Yazarı: Mohammad Jawad MOTAFKER		Danışman: Dr. Öğre. Üyesi Adam BÖLÜKBAŞI	
Kabul Tarihi: 17.04.2019		Sayfa Sayısı: (V+102)	
Anabilim Dalı: Sosyoloji			
<p>Bügüne kadar yapılan çalışmalarda fundamentalizm kavramı hakkında henüz tek bir tanım üzerinde fikir birliğine varılmamıştır. Çünkü fundamentalist gruplar sosyal bir olgu olarak İslam ülkeleri için en önemli kimlik kaynağı haline gelmiştir. Başka bir deyişle günümüzde kamuoyunda fundamentalizm daha çok bazı aktif islami grupların ideolojik, politik ve inançsal tutumlarını açıklamak için kullanılır ve İslami fundamentalizm olarak bilinir.</p> <p>Yukarıda belirtildiği gibi bu çalışmanın ana amacı, Post-Taliban Afganistan’da köktendinci grupların sayısının adım adım artmasına yol açan içsel faktörlerin analiz edilmesidir. Diğer taraftan köktendinci grupların varlıklarını sürdürmelerini sağlayan dış faktörlerin neler olduğunun yanı sıra terör grupları başta olmak üzere Taliban hareketinin yükselişinde ve güçlendirilmesinde dış ülkelerin politikasının ne olduğu da bu çalışma açısından önemli sayılmaktadır. Yani Afganistan’da radikal İslamcı grupların güçlenmelerine yol açan toplumsal faktörlerin analiz edilmesi amaçlanmıştır.</p> <p>Bu çerçevede Afganistan’da radikal islamcı grupların sayısının artmasını ve varlığını sürdürmesini sağlayan iki faktör vardır. Birincisi siyasi nedenler veya küresel ve bölgesel süper-güçlerin rolü bu olgunun hızını artırmış ve bu olguyu devamlı kılmıştır. İkinci olarak Afganistan toplumunun kendi iç dinamikleri olan sosyo-kültürel faktörler önemli rol oynamaktadır. Örneğin: eski eğitim sistemi, kabileci yaşam tarzı, Peştünwali geleneği, karaborsa, göçmenlik; özellikle İran’a ve Pakisan’a, toplumsal boşluklar, sosyal ayrışma, yoksulluk ve yolsuzluk, ve Taliban ideolojisinin varlığı.</p>			
Anahtar Kelimeler: Taliban, Afganistan, Terör, Dini Köktencilik, Etnik Boşluklar			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	√	Ph.D.	
Title of Thesis: The Social Base of Radical Islamist Groups in Afghanistan: The Case of Taliban			
Author of Thesis: Mohammad Jawad MOTAFKER		Supervisor: Assist. Prof. Adem BÖLÜKBAŞI	
Accepted Date: 17.04.2019		Number of Pages: (V+102)	
Department: Sociology			
<p>Until now, there has not been a consensus on a common definition of the concept of fundamentalism. Because fundamentalist groups have become the most important source of identity for Islamic countries as a social phenomenon. In other words, today, fundamentalism is used to explain the ideological, political and religious attitudes of some active Islamic groups and they are famous as Islamic fundamentalism.</p> <p>As stated above, the main purpose of this study is to analyze the internal factors that cause the increase of the number of fundamentalist groups in the Post-Taliban Afghanistan. On the other hand, the external factors that enable the fundamentalist groups to maintain their existence, as well as the terrorism, especially the rise of the Taliban movement, and the strengthening of the foreign countries' policy, are considered important for this study. In other words, it was aimed to analyze the social factors that led to the strengthening of radical Islamist groups in Afghanistan.</p> <p>In this context, there are two factors in Afghanistan that enable the rise and maintenance of radical Islamist groups. Political reasons or the role of global and regional super-powers that have increased the speed of this phenomenon and made this phenomenon permanent. In addition, socio-cultural factors, which are the internal dynamics of Afghanistan society, play an important role. For example: the classic education system, tribal life style, the tradition of Pashtun Walli, Black market, Immigration specially in Iran and Pakistan, Social Gaps, Social Separation, Poverty, Corruption and the existence of Taliban ideology.</p>			
Keywords: Taliban, Afghanistan, Terrorism, Religious Fundamentalism, Ethnic Gaps			

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Tavandan tabana denilen modernleşme sürecinin sonucunda fundamentalist (köktendinci) gruplar ortaya çıkmıştır. Yahut Yeni Dünya'ya ait değerlerin, devlet tarafından geleneksel bir toplum üzerinde zor kullanılarak uygulanmasına da tavandan tabana modernleşme denilebilmektedir. Yeni Dünya'ya ait değerler, geleneksel bir toplumun değerleri ile uzlaşmadığı için bazı İslami gruplar tarafından ciddi reaksiyonlara sebep olmuştur. Bu hadise Orta Doğu ülkelerinde İslami fundamentalist (kökten dinci) grupların ortaya çıkmasını desteklemiştir. İslam coğrafyasında köktendinci grupların başında, Afganistan'da Taliban ve Irak'ta El Kaide gibi örgütler gelir. El Kaide ve Taliban grubu, İslami-tekfir örgütü diye de bilinmektedir. Günümüzde, İslami-tekfiri grupların son gelişmeleri ise Irak'ta ortaya çıkan İŞİD ya da Hilafet-i-İslami'dir. Bu grupların ortak özelliği ise şiddet uygulamalarıdır. Köktendinci grupların uyguladığı şiddete, Orta Doğu ülkeleri arasında en çok maruz kalan toplumların başında Taliban dönemindeki Afganistan vatandaşları gelmektedir. 1994-2001 yılları arasında Afganistan'daki siyasal iktidarın kontrolü Taliban hareketinin elindeydi. Dolayısıyla Bin Ladin ve Mollah Mohamad Omer, kendileriyle aynı düşüncede olan kişiler aracılığıyla tanıttıkları değerler çerçevesinde Afganistan toplumunda yedi yıl hüküm sürmüşlerdir.

New York'taki 11 Eylül saldırısıyla birlikte, Amerika ve onun politik müttefikleri tarafından terörist denilen Taliban Devleti sona ermiştir. Taliban Devleti'nin sona ermesi Afganistan toplumu için yeni bir sayfa açtı. Başka bir ifade ile Taliban Devleti'nin çöküşü ve Karzai'nin iktidara geçmesi, Afganistan halkı için Taliban gibi kökten dinci radikal grupların şiddet uygulamasının son bulması anlamına gelmekteydi. Ancak, Karzai'nin iktidara gelmesinin üzerinden 18 yıl geçmesine rağmen, terörist gruplar başta olmak üzere Taliban hareketi tarafından uygulanan şiddet eylemleri halen devam etmektedir.

II. Araştırmanın Amacı

Yukarıda belirtildiği gibi bu çalışmanın ana amacı, Post-Taliban Afganistan'da köktendinci grupların sayısının adım adım artma nedenlerini sağlayan içsel faktörlerin analiz edilmesidir. Diğer taraftan köktendinci grupların varlıklarını sürdürmelerini sağlayan dış faktörlerin neler olduğunun yanı sıra terör grupları başta olmak üzere Taliban hareketinin yükselişinde ve güçlendirilmesinde dış ülkelerin politikasının ne olduğu da

bu çalışma açısından önemli sayılmaktadır. Yani Afganistan’da radikal İslamcı grupların güçlenmelerine yol açan toplumsal faktörlerin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

III. Araştırmanın Soruları

Kısa bir tarihsel girişle bu araştırmada yöneltebileceğimiz sorular, başta Afganistan toplumuna yönelik olmak üzere tüm Orta Doğu ülkeleri ile ilgili sorulabilecek sorulardır.

1. Neden çoğu Orta Doğu ülkesinde daha önce farklı milletler karşılıklı saygı, barış ve huzur içinde yaşarken ve kadın hakları ile ilgili belirli bir mesafe alınmış durumdayken, şimdi bu toplumlar bütün tarihi değerlerini bir kenara koyup birbirlerini hazmedemez duruma geldi veya yok oldu?
2. Neden Ortadoğu coğrafyasındaki bu huzurlu ortam yerini zulüm ve savaşa bıraktı?
3. Ortadoğudaki ülkeler -özellikle Afganistan ve Pakistan- liberal bir geçmişe sahip olmalarına rağmen, nasıl oldu da bu radikal İslamcı gruplara boyun eğdiler?
4. Ve özellikle bu araştırmanın ana sorusu, Post-Taliban dönemi Afganistan’da, sadece Afganistan toplumu tarafından dinde radikal köktenci İslami grupların devam etmelerini sağlayan faktörler nelerdir?

IV. Araştırmanın Varsayımları

Post-Taliban dönemi Afganistan’da terörist gruplar başta olmak üzere Taliban grubuna destek veren faktörleri dış ve iç faktörler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu çalışmada sadece iç faktörlere yani Afganistan’ın kendi sosyal dinamiklerine dair varsayımlarla yola çıkılarak bilgi toplanmaya çalışılacaktır. Bu yüzden ilk varsayıma değil de ikinci varsayıma ve onun alt başlıklarına odaklanacağız.

- 1- Yurt dışı faktörlerin temelinde, başta Taliban olmak üzere ülkedeki terör gruplarını destekleyen dünyadaki ve bölgedeki süper güce sahip ülkelerin politikaları yatmaktadır.
- 2- Terör grupları başta olmak üzere, Taliban hareketinin süregelmesinde Afganistan’daki içsel faktörlerin de çok büyük rolü vardır. Örneğin;
  - Afganistan’daki eğitim sisteminin Taliban anlayışına uygun olması.
  - Peştün etnik grupları üzerinde siyasetçilerin etkisinin büyük olması.
  - Bu olgunun canlılığını sürdürmesinin bir sebebi de Peştün etnik grupların gelenekselci-kabilecilik zihniyetidir.

- Peştün etnik grupların kabile kimliğini hayatlarının merkezine koyan yaşam tarzı, bu olguyla doğrudan irtibatlıdır.

V. Araştırmanın Önemi

Bir toplumda aşırıcılığın her türü (sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik), her bakımdan zararlıdır (Bihrozlak, 1384 (2005): 31). Aynı zamanda aşırıcılığın artması maddi ve manevi açıdan telafi edilemeyen zararlara sebep olmuştur ve olacaktır. Bu araştırma, sosyolojik bir bakış açısıyla bu konuyu inceleyecektir. Genelde son on beş seneden beri Afganistan ile ilgili çok nadir araştırma yapılmış ve bu konuya dair pek yazı yazılmamıştır. Bu yüzden bu tarz araştırmalar oldukça gereklidir. Ve nitelikli çalışmalar büyük bir önem arz etmektedir. Özellikle bu konuyla ilgili yaptığım literatür taraması ve incelemelerim sonucunda, doğrudan bu konuyla ilgili düzenli ve akademik bir şekilde yapılan bir çalışmaya rastlayamadım. Bu yüzden bu çalışmanın köktendinci grupların sosyal tabanı ile ilgili yapılmış ilk çalışmalardan biri olacağını düşünmekteyim. Ayrıca Afganistan toplumunun içinde doğup büyüyen bir araştırmacı olarak bu toplumun zihniyetini ve halkın tutumunu bilmemin araştırmaya büyük katkı sağlayacağını düşünmekteyim. Bu durum içeriden bakış geliştirmemi sağlamaktadır.

VI. Araştırmanın Yöntemi

Sosyal bilimlerde genellikle kullanılan araştırma yöntemlerini, sosyal olguların nicel ve nitel yönüyle ilgilenen yöntemler olarak ele alabiliriz. Nitelik yönünden yapılan araştırmalar daha çok sosyal olgunun niteliksel bileşenlerini ve içeriğini incelerken, nicelik yönüyle yapılan araştırmalar olguları sayısallaştırarak nicelleştirmeyi hedeflerler (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 54-55). Nicel araştırma daha çok olgunun farklı katmanlarıyla uğraşmak yerine, sayılarla ve bazı değişkenler arasındaki nicel ilişkilerle uğraşmaktadır. Bu yüzden nitel araştırmayı kullanmak, hem sosyal olguların daha derinlemesine anlaşılmasına, hem de aynı zamanda birden fazla araştırma tekniği kullanılabilmesine imkân verir.

Dolayısıyla bu tez hem teorik hem de uygulamalı araştırma boyutlarını içeren bir çalışmadır ve tezde nitel yöntem de kullanılmıştır. Zira bizzat kendim Afgan bir sosyoloji araştırmacısı olarak, terör gruplarının uyguladığı tüm eylemlere canlı olarak şahit olduğum için doğal gözleme dayalı analiz tekniği ve Taliban'ın ideolojisini yansıtan birincil dokümanların analizinde doküman inceleme tekniği de kullanılmıştır. Tezin birinci bölümünde, son on sekiz yılda Post-Taliban Afganistan'a yönelik belirli kurallara

dayalı kodlamalarla kitap, kitap bölümü, mektup, tarihsel dokümanlar, gazete başlıkları, gazete yazıları ve evrensel medyadan belgesel röportajlar gibi dokümanlar incelenecektir. Araştırma sonucunda çeşitli yöntemlerle elde edilen verilerin bir anlam ifade edebilmesi, hüküm bildirebilmesi için; düzenlenmesi ve yorumlanması gerekir. Bu araştırmada da öyle bir hüküm bulabilmek için verileri düzenlemek ve analiz etmek zorundayız. Bu araştırmada Afganistan toplumu içinde aşırıcılığı destekleyen faktörleri incelemek amacıyla, içerik analizi tekniği kullanılacaktır. Ayrıca Afganistan'a yönelik önceki çalışmalarda nicel araştırma teknikleriyle elde edilen bilgi ve belgeler de amaca uygun görüldüğü yerlerde kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1 Din ve Şiddet Paradoksu

Din kavramı din sosyolojisinin başlangıçtan beri en çok tartışılan kavramlarından bir tanesidir. Birçok sosyolojik kavram gibi dinin tanımı, problemleri bir alan olarak karşımıza çıkmakta; dinden ne ve hangi dini kastettiğimize bağlı olarak tanımlamalar farklılık göstermektedir (Kurt, 2008: 73-93). Din nedir ? sorusu ile ilgili günümüz dünyasında farklı tanım ve görüşler vardır. Modern sosyal bilimciler tarafından dinin boyutları incelenmiş, farklı tanım, farklı görüş ve farklı yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımlardan birisi; felsefi akımlar yoluyla, gerçeği bulmaya çalışan din felsefesidir. Felsefi yaklaşıma göre din, insanı diğer canlı varlıklardan ayıran temel özelliklerden birisidir. Felsefi akım, her zamanki gibi insanları, varoluş sorularıyla karşı karşıya bırakmıştır. Mesela, bu dünyaya nereden ve neden geldik? Yaşamın anlamı ve manası nedir? Yaşamın amacı nedir? Ölümden sonra bize ne olacak? Ve bunlara benzer sorular. Yani dini felsefi algısı ve katkıda bulunan faktörler, daha çok insanın bilişsel boyutlarıyla ilgilidir (Kahraman, 2015) ve (Yezdi, 1396 (2017)).

Sonraki görüş, psikologların yaklaşımıdır. Genelde psikologlar tarafından sunulmuş olan tanımlamalar daha çok insanların psikolojik durumlarına odaklanmaktadır (Saiidi, 1389 (2010): 432-445). Örneğin; Gordon Allport'e göre din, insanların temel ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile din, insanların güven, yemek ve eş gibi temel ihtiyaçlarının mahsulüdür. Bazı psikologlar dadin ile ilgili, ruhani veya zihinsel analizler yapmıştır. Onlar daha çok dinin kökenini zihinsel hastalıklar gibi, insanların bilinçaltılarında aramışlardır. Mesela Sigmund Freud, dini, bir taraftan manevi bir vicdan olarak görürken, öbür taraftan de bir nevi korku olarak görmüştür. Ya da başka bir deyişle "din bir nevrozdur, hem de evrensel bir nevrozdur" (Şentürk, 1997: 221-229). Freud açısından dinin işlevi insanın ahlaki değerlerini kontrol etmek, desteklemek ve icat etmek için bir güçtür.

Ve din hakkında bir başka görüş, sosyal öğrenme teorisidir. Bu yaklaşıma göre dinin kavramları, inançları ve ilkeleri, toplumsal bir öğrenme süreci olarak görülmüştür. Başka bir deyişle din, sosyal öğrenme süreci içerisinde, çevreden insanlara geçen bir değer ve inanç sistemidir (Mokadam, 1394 (2015)).

Sosyolojik yaklaşıma göre; din, sosyologlar açısından "insanların inanç ve eylemi ile ilgili bir sistemdir" (Kurt, 2008: 73-93). Sosyologlar ve antropologlara göre dünya

çapında herhangi bir dine mensup olmayan bir toplum yoktur. Bu nedenle dini, bir sosyal kurum olarak görmekteyiz. Onlara göre din kurumu özel işlevlere sahiptir. Ki toplumun içinde bulunmaması durumunda, o toplum düzenini kaybedecektir (Bahçani, 1391 (2012)).

Dinle ilgili davranış bilimcilerin, sosyal bilimler alanındaki uzmanların, dine yönelik bakış tarzı; işlevseldir. Başka bir deyiş ile bunlar dinin cevherini ve özünü değil, toplumun içinde dinin oynadığı rolü ve işlevlerini incelemeye çalışmaktadırlar. Toplumun içinde dinin görülebilen özellikleri üzerinde durmuşlardır. Belki de bu yüzden, bu uzmanların çoğu çalışmalarında örneğin; Clifford Geertz ve Durkheim, dini kolektif bir olgu ve bir dayanışma ögesi olarak (Fatima, 1391 (2012)), Weber ise; dini dünyayı ve anlam çerçevemizi düzenleyen bir sistem olarak (Loviyet) ve Karl Marx ise dini, kültürel ve işlevsel bakımından bir üst yapı unsuru ve bir yanlış bilinç biçimi olarak görmektedir (Foladi, 1393 (2014): 139-165). Bunlar hep birlikte dini, toplumsal bir gerçek olarak görmüşlerdir. Veya bunlara göre; din kolektif bir meseledir, özel ya da bireysel din imkânsızdır. Dolayısıyla; incelediğimiz araştırmalar arasında metodolojik açıdan bazen benzerlik bazen de farklılıklar bulunmaktadır. Bu yüzden incelediğimiz fikirleri, evrimci, sembolist, yapısalcı ve işlevselci kavramların altında toplamak mümkündür. Başka bir söyleyişle bir sonuç elde edebilmek için sosyoloji biliminde en yaygın bu dört yaklaşımı bir arada toplamanın, yararlı olduğunu düşünmekteyim.

Birincisi, bütün düşünürler dini evrimci yaklaşımla incelemişlerdir. Evrim teorisi ilk önce, biyoloji biliminde kullanılmış ve “tüm canlıların tek bir hücreden geldiğini ve basitten komplekse doğru geliştiği” fikrini ileri sürmüşlerdir. Akademik metinlerde bu teorinin kurucusu olarak Charles Darwin görülmektedir. Ama Darwin’den önceki akademisyenler tarafından da sözü edilen teori ileri sürülmüş ve bilimin diğer dallarını da etkilemiştir. Böylece, on dokuzuncu yüzyılda evrim teorisi bütün bilimlere egemen olmuş ve düşünürler tarafından sosyal fenomenler, bu teori çerçevesinde incelenmiştir. Dolayısıyla din ile ilgili düşünürlerin görüşlerinin ortak özelliklerinden biri evrim teorisidir. Mesela; Durkheim, dinlerin basitten karmaşığa doğru ilerlemesine inanmaktaydı. Durkheim’e göre; dinin en temel bilgileriyle, öteki dinleri anlayabilmek mümkün olup, özellikle bugünkü modern dinleri kavrayabiliriz. Marx, Weber ve Geertz de dini kavramak için evrim teorisinden yararlanılması gerektiğini savundular. Geertz; “benim savunduğum kavram, bilişsel göstergeli bir öze sahiptir (Mokadam, 1394 (2015))” görüşündeydi. Marx ise; insanın anlamlılık şebekesinde avare bir hayvan

olduğuna inanmaktaydı. Ona göre din, kültürel bir düzen için ve insanlar tarafından ilişkilerin devam etmesi adına oluşturulmuştur. Ve Feuerbach'tan etkilenmiş olan Karl Marx'a göre; ekonomik değişiklikler insanların ruhu ve inancını da etkileyebilir. Feuerbach, "Hristiyanlığın z" eserinde dini; insanlar tarafından kültürün tekml esnasında ortaya çıkmış bir inanç ve değer sistemi olarak tanımlamıştır. Ve Auguste Comte'un ortaya attığı toplumun ilerlemesi anlayışı ise bu varsayımın doğru olduğunu vurgulamaktadır.

İkinci varsayım ise dinin sembolizm yaklaşımına dayalı yapılan yorumlardır. George Herbert Mead, Herbert Blumer ve Chicago Okulu, yirminci yüzyılda sembolik-etkileşimci sosyolojisinin ncleridir. Sosyolojide sembol, birey veya grupların düşünce tarzı ve davranış biçimi ile ilgili toplum anlayışını gösterebilme becerisi anlamına gelmektedir. Klasik sosyologlarda da dine sembolik bakış bulunmaktadır. Örneğin, Weber'in din ile ilgili görüşü Durkheim'in devamıdır. Çünkü her ikisi de toplumun içinde din kurumunun önemini vurgulamışlardır. Weber, Durkheim'in aksine, toplumun gerçeklerini daha fazla anlayan bir tavra sahip olup, "sosyal eylemin içsel anlamlarını anlamalıyız" demiştir. Bu yüzden din, Weber'e göre; toplumsal hayatta belirli bir davranış biçimidir. Marx dini halkın afyonu, Geertz ise dini kültürel bir düzen olarak görüp, Durkheim ise dini totemizmle açıklamaya çalışmıştır. Dolayısıyla bütün bu düşünürler sembolizm bakış açısıyla dine yaklaşmışlardır.

nc varsayıma göre; din teorisyenlerinin fikir birliğine vardığı bir diğer gösterge ise her şeyin yapısalcı bir çerçevede ele alınması gerektiği görüşüne inanmalarıdır. Yapısalcılara göre bir kolektif unsurun değişmesi, koleksiyonun diğer unsurlarına etki eder. Durkheim'e göre; toplumsal gerçeklikler, onun bir parçası olan sosyal ortama tabiidir. Başka bir ifadeyle; sosyal gerçeklikleri, sosyal yapılarda incelemeliyiz. Comte'un "bilim hiyerarşisi ve toplumun gelişmesi", Geertz'in "din kültürel bir düzendir" görüşü, Marx'ın 'ekonomik durumlar her şeyin yapısıdır' ifadesine bakıldığında, bütün bu düşünürlerin yapısalcı yaklaşımdan yararlandığını görebilmekteyiz. Çünkü "düzen" kelimesi ancak bir yapı içinde anlamlı olabilir.

Ve son olarak bu düşünürler, dinin inananlar arasında sahip olduğu rolü ve işlevi bakımından da ortak görüşlere sahiplerdir. İşlevselci yaklaşım, sosyolojide en yaygın kullanılan paradigmadır. Bu paradigmanın bayraktarı olan Durkheim'in çoğu eserinde, işlevsel yaklaşıma dair görüşleri bulunmaktadır. Durkheim'e göre toplumsal fenomenleri beyan etmek için sadece sebep ve sonuçlarını göstermek yeterli değil, rolü ve işlevi de

belirlenmelidir. Yani Durkheim, toplumun düzenini kurmak için dinin işlevini göstermeye çalışmıştır. Marx'a göre; din hayatın acısını teselli etmek ve anlamlandırmak, Comte'a göre; beşeri dinin görevi, toplumun kaybolmuş düzenini geri getirmek ve Weber'e göre ise; kapitalizmin ortaya çıkmasında Protestan ahlakın aktif bir rol almış olması olarak ifade edilebilir. Bu ifadelerin hepsi bir nevi dinin işlevselliğini göstermektedir.

Sonuç olarak, incelediğimiz bütün yazıların düşüncelerine dayalı din ne olursa olsun, toplumun içinde farklı göstergelere sahiptir. Din, insanların davranış biçimini ve insanların tutumunu ve ruhsal durumlarını şekillendirmektedir. Başka bir ifadeyle de dinin en önemli boyutu ise, sosyal boyutudur. Normlar ve sosyal değerler ya da dinden kaynaklı olan bazı zihinsel ve davranışsal kalıplar, örneğin; dini örgütlerin oluşturulması, Diyanet kurumu (Türkiye örneği) veya İran'da Ruhaniyet kurumu gibi dinin dış göstergelerinin teşekkül etmesine sebep olmuştur. Kısacası din toplumun içinde sosyal boyutu olan bir kurum olarak tanımlanmıştır. Bu tür tanımlar çoğu sosyal bilimciler ve sosyal davranış bilimciler tarafından sunulmuştur. Kısacası, sosyal bilimlerin ve davranış bilimin uzmanlarının dine bakış açısı; işlevseldir. Özsel tanımlar, dinin ne olduğunu tespit etme gayretindedirler (Erkol, 2015: 131-161). Ve bunun tam tersi olan işlevsel tanımlar, toplumun içinde dinin görülebilen göstergeler ve özelliklerine dayalı, dinin işlevini ve tanımını üstlenmiştir. Bu tür tanımlar ise her zamanki gibi dinle teolojik açıdan ilgilenen bilim insanları tarafından yapılmaktadır. Dine teolojik bakan bilim insanlarının bakış açısı ve yaklaşımı ise içseldir. Çünkü dinin asıl kaynaklarına dayanarak, dinin ne olduğunu tanımlamaktalar. Mesela “din, akıl baliğ olan insanların kendi iradeleri ile gerçekleştirdikleri, kendilerini hem bu dünyada hem de ebedi âlemde huzura, mutluluğa götüren, peygamberler aracılığıyla tebliğ edilen ilahi emir ve yasaklar bütünüdür. Başka bir deyişle din; “Allah’ın emirlerine saygı duymak, onun yap dediklerini yapmak, yapma dediklerini yapmamak ve Allah’ın yarattığı bütün canlılara şefkat ve merhamet etmektir” (Çelik, 2016: 79-94). “Buna benzer özel tanımların hepsinde din; Allah ve onun yarattığı mevcutlar arasında bir güç olarak tanınmaktadır. Çünkü din kelimesi anlam olarak da boyun eğmek, malik olmak, birinin karşısında zelil ve borçlu olmak” (Çelik, 2016: 79-94) gibi anlamlara gelmektedir. Özsel tanımların odak noktası olan din, bir inanç, ibadet, ahlak sistemi ve insanların hayatını şekillendiren bir sistemdir.

Yukarıdaki metinleri gözden geçirdiğimizde, Din ve şiddet olgusu arasındaki ilişki nedir? Sorusu, Ya da şiddetli davranışlar dinlerden Kaynaklanan bir fenomene midir? İlk

akla gelen sorulardır. Başka bir ifade ile, Tüm ilahi dinlerin ana ilkesi itibarıyla insanlığın barışını ve kurtuluşunu amaçlayan bir yapının nasıl olup da şiddetin referansı ve nedeni olduğu üzerinde durulması gereken ciddi bir sorundur. Bir tarafta huzur, barış ve kurtuluş mesajı taşıyan dinsel yapıların diğer taraftan çatışma ve şiddetle bir arada anılması gerçekte bir paradokstur. Bu paradoksun izahı bağlamında çeşitli yazarlar, dinin aslında kendisinin şiddetin nedeni olmadığına ya da şiddet öngörmediğine dikkat çekerler. Bu yazarlar, bununla birlikte “din” etiketinin ekonomik, politik ve benzeri duruşları meşrulaştırmak için kullanıldığı ve bu çerçevede “dinsel şiddet” olarak tanımlanan tutum ve davranışlarda gerçekte dinin - yapısına aykırı olsa da - bir araç olarak kullanıldığı düşüncesini ön plana çıkarırlar (Gündüz, 2016: 8-31). “Bazı yazarların da vurguladığı gibi, içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda da dinler, şu ya da bu bağlamda dünya genelinde çatışmalara ve terörizme referans olarak kullanılmasına yönelik yıkıcı bir potansiyel taşımayı sürdürmektedir. Ancak dikkat çeken husus; şiddetin doğrudan dini bir tutum ve davranış olmaktan öte çoğunlukla siyasal bir motivasyon taşıması ve dinlerin şiddeti meşrulaştırmada yalnızca bir araç olarak kullanılmasıdır (Gündüz, 2016: 8-31)”.

Halil Aydınalp'da makalesinde din ve şiddet arasındaki sorunu yorumsal bir sorun olarak görmektedir. Ona göre dini gelenekler doğru anlaşılmadığında çatışma ve şiddet sürecine katkı sağlayacak bir meşrulaştırma aracına dönüşmektedirler. Dinlerin şiddetle ilişkileri bir algı ve yorum meselesidir. Dinsel radikalizm nihai gücünü dini idealizmden almaktadır. Halil Aydınalp makalesinde intihar eylemleriyle dini radikalizm arasında kurulan doğrusal bir bağın geçerli olmadığını iddia etmekte ve bu tür eylemlerin dini yorumların doğrusal bir sonucu olmaktan ziyade, dinin dışındaki sosyal ve siyasal dinamiklerin etkisi altında gerçekleştiği, din faktörünün eylemleri motive etmede ve meşrulaştırmada kullanıldığını iddia etmiştir. Her din iddialarla ortaya çıkmakta ve belirli ilkelere göre tanzim edilmiş bir hayat biçimi öngörmektedir. Bunun anlamı dini geleneklerin kendilerini bir kültürel ve toplumsal yapı içinde nesnelleştirmeleridir. Dinlerin zorunlu olarak bireyleri aşan nesnel bir kimlik oluşturmaları, kültüre hatta bir medeniyete mal olmaları, din ve kültürler arasındaki rekabet sürecini tırmandırmakta, bu sürecin doğal bir uzantısı olarak dinler çatışma ve şiddet sürecinin bir parçası haline gelebilmektedirler. Bu durum, dinin alternatif bir duygu birliği yaratarak kendileri gibi düşünmeyenlerin karşısında ilave bir kimlik yaratmasında ve üretilen grup kimliği sayesinde dışarıdan gelecek saldırılara/zararlı akımlara karşı dinin bazen bir kalkan, bazen bir sığınak, bazen de bir müşriyet kaynağı haline gelmesinde daha net

görülebilmektedir (Aydınalp, 2009: 129-146). Her din belli bir iddialar ile ortaya çıkmakta ve takipçilerine bir yön göstermektedir. Bu sebeple her dinin belli bir din bilimleri ve uzmanları tarafından incelenmektedir.

Dinde zorlama yoktur, ilkesini vurgulayan İslam dini, günümüz dünyasında en fazla mensuba sahip dindir. Doktor Nuri Alla'ya göre, vicdani ve bireysel bir fenomen olan din; kurumsallaştığı zaman yani mescit/kiliseye ve molla/church'a sahip olunca, mezhebe dönüşür ve toplumda sosyal bir kurum olarak ortaya çıkar. Toplumun ve devletin içinde bir kurumun varlığı ve otoritenin belli kısmına sahip olması, belli bir kitlenin değer ve düşüncelerini toplumun geri kalan kısmına zorla kabullendirmesine sebep olacaktır. İşte tam burada, toplumda ayrıcalıklı egemenlik kurmak isteyen bir düşünce akımı/ideoloji ortaya çıkar. Dinsel ideolojik grupları oluşturan (mezhebi ideolojik gruplar) ve hala devam eden aşırı/köktenci/radikal dini gruplar ise bir sonraki kısımda incelenecektir.

1.2 Fundamentalizm

Fundamentalizm; temel, bünye ve esas anlamına gelmektedir. Türkçe'de fundamentalizmin karşılığı ise "Köktencilik" olarak karşımıza çıkmaktadır. Latince kökenli Fundamentalizm terimi, ilk kez on dokuzuncu yüzyılda (Bıyık, 2007: 83-104), Amerika'da, bazı dinî muhafazakâr grupları tanımlamak için özel bir kavram olarak kullanılmıştır. Daha doğrusu fundamentalizm kavramının ortaya çıkışında, Katolik kilisesine karşı Martin Luther ve arkadaşları tarafından dinî reform hareketlerinin yapılması ve verdiği mücadeleler rol oynamıştır. Protestan gruplarıyla aralarında yaşanan içsel mücadeleler, muhafazakâr sınıfının kiliseden ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Bu gruplar tarafından ve Los Angeles Okulu tarafından yazılan bazı yazıları yaymaları, bu grupların "fundamentalistler" olarak isimlendirilmesine sebep olmuştur. Hristiyan dini gruplar, özellikle Protestan mezhebini, İncil ve Hristiyan geleneğini ve değerler sistemini, modern dünyanın değerlerine karşı korumak için, kullanmıştır. Başka bir ifadeyle; Amerikan fundamentalizminin ortaya çıkmasındaki en önemli sebeplerden birisi, sekülerleşme ve modernleşmeye karşı (Ercins, 2009: 75) bir tepki olarak ortaya çıkmasıdır. Temele ve kökene dönme amacını güden fundamentalizm akımı, çoğu uzmanlar tarafından modernizasyona karşı, yeni sosyal bir hareket olarak görülmektedir. Veyahut bu olgu geniş anlamda, bir düzenin veya bir sistemin çekirdeğini oluşturan esasdeğerlerin ve inançların korunması amacını taşımaktadır. Dolayısıyla fundamentalizmin temel iddiası, dine dayanarak, zihni bir ideanın oluşması için, toplumun mevcut durumunu yönlendirerek, toplumu kendi inanç ve değerlerine göre

değiştirme amacına ulaşmak için çalışmaktır. Chicago Okulu araştırmacılarına göre; fundamentalizm, modernleşme süreci içerisinde ortaya çıkmış, kimliğini korumak için çevresinde sıkı ideolojik duvarlar kuran mezhebi grupların temel eğilimidir (Arifi, 1380 (2001): 132-154).

Dolayısıyla; fundamentalizm, mevcut durumdan duyulan hoşnutsuzluğa dayalıdır. Ve Fundamentalist gruplar, dünyanın mevcut yöne doğru hareketini, kendileri için bir tehdit olarak görmektedir. Bu yüzden ideolojik hayatı yeniden canlandırmaya çalışan gruplardır. Dini fundamentalizm, modern ideolojiye ve eylemlere karşı, dini tecrübeleri ve değerleri canlandırmak amacıyla, bütün dinlerde ve kültürlerde mevcuttur. Buna bağlı olarak Kuran-ı-Kerim'e ve İslam sünnetine dayanmış İslami bir hükümet kurmak isteyen ve politik şiddet uygulayan İslami grupları da İslami fundamentalistler olarak adlandırabiliriz. Dini fundamentalistler, köken ve bünyeye dönmek için modernizmden sünnete geçmek isteyen gruplardır (Arifi, 1380 (2001): 132-154).

Yukarıda ifade etmiş olduğum üzere fundamentalizm, sünnetten modernleşmeye doğru uzanan gelişmeler içerisinde veya modernleşme sürecinde doğmuş olan buhranlara karşı bir tepkidir. Dolayısıyla, toplumun krizi ne kadar güçlüyse, fundamentalistler tarafından verilen cevaplar da o kadar güçlü olacaktır. Günümüz dünyasında, fundamentalist grupların, dini-politik hareket olduğunu savunanlar vardır. Ve Yahudi fundamentalizmi, Hristiyan fundamentalizmi, İslam fundamentalizmi, Budist fundamentalizmi gibi buna benzer bütün büyük dinlerde harekette olan köktencilik olgusunun hepsi fundamentalizm ağacının güçlü dallarıdır. Bunların tek ortak benzerliği ise, "kökene, bünyeye ve temele dönme" iddiasıdır. Ancak şu husus belirtilmelidir ki, kökene ve temele dönme fikrinin sebebi sadece ve sadece modern yaşam tarzına bir reaksiyon değildir. Belki de bu fenomenin ortaya çıkmasında, küreselleşme sürecinin de büyük katkısı olmuştur (Ercins, 2009).

Fundamentalizm, küreselleşmenin çocuğudur. Son yıllarda dünyada önemli siyasal ve teknolojik gelişmelerle, küreselleşme söylemleri yükselirken, tek bir küre altında birleşmek mümkün olabilmekte ve "küreselleşme" dünyanın homojenleşmesi anlamında modern sosyal bilimler alanında da en çok kullanılan kavram haline gelmektedir. Küreselleşme, dünyanın küçülmesi (Durdu, 2013: 345-365) ve tek bir yer veya küre olarak tanımlanmıştır. Genel bir ifadeyle, küreselleşme, bugün daha çok Kuzey-Batılı zengin ülkelerin siyasal, toplumsal ve kültürel olarak, Güney-Doğudaki yoksul ülkeler

karşısındaki hegemonyacı üstünlükleri şeklinde tanımlanmaktadır (Talas, 2007). Maryam Jawan-i-Shahraki makalesinde, küreselleşmeyi, “dünyanın küçülmesi, dünyanın farklı bölgelerinin birbirine bağlanması, Batılılaşmanın artışı, ekonominin farklı boyutlarının bütünleşmesi” ve bunlar gibi ifadeler ile tanıtmıştır. Ancak, bütün bu tanımlamaların en belirgin ortak noktasının ise küreselleşme sürecinin ekonomik, siyasal ve kültürel boyutları üzerinde öngörüldüğü açıktır (Kaypak, 2009: 2373-2389).

Küreselleşme bir yandan uluslararası bütünleşmeye diğer yandan da bölgeselleşmeye neden olmuştur. Başka bir deyişle küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak bölgesel(yerel) kimliklerin de canlandığını görüyoruz. Bu gelişme de küreselleşmenin başka bir sonucu olarak küyerelleşme şeklinde adlandırılmıştır. Bu yüzden dini kimlikler, fundamentalist ve yeni fundamentalist hareketler şeklinde küreselleşme sürecine karşı tepki olarak ortaya çıkacaktır. Küreselleşmenin bir diğer sonucu olan teknolojinin ilerlemesi ile sanal ortamın oluşması ve toplumsal düşüncenin bu sanal şebekelerde şekillenmesi ile birlikte biz bir nevi insanların toplumsal öz-bilince sahip olduğunu görmekteyiz. Ve bu öz-bilinçlilik hali bazen toplumsal kimliğin bir türü olan fundamentalist gruplar olarak ortaya çıkacaktır (Khatemi, 1394 (2015)).

Ekonominin küreselleşmesi de, fundamentalizmin ortaya çıkmasını tetikleyen etkenlerden biridir. Bu görüşe göre fundamentalizm, hem küreselleşmeye karşı bir tepkidir hem de ekonomik küreselleşmeden yararlanmıştır. Toplumda iktisadi piyasaların, küreselleşme sürecinde, gelişen bilgi ve iletişim araçları sayesinde, yabancı markaların ve ürünlerin önemi artmaktadır. Yabancı marka ve ürünleri, bir ülkeye girmesiyle birlikte, bunların ait olduğu kültüre özgü yabancı değerler ile o ülkenin yerli kültürü arasında bir çatışma yaşanmaktadır. Bu da doğal olarak şirketlere karşı millî, dinî ve siyasî hassasiyetlerin kabarmasına ve daha tutucu eğilimlerin yükselmesine yol açmaktadır (Rizabromandzada, 1391 (2012): 296-314). Zira dini ideoloji ile millî kimlik arasında yakın bir ilişki söz konusudur (Tofik, 1370 (1992): 184)Ekonomik küreselleşmenin yanı sıra belirtilmesi gereken bir diğer faktör de ‘sekülerleşme’ sürecidir. Bu süreçte dini, kültürel ve ahlaki değerlerin ve sembollerin önemini kaybetmesi, dışarıdan gelen yabancı kültürel unsurları sentezleme arayışını veya onlara karşı ortaya konabilecek direnci zayıflatmıştır (Rizabromandzada, 1391 (2012): 296-314).

Küreselleşmenin bir diğer sonucu ise, bireysel değerlerin artması ve kolektif kimlik oluşturması için dini değerlerin ön plana çıkarılmasıdır. Başka bir ifadeyle dini hareketlere katılan alt tabakanın, ihtilalci değil dindar oluşu ve kadınların ataerkil yapıya

boyun eğmesi, sosyal olarak irdelenmesi gereken bir özellik veya problem olarak fundamentalizmin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Tofik, 1370 (1992): 184). Ekonomik pazarın, küreselleşmeyle birlikte, toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü, cinsiyet ayrımı ve kadınların iş hayatına katılımı gibi mevzular söz konusu olmuştur. Çünkü ataerkil toplumlarda kadınların rolü; yaşlı bakımı, çocuk bakımı ve ev işleri sorumluluğu vb. olarak tanımlanmaktadır (Özçatal, Tarihsiz). Var olan mevcut durumda dini hareketliliklerin beraberinde gelen fundamentalist öğeler ile dinin geleceği ile ilgili daha önce belirtilen beklentiler arasındaki uyumsuzluğu anlamak ve çözümlenmek gibi problemler ortaya çıkmış ve konuyla ilgili çeşitli görüşler dile getirilmiştir (Rizabromandzada, 1391 (2012): 296-314).

Fundamentalizm olgusu, toplumun geçiş süresinde ortaya çıkmış olması sebebiyle sosyal değişim teorisi ile analiz edilmektedir (Güngör, 1981: 109). Başka bir ifadeyle bu, bir dönüşüm sancısı olarak kabul edilir. Dönüşüm sancısı modernitenin yeni dünya düzenini sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan kurarken bazı konularda da başarısız olması ve fundamentalist grupların ortaya çıkması demektir. Esasen modernleşme süreci, ekonomik ve sosyal hakları gözeterek veya modernleştirilen halkın aralarındaki eşitsizliklerini gidererek devam etmiş olsaydı insanlar modernleşmeye karşı tavır almamış ve fundamentalist hareketler ortaya çıkmamış olacaktı(Ercins, 2009: 37).

Yukarıda ekseriyetle fundamentalist olgusunun ne anlama geldiğini açıklamaya çalıştık. Ancak “fundamentalist” kavramı farklı hedefler ve farklı anlamlar için kullanılmıştır. Belirtildiği gibi, 1990 yıllarında araştırmacılar tarafından muhafazakâr dini gruplara ortak bir düşünceye sahip, yeni sünnetçiler, dini ulusalcı gruplar ve bunlara benzer isimler vermiştir. Modern sosyal bilimlerde, fundamentalizm olgusunu, sosyal ve ahlaki alanlarda “İlkeçiler” olarak, ideolojik alanlarda “Sünnetçiler” olarak, siyasal alanlarda ise “Eskiciler(eskiye dönme)” olarak adlandırmışlardır. Ama bu yazının amacına göre ve aynı zamanda en fazla kullanılan alan ise dindir. En çok takipçiye sahip olan büyük dinler arasında Hristiyan fundamentalizmi, evrensel gücü ve özellikle medya gücünü elinde tuttuğu için bugünkü fundamentalizm manasından (yani Orta Doğudaki fundamentalizmden) çok uzakta kalmıştır. Bu Protestan hareketi olarak açıkladığım fenomen 1950’li yıllarda, Hindistan’da büyük partiler arasında mücadeleye, Mısır’da Müslüman kardeşler adına dini bir hareketin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve fundamentalizm kavramının bir anda Mısır, İran, Suudi Arabistan ve Hindistan gibi Protestan olamayan büyük ülkeler de kullanılmasına neden olmuştur. Kısacası kavram

olarak fundamentalizm fenomeninin kökeni Amerikan Protestanlığına dayansa da son zamanlarda en çok İslam, Budizm, Hinduizm ve Yahudilik gibi çok yaygın olan dinlerde kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle 1990'larda ise bu kavram artık teolojik anlamının dışına taşarak siyasal, sosyolojik alanlara taşınmıştır. Başka bir deyiş ile bundan sonraki fundamentalizm hareketleri, daha çok ideolojik mahiyet kazanmıştır. Bunlardan birisi İslami fundamentalizmdir.

1.2.1 İslami Fundamentalizm

Daha önce de belirtmiş olduğum gibi fundamentalizm olgusu, Hristiyan dinine ait bir kavramdır. ABD'de modernite sürecine karşı "özüne" (ideal bir geçmişe) dönme anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle bu modernite akımına karşı eleştirel bir bakış açısı olarak düşünülebilir. Modernizasyondan beklenen, İnsanlar arasındaki hak eşitliği, yaşam hakkı, özgürlük hakkı, çocuk hakkı (çocuk istismarı ve kürtajını engellemek vb.) ve genel olarak insanların sömürülmemesi, dini ibadetlerin ıslahı vb. durumlardır. 1950'li yıllarda bu tarz içsel tartışmalar, Müslüman ülkelerde de yaşanmaya başlamıştır. Ve Müslüman ülkeler, Batı modernliği kabul etmeyip bunu Batının kültürel emperyalizmi olarak algılayıp, reddetmişlerdir (Rizabromandzada, 1391 (2012): 296-314). Dolayısıyla son dönemlerde Müslüman ülkelerde ortaya çıkmış olan bazı akımları adlandırmak için İslami fundamentalizm, terimi kullanılmaya başlanmıştır. Ve bu akımların özellikleri şunlardır:

- İslam'ın geçmişini reddederek, gelişmiş batılı, maddeci medeniyetin taklidinin İslam ülkelerinde de uygulanmasını tek çözüm yolu olarak görenler.
- İslam öncesi dönemlere dönmek isteyen akımlar (bunlara geleneksel İslamcılar ya da kabileci İslamcılar da denilmektedir.)
- İslam'ın başlangıç yıllarına tekrar dönmek isteyen akımlar (bunlar İslamcı veya fundamentalist etiketiyle tanınan gruplardır.)
- Radikal fundamentalist gruplar. Yani, İmam-i-Hanbeli ve İbn Teymiyye'nin okumalarından ilham alarak kimliklerini kazanmaya çalışan gruplardır. Vahabilik bunun en açık örneği olarak gösterilebilir. Başka bir deyişle, son yüz yıllarda İslam ülkelerinde ortaya çıkan, çoğu terör ve şiddetle tanınan Tekfiri-İslami gruplardır (Rizabromandzada, 1391(2012): 296-314).

Dolayısıyla bu akımlara dayalı, “Geleneksel/Sünneti İslam, İslami Hareketler, İslami Fundamentalizm, İslam dünyasının uyanışı, Radikal İslam, Siyasal İslam ve bunlara benzer okumalara da rastlamaktayız (Nazari A. A., 1387 (2009): 317-334). İslam dünyasında bu ihtilaflar, farklı devirlerde ortaya çıkan İslami cereyanlardan kaynaklanmaktadır. İslami fundamentalizmi iyi anlamak için öncelikle aşağıdaki temel kavramları iyi irdelemek gerekir.

1.2.1.1 Siyasal İslam

Siyasal İslam, siyasi eylemlerin merkezinde İslam kimliğini barındıran bir tartışmadır. Siyasal İslam terimi daha çok İslam ilkelerine dayalı bir hükümet kurmak isteyen grupları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu nedenle, Siyasal İslam, “İslami Devleti” konseptinin etrafında düzenlenmiş bir tartışma olarak düşünülebilir. Bu kavramı (Siyasal İslam’ı) en yaygın biçiminde kullanan kişi John Esposito’dur. Ona göre Siyasal İslam; özel ve kamusal hayatta, mezhebi yaşamın ihya edilmesi ve yeniden canlandırılmasıdır. Başka bir ifadeyle Siyasal İslam; pozitif bir değişikliğe gitmek için itibarlı bir güçtür ve “çözüm İslam’dır” ana sloganlarıdır. Bu görüşte İslamcılar, İslam’ı din ve ibadet üstü bir okul olarak görüyorlar ve İslam ülkelerinde mevcut olan laik devletlerden farklı olarak yorumluyorlar. Bu slogan (çözüm İslam’dır) genellikle, İslam ülkelerinde, devlet rejimlerinin devrilmesinde katkısı olan İslamcı gruplarda duyulmaktadır. Ayrıca, mevcut olan sistemin içine katılabilme ve amaçlarına ulaşabilme gücüne sahip olan İslamcılardan da duyulmaktadır.

Son yıllarda, Siyasal İslam daha çok İslamcılar ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Ancak bu durum gerçek ile uyuşmamaktadır. Çünkü İslam kendi zatında, siyasi bir dindir ve siyaset onun günlük planlarının bir parçasıdır. Hâlbuki Siyasal İslamcılara göre İslam dini son senelerde siyasileşmiştir. Politik İslam; nasyonalizm, sosyalizm ve liberal kapitalizm ideolojilerine karşı bir alternatif olarak görülmektedir. Dolayısıyla siyasal İslam, Batılı uzmanlar tarafından son zamanlarda ortaya çıkan İslami cereyanların tanımlanması için kullanılan modern bir fenomendir (Zolfikar, 1395 (2016): 94-102).

1.2.1.2 Geleneksel / Sünneti İslam

İslam dünyasında, Geleneksel İslamcılar, İslam fundamentalizminin ilkel hali olarak görmektedirler. Geleneksel İslamcılar, İslam mirasında yeni yorumlara (tefsire) gerek duymayan İslamcılardır. Geleneksel İslamcıları diğer İslamcılardan ayıran en önemli özellikleri de budur. Sünneti İslamcılar, yeniliği kabul etmezler ve temel ilkeleri ise

taklittir. Gelenekselciler, on dört yüz yıl boyunca dünyanın farklı bölgelerine yayılmış olan İslam mirasını, İslam'ın gerçek tarihi olarak kabul ederler ve çağdaş ihtiyaçlara göre, İslam mirasından yeni yorumlar yapmayı gereksiz olarak değerlendirirler. Sünnetçilerin mantığında zaman ve mekân unsuru parantez içindedir ve onlara göre miras unsurunun, zaman ve mekânın dışında algılanması gerekmektedir. Yahut sünnetçiler, zaman yönünü ters çevirip şimdiki zamanı, geçmiş zamanla algılamaktadırlar.

Sünnetçilerin İslam medeniyetinin geçmişine ve İslam'ın altın çağına nostaljik bakış açıları, bu grubun eleştiri mantığından yararlanamamalarına sebep olmuştur. Sünnetçilere kesin olarak anti-Semitsizm demek pek doğru olmaz, ancak Bunların daima şahane ve altın parlaklığında hayal ettikleri İslam geçmişine sevdalı bakışları ve İslam sünnetine oldukça önem vermeleri akılcı eleştiriye kapalı kalmalarına sebep olmuştur. Sünnetçilerin zamandan yabancılaşması ve İslam mirası hakkındaki anlayışları, Anti-Semitsizm anlayışı, modern tartışmalara ve yeni İslamcı gruplar ile karşı karşıya gelmelerine sebep olmuştur. Sünnetçiler hem Batı modernizasyonunu hem de yeni İslamcılarının yaklaşımlarını kabul etmemektedir. Ayrıca bu yenilikleri “Bidat” olarak görmüşlerdir. Sünnetçilere göre Batı menşeli modernlik tartışmaları, demokrasi, bireysellik ve insan hakları gibi unsurlarını içinde barındırdığı için, İslam geleneği ile uyumlu görülmemektedir. Ve aynı şekilde yeni İslamcılarının da İslam dinini anlamak için belirlemiş oldukları yöntem ve yolu yanlış bulmuşlardır. Dolayısıyla, sünnetçiler siyasi bir niteliğe sahip olmadıkları için toplumun politikası ile ilgili de hiçbir görüşe sahip değillerdir. Aslında sünnetçiler de toplumun içinde dini değerlerin hâkim olmasından yanalar ancak bu siyasi bir görüşe sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Ve Sünnetçilerin son özelliği ise bir sosyal tabanı olan medreseler ile ilgilidir. Kısacası bu medreselerdeki sosyal ağlar talip ve üstat* arasındaki bir ilişkiye dayanmaktadır (Nazari M. S., 1394 (2015): 201-234).

1.2.1.3 İslami Fundamentalizmle İlgili Düşünceler

Başta belirtmiş olduğum gibi fundamentalizmin tanımında da aynı dinde olduğu gibi ortak bir görüşe rastlamak zordur. Çünkü bazı araştırmacılar, dinsel boyutuna bazıları da sosyopolitik boyutuna odaklanarak İslami fundamentalizmi açıklamaya çalışmışlardır. Anthony Giddens'a göre fundamentalizm sünnet olgusunu çeşitli yöntemlerle savunmak demektir. Bazıları da fundamentalizmi, liberal teoriye karşı aşırı dini hareketlere

---

*Bu tür eğitim sisteminden kast ettiğim medrese eğitimi ya da geleneksel eğitim sistemidir.

benzeterek tanımlamışlardır. Ve bazıları da aşırı dini bir hareketten ziyade bir ideoloji olarak görmüşlerdir. Fundamentalizmi, feminist hareketlere benzeterek bir kimlik hareketi olarak tanıtanlar da vardır. Bütün tanımlar arasında ortak bir nokta ise dini boyutuna daha fazla odaklanmasıdır. Bu tür fundamentalist gruplar her zaman Tanrının fermanını yerine getirmekle görevli olduklarını düşünerek dini metinlerinin de kutsal/mutlak olduğuna inanmaktadırlar.

Fundamentalist gruplara göre onlarla aynı fikirde olmayanlar, onların aleyhindedir. Üçüncü bir seçenekleri de yoktur. Fundamentalizmin sosyolojik boyutu daima kimliği vurgulamakta ve başka kamusal cereyanlar gibi fundamentalist eylemleriyle kaybolan kimliklerini elde etmeye çalışmaktadırlar.

Genelde siyasal İslam ve İslamcı fundamentalistlerle ilgili, bilim adamları ve yazarlar tarafından yapılmış okumaları iki tipe ayırmak mümkündür. Birinci grup, fundamentalizm olgusuna olumsuz bir gözle bakanlardır. Bu düşünürlerin temsilcisi, Bernard Lewis ve Samuel Huntington, Oliver Roy ve onlar gibi düşünenlerdir. Bu gruplara göre İslami fundamentalizm, yeni yorumları kabul etmez. Öbür grup ise olumlu bakanlardır. Onların temsilcisi ise, John L. Esposito ve James Piscatauri ve onlar gibi düşünenlerdir. Bu perspektife göre siyasal İslam, farklı yorumları kabul edebilir. Yani yorumsamacı perspektifle, İslam'dan çeşitli okumalar elde edilebilir. Ki bu gruplara İslam'a hoş gören düşünürler de denilmektedir. Bu düşüncelerden birisi "Yenidünya düzeni teorisi" dir.

Yenidünya düzeni düşüncesi sosyalist Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra ortaya çıkmıştır. Batının sömürgeci tutumuna karşı milletlerin hüviyet arayışları, çatışma halinde olan devletlerin askeri güç, medya ve ekonomi bakımından asimetrik olmaları ve Amerikan tipi yeni dünya düzenini diğer dünya ülkelerine dayatmaya çalışmaları sonucunda yerli ve uluslararası çapta düzen bozucu grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küreselleşme tartışmaları da yeni liberalizm ve Amerika-İngiltere menşeli kapitalizm sistemin hâkimiyetini sağlama konusunda meşrulaştırma kaynağı olarak görev yapmıştır. Dini radikalleşme de bunların bir örneğini oluşturmaktadır. Bu alanda düşünce sahibi olanlar arasında Medeniyetlerin Çatışması adlı çalışmasıyla Huntington yer almaktadır. Huntington'a göre aslında Batı ideolojisini İslam dünyasıyla karşı karşıya bırakan, fikirlerin çatışmasıdır (Fethi, 1394 (2015): 47-64).

Uluslararası değişimler, modernitenin ilerlemesi, fundamentalist grupların bireysel kişilikler ve kimliksizlik üzerindeki etkisi gibi faktörler bu olgunun ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Dolayısıyla, insanları fundamentalist gruplara sevk eden faktörlerin başında kimlik de gelmektedir. Çünkü İslami fundamentalist grupların ana sloganı kaybolmuş orijinal İslam kimliğini geri kazandırmaktır. Fundamentalizm ile ilgili psikologların genel hipotezi; fundamentalist gruplara katılan insanların koşulsuz itaat ve emirleri yerine getirme konusunda yüksek bir kabiliyete sahip olmaları ve hazır olan kimliği koşulsuz kabul etmeleridir. Çünkü siyasi ve dini liderler tarafından hazırlanmış bir kimlik formatını seçiyorlar. Fundamentalist gruplar, Müslüman ülkelerde, (18-20) yaşları arasında, kimlik krizi yaşayan ergenlik döneminde (ifrat ve tefrit noktasındaki aşırı grupları cezpt etme ihtimali fazladır) olan gençlerden asker (üye) alımı yapmaktadırlar. Bunun açık örneği ise Sovyetlere karşı Afgan savaşında Batılı ülkelerde doğmuş büyümüş olan savaşçılardır. Ki çoğu medya yorumcuları ve sosyologlara göre bunlar, kendilerini Batılı ülkelere ait hissetmiyorlardı ve kendileri için bir kimlik kazanma derindeydiler.

Örneğin: Lawrence ve Castells fundamentalizmi inceleyen düşünürlerdendir. Ericsson bir psikologdur ve onun teorisinin temelini de bu hipotez oluşturmaktadır. Ona göre, fundamental ve aşırı gruplar ile fazla muşeret, benliğin gelişmesini sınırlayıp bu tür gruplara katılma isteğini artırabilme ihtimali vardır. Bu yüzden, kimlik oluşturma süreci içerisinde, insanlar çok kısa zamanda yapılması gereken çok işi olduğunu ve çok şeyi bilmesi gerektiğini düşünürler. Ayrıca Ericsson teorisinde; tarihsel olayların da kimlik kaybetme veya kazanma sürecinde önemli rol oynadığını iddia etmektedir. Ona göre; kimlik krizi insanları bir ideolojiden başka bir ideolojiye yönlendirebilir. Çünkü Ericsson'a göre bu dönemin özelliği olan "sadakat" gençlerin inancını o ideolojiye karşı daha da güçlendirir. Ona göre bu yaşta olan gençler, kim olduklarının savaşını vermektedirler. Bu yüzden eğer gençler, tarihsel olaylar yüzünden kimliğini tehlikede görüyorsa, kolektif kimliğe sahip olan fundamentalist gruplara yaklaşım onların içinde kendilerine kimlik arayabilirler (Royanijad, 1393 (2014): 143-170).

Castells, de fundamentalizm olgusunu kimlik açısından incelemiştir. Ona göre fundamentalizm, beşeri tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Ama son yıllarda inanılmaz bir gelişme göstermiştir. O fundamentalizmi, küreselleşmenin üç yönlü tehdidine karşı bir reaksiyon olarak görmüştür. Ona göre küreselleşmenin üçlü tehdidi; yaşamın iletişimini ve hayatın düzenini bozan modernleşme süreci, üyelik sınırlarını ortadan kaldıran ağlar ve sosyal ilişkileri bireyselleştiren koşullardan ibarettir. Castells'a göre

bütün bu koşullar fundamentalizmin ortaya çıkmasını desteklemiştir (Dehqhani, 1385 (2006): 31-35).

Buraya dek İslami fundamentalizmin ne olduğunu ve ne anlama geldiğini anlamaya çalışmaktaydık. Bilindiği gibi birçok yazar ve düşünür bu olgunun modern dünyaya ait bir teorem olduğuna inanmaktadır. Ama herkesin aklına gelen ortak soru şudur ki, İslami fundamentalizm nereden ve nasıl ortaya çıkmıştır? Bu soruya tek bir cevap yoktur. Ama İslam ilkelerine dayalı bir toplum inşa etmek ve amaca ulaşmak için bunu bir ideoloji olarak görmek gibi bir etken bütün yazarlar ve düşünürler tarafından vurgulanmıştır. Bu yüzden fundamentalizm sadece siyasi, ekonomik ve toplumsal buhranın sonucu değildir. Hristiyan fundamentalizminde de olduğu gibi bunun kökenlerinde yer alan kimlik ve kişilik buhranları da incelenmelidir. Çünkü bu olgunun temel nedenlerden birisi kimliksizliktir.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışıyla beraber İslam dünyasında iki temel düşünce ortaya çıktı; “Modernistler ve Dini Yenilikçiler”. İlk başta Modernistler, Batı’nın desteği ile dini yenilikçilerin önüne geçmişlerdir. Bunların anahtar düşüncelerini sekülerleşme kavramı oluşturmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bu akım (Ulusalcı sekülerleşme) ilerleme hızını kaybetmiştir. Bu olay, dini yenilikçilerin devreye girmelerine sebep olmuştur. Aslında dini yenilikçiler, modernite öncesi koşullara dönmek istemiyorlardı. Onun yerine modern değerleri, İslam kültürünün içinde yeni yöntemler ile uzlaştırmanın peşindeydiler. İslami fundamentalizmin ortaya çıkmasında ise meydana gelmiş uluslararası olayların da büyük rolü vardır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Batılı ve Müslüman ülkeler arasında egemen olan nefret hissi daha da belirgin hale gelmiştir. Özellikle Filistin topraklarında, İsrail ülkesinin kurulmasıyla birlikte bu durum daha da şiddetlenmiştir. İslami fundamentalizm uzmanlar tarafından büyük ölçüde bir kimlik krizi olarak gösterilmiştir. Yani Batılı olmaya karşı direniş sürecinde yaşanan dönüşüm sancısından ya da İslam kültürünün Batılılaşmamasından kaynaklanmaktadır (Anin, 1394 (2016): 27-50).

Müslüman ülkelerin içsel dinamikleri de bu fenomenin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Müslüman ülkelerin içsel faktörleri olarak “1970 ve 1980’lerdeki iktisadi gelişmelerde geride kalmaları, ulusal hükümetlerin zayıflığı, başarısızlığı ve farklı toplumsal bunalımları örnek olarak gösterilebilir. Kimlik krizinin yanında elitlerin meşruiyetsizliği, askeri güçsüzlüğü, İsrail’e karşı savaşta yenilmeleri, sınıf eşitsizlikleri ve çatışmaları, bütün bu olaylar İslami hareketlerin yükselişine sebep olmuştur. Çünkü

çoğu İslami fundamentalist grupların tek isteği mevcut durumun değiştirilmesi ve İslami değerlere dayalı bir toplumun inşa edilmesidir (İbrahimi, 2017: 45-58).

İslami fundamentalizmin ortaya çıkmasındaki diğer önemli faktör ise otoriter hükümetlerin varlığı, demokratik ilkeler ve kurumların mevcut olmaması olarak gösterilebilir. Ayrıca İslamcı grupların liderleri arasında üstat ve talibul-ilm geleneği (medrese) dışında, din ile ilgili akademik ortamların ve bilginin eksikliği de bu fenomeninin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu süreçte moderniteye karşı itirazlar dini inançların güçlenmesine de sebep olmuştur (Amoyi, 1395 (2017): 29-43).

Genellikle: İslami Fundamentalist grupları üç görüş altında incelemek mümkündür: Birinci grup, Orta Doğu'daki Devlet-Millet bunalımına bir reaksiyon olarak ortaya çıkan fundamentalistler. İkinci grup; Huntington'un, *Medeniyetler Çatışması* adlı çalışmasında öngördüğü ve Batı kültürüne karşı Müslümanların memnuniyetsizliğinden kaynaklanan fundamentalist hareketler. Ve üçüncü grup; ise İslam'ı, din ötesinde bir okul olarak görenler ve "tek çözüm İslam'dır" sloganı altında toplanan fundamentalist hareketler.

Birçok yazar Siyasal İslam'ın daha çok dış etkenlerin etkisiyle ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Mesela; Francois Burga, Siyasal İslamcılığı, Orta Doğu'daki sömürgecilğe karşı, bir üçüncü yol ve bir kültürel hareket olarak görmektedir. Ona göre bu hareketlerin birinci aşaması; "Sömürgecilere ve onlara bağlı olan devletlere karşı bir mücadeledir. İkinci aşaması; Arap ülkelerin İsrail'e karşı savaşlarda yenilmeleri ve bunun sonucunda mezhebe dönüş ve toplumsal hafızayı tekrar inşa etmeye çalışmalarınıdır. Üçüncü aşama; ise siyasi, ekonomik krizler ve politik baskılara odaklanmaktır.

Dolayısıyla halkın ihtiyaçlarını karşılamayan herhangi bir ülkede muhakkak fundamentalist gruplar ortaya çıkacaktır. Çünkü fundamentalist gruplar; bireylere cennet vaat ettiği için ve kimliksizlik yaşayan insanlara yeni kimlik vaat ettiği için insanların bu gruplara isteyerek katılmalarını sağlıyorlar. Aynı zamanda fundamentalist hareketlerde mezhebiîleri yürütenler tarafından, sorunları çözmeye yönelik arka arkaya çözümler sunulacaktır. Bu çözümler ne kadar uygulanmasa da kısa sürede çaresiz insanlara cazip gelir ve mevcut durum fundamentalizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Başka bir ifadeyle bu tür çözümler, hızlı bir geri dönüşü teklif ettiği için ve aynı zamanda mümkün olan en hızlı yolu önerdiği için insanlar bu grupların etrafında toplanacaklardır (Nijad, 1394 (2015): 657-674). Bunun açık örneği Post-Taliban dönemi Afganistan'da bir sonraki bölümlerde görülecektir.

1.3 Radikal İslamcı Gruplar

Tekfirci gruplara, mücadeleci, İslami tekfirci gruplar, cihadi selefistler, wahhabi-selefilere, radikal/köktenci İslami gruplar veya militan İslami gruplar ve buna benzer isimler verilmiştir. Bunların bariz özelliklerinden biri şiddet uygulamalarıdır. Başka bir deyişle radikal İslami fundamentalist gruplar, İmam-i-Hanbeli ve İbn Teymiyye'nin okumalarından ilham alarak kimliklerini kazanmaya çalışan gruplardır (Aqayi, 1394 (2015):). Fatıma Bozan, “bu aşırı/radikal grupları Batı politikalarına hizmet eden ve Batılı güç odaklarınınca istismar edilen örgütler olarak görülmüştür (Bozan, 2016: 1-17)”.

Günümüzde Orta Doğunun çoğu bölgesi İslamcı militan grupların yuvası haline gelmiştir. Şüphesiz ki aşırıcılık, ideolojik bir fenomendir ve bunları yargılama kriterleri de başkalarının düşünce ve eylemlerine yönelik ve ideolojiktir. Aşırı grupların liderleri ve takipçilerinin davranış ve düşünce tarzları önyargılı yani kapalı bir iradeye sahip olup çoğu şiddet uygulayarak silah vasıtasıyla insanları ve toplumları etkilemiş ve kendi ideolojilerine göre tanımladıkları dini uygulamaya çalışmaktadırlar. Ve amaçlarına ulaşmak için mümkün olan her yolu denemektedirler. İdeolojik alt yapısıyla ortaya çıkan aşırılık fenomeninin ilke ve eksenleri, dini algı biçimi, insanlara ve dünyaya bakış açısı, özellikle devletin tarihsel gelişimi, ilişkileri, sosyal kurumları ve medeniyetlerin gelişimini içermektedir. Bu nedenle aşırıcılığın öne sürdüğü önlemlerin bir kısmı objektif olgular yerine, dünyanın öznel yorumları üzerine kurulmuştur (Subuktegin, 1394 (2015): 29-37).

İnsanlık tarihi boyunca aşırıcılık kavramı hem Avrupa hem Asya kıtalarında hem dini boyutuyla hem de din dışındaki boyutlarıyla var olmuştur. Ve İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasında Avrupa'daki aşırıcılığın rolü büyüktür. Ki Nazizm ve Hitlerizmin ortaya çıkması ve güçlenmesi muasır çağımızın en kötü aşırıcılık örneklerdendir. Aşırıcılığın sonuçlarından biri toplumsal norm ve değerleri ortadan kaldırarak toplumu iki parçaya ayırmaktır. Bunun en açık örneğini Avrupa ülkelerinde, Orta Doğu'dan insanların bu ülkelere göç etmesinden kaynaklanan aşırıcılık türünde görmek de mümkündür. Ve günümüzde Batı ülkelerini bütünleştiren bireysel laikliğe dayanan liberal demokrasi ideolojisi, Orta Doğu kökenli aşırıcılık türü tarafından tehdit edilmektedir (Fethi, 1394 (2015): 343-341).

Yukarıda belirtildiği gibi aşırıcılık, ideolojik bir fenomendir. Radikallerin kapalı ve ideolojik bağlılıkları onların en etkileyici ve istikrarlı kimlik kaynağı ve davranış

biçimleri olarak tanıtılmaktadır. İdeoloji; esasen değerlerden kaynaklanan bir ideolojik grubun konumunu tanımlamak, açıklamak veya haklı kılmak için organize edilmiş fikirler ve yargılar sistemidir. İdeolojik bir sistemde, içsel inançların çoğu inşa edilmiş (sahte) ve kapalıdır ve bütün şüphelere son verilir. İdeolojik birey için derin ve istikrarlı inanç daha az şüpheye ve daha fazla heyecana ve enerjiye sahiptirler. Radikal grupların liderleri Selefiliği, inanç ve fıkıh eğiliminden, militan ve uzaklaştırıcı bir ideolojiye dönüştürmeyi başarmışlardır. Bu ideolojiye göre radikaller, ölürse de, öldürürse de başarılı olacaklardır (Borum, 1970, 47). Bu örgütler yaptığı eylemlerin Sünni İslam'ın farklı yorumlarına dayandırmaktadırlar ve bunların en bariz örnekleri olarak El-Kaide ve İŞİD ortaya çıkmıştır.

Cihatçı Selefî akımlardan olan Radikal Selefist ideoloji sadece bir davranış biçimi değildir, ayrıca olaylar ile ilgili bir algı ve yorum biçimi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu tür ideoloji, ilkel cihadı (kâfirlerin saldırısına karşı savunma) ve uluslararası bir cihat sisteminin uygulanmasıdır. Dolayısıyla bu gruplara göre; İslam'ın her şeyden önce bilime ve bilim adamlarına değil, "Mücahite" ihtiyacı vardır. Bugünkü aşırı Selefist akımının, önceki Selefist nesillerle ortak kültürel özellikleri taşımasına rağmen işlevsel olarak Batılı ideoloji ile İslam kimliğini zayıflatan ve toplumun, insanların başını boş bırakan yozlaşmış yerel hükûmetlerin, İslam toplumlarındaki politik boşlukları doldurmayı amaçlamışlardır (Qamar, 2014: 35-46).

Bu grupların özelliği ise cihatçı ideolojiyi ve ideal kavramları kullanarak aşırıçılık sürecini hızlandırmalarıdır. Selefistlerin mevcut sistem ve mevcut hükümetlerin gayrimeşru olması ve Batılılar tarafından Müslümanlara yönelik uygulanan zulümler vs. gibi inançlara sahip olmaları, kendilerini İslam dünyasının kurtarıcıları olarak düşünmelerine sebep olacaktır. Ve bu tarz düşüncenin odağında adaletsizliği yapanlar ve zulümleri uygulayanlar (genellikle batılılar) yer almaktadır. Örneğin, Molla Omer bir görüşmesinde kendi fikirlerini şöyle savunmuştur. "Yoldan çıkmış olan Müslümanlara karşı savaşılmaya kalkıştık. Masum, fakir ve kadınlara karşı işlenen suçların işletildiğini gördüğümüzde nasıl sakın kalabiliriz? (Qamar, 2014: 35-46)".

1.3.1 Orta Asya'da Radikal İslamcı Grupların Ortaya Çıkmasına Yol Açan Faktörler

Orta Asya'daki ülkelerde bu grupların büyümesi sürecini kolaylaştıran etkenlerin başında otoriter/baskıcı devletlerin varlığı, komünist olmayan partilerin yasaklanması, özellikle

İslamcı partiler ve Orta Asya'daki etnik grupların tarihsel gerçeklerinin görmezlikten gelinmesi gibi faktörler sayılabilir. Başka bir ifadeyle Sovyetler Birliği'ndeki değişimlerin aşırı İslamcı grupların ortaya çıkmasında büyük payı olmuştur. O dönemin siyasi durumunu incelediğimizde, farklı sıkıntılarla (mesela; yoksulluk, otoriter devletlerin yapısı, toplumun içinde sınıf mesafesi, toplum üzerinde hanların nüfuzu/etkisi ve servet toplaması, işsizlik, bilgili din bilimcilerin yokluğu, liderlerin veliahtlık krizi ve bunlara benzer durumlarla) karşılaşabiliriz. Ki bu karmaşık durumlar da bir nevi aşırı grupların ortaya çıkmasını güçlendirmiştir. Dini aşırı grupların büyümesinde, özel olarak, Afganistan ve Pakistan'ın siyasi ve sosyal açıdan karmaşık yapısının kontrol altına alınmaması bu olgunun daha kolay bir şekilde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Dihkani, 1396 (2017): 94-102). Ama genel olarak Orta Asya'da radikal İslami grupların ortaya çıkmasında, Afganistan savaşı ve Deobend okulu, Orta Doğu'daki devletlerin kötü durumu, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın rolü büyüktür.

Bunlar arasında özellikle Deobend okulunun rolü çok kritiktir. Bu okul İngilizler tarafından Hindistan'ın yeraltı zenginliklerinin çalınması ve bu ülkenin sömürülmesine karşı, Hindistan'daki Müslümanlar tarafından bir tepkinin sonucu olarak kurulmuş olan okuldur. Bu okulun şubeleri şimdiki Pakistan'da mevcuttur. Ve Pakistan ülkesinin istiklalini ilan ettikten sonra bu okul aldığı farklı destekler ile aşırı düşünceye sahip öğrenciler yetiştirmeye çalışmıştır. Hem maddi hem de manevi olarak bu okulu destekleyen Arap ülkeleri özellikle Suudi Arabistan'dır. Deobend Okulunun öğrencileri arasında Orta Asyalı gençler de bulunuyordu. Sovyetler Birliği ile Afganistan arasındaki savaşta, küffara karşı cihat etmek amacıyla bu bölgedeki Müslümanları bir araya getirip birleştirmişlerdir. Ve savaşın bitmesiyle beraber bu okulun yetişmiş öğrencileri ülkelerine dönüp Orta Asya'daki ana ülkelerinde okulun düşüncelerini yaymaya başlamışlardır. Bu yüzden Orta Asya'daki radikal İslamcı grupların oluşmasında ve büyümesinde Sovyetler Birliği ile yaşanan savaş önemli rol oynamıştır (Dihkani, 1396 (2017): 94-102).

Sovyetlere karşı, Afganların ayaklanması, Basmacı Hareketi'nden ilham alınmıştır. Basmacı Hareketi Türkmenistan'daki Fergana vadisinde komünistlere karşı yapılan isyana verilen bir addır. Aslında bu hareket Bolşeviklerin Müslümanlara karşı yaptığı zulümlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. 1929 yılında basmacıların çoğu liderleriyle birlikte Afganistan'a doğru kaçmışlardır. Bu grubun üyelerinin çoğu Özbekler, Türkmenler ve Taciklerden oluşuyordu. Kısacası elli (50) yıl sonra, Basmacı grubun ideolojisi işgalci Sovyetler Birliği karşısında Afganistan halkının ayaklanmasına sebep

olmuştur. Dolayısı ile Sovyetlere karşı Afganların ayaklanmasında dışsal sebeplerin (Deobend Okulu ve Basmacı gruplar) de etkili olduğu açıkça görülmektedir. Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesinden sonra Taliban'ın ortaya çıkması ve büyümesi hız kazanmıştır (Arifi, 1380 (2001): 267-273).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte Vahhabilik ideolojisini canlandıran mukaddes toprağın insanları yani Suudi Arabistan'daki Araplar, Türk hâkimiyetine karşı Arap milliyetçiliği politikaları ve İngilizlerin desteğiyle bağımsızlığına kavuşmuşlardır. Bu süreçte Hazret-i Muhammed döneminin sünnetlerini kendileri için tek bir ilham kaynağı olarak görmüşlerdir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında Nacd'tan ortaya çıkan El-Suudi kraliyet ailesi, Selefiler ve Vahhabiler ile birleşip egemenliğini bütün Arabistan topraklarına yaymıştır. Petrol'ü kullanmaya başlamalarıyla beraber bu bölgeye çok büyük oranlarda servet biriktirmiş ve Arabistan'ın rolünü İslam dünyasında iki katına çıkartmıştır. 1953 yılında Suudi Arabistan ülkesinde kraliyet ailesinin egemenliğini kurmasından sonra kraliyet ailesi Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini azaltmak amacıyla dış politikada İngiltere ile yakınlaşmıştır. Özellikle Melik Faysal döneminde bu politikalar bölgesel faaliyetler açısından yeni bir şekil almıştır.

Ayrıca bu ülkeyi yönetenler İslam'dan zahiri yorumlar ortaya atarak İslam dünyasının liderliğini ele geçirmeye çalışmıştır. Yani İslam dünyasının ekonomik liderliğini ele almasının yanı sıra İslam dünyasının dini liderliğini de yapmak amacıyla birçok İslam ülkesinde dini müesseseler (Vahhabilik fırkasını genişletmek için) ve mescitler tesis etmişlerdir. Suudi Arabistan dış politikasının birinci amacı diğer Müslüman ülkelerinde siyasal ve mezhebi olarak etkisini yaymak ve ikinci amacı ise İslam dünyasının liderliğini alabilmek olmuştur. Öte yandan Dehkani'ye göre, İran'da Pehlevi rejiminin çöküşü Suudi Arabistan'da büyük bir korku uyandırmıştır. İran'daki İslam Devrimi'nin zaferi ve İran'ın Şii bir rejim tarafından yönetilmesi durumu mevcut düzeni bozacağından ve bölgeye devrimci İslam'ın hâkim olmasından korku duymuştur. Yani Suudi Arabistan, Orta Asya üzerine Şii bir rejim (Devrimci İslam) olan İran'ın hâkim olmasından ve yayılmasından endişelenmekteydi. Suudi Arabistan liderleri İslam dünyasını yönetmek ve Orta Doğu bölgesi üzerinde egemenlik kurmak için Pakistan devletiyle özel ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkinin en güçlü olduğu dönem, Ziyaul Hak dönemi idi. Biraz önce belirttiğim üzere Ziyaul Hak devleti de Suudi (Vahhabizm) İslamı'nın yayılması yolunda büyük bir rol oynamıştır. Pakistan topraklarında Arabistan'ın en belirgin faaliyetleri; "Camia-tul-İslamiye Al-Alamiye" mescidi, Faisalabad Üniversitesi'nin inşa edilmesi ve yönetilmesi

olarak gösterilebilir. Bunlarla beraber, dini-mezhebi okulları mali açıdan desteklemesi, camileri ve Vahhabiliği yayma merkezlerinin inşa etmesi, Vahabi olgusunun taraftarı olan partilere ve siyasi organizasyonlara mali destekler sağlaması vs. Arabistan'ın yapmış olduğu diğer faaliyetler olarak sayılabilir (Dihkani, 1396 (2016): 94-102).

Pakistan'da yeni inşa edilmiş Deobend okulunun şubeleri Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin mali desteği ve ABD ile İngiltere'nin de silah desteği sayesinde yönetiliyordu. Pakistan'daki din adamları tarafından ise askeri ve ideolojik eğitim verilmektedir. Buna dayalı olarak Deobend okulu, Batılı düşüncelere ve sömürgeci Batılı ülkelere karşı Müslümanları cihada katılmaya davet ediyordu. Hem Pakistan'da hem de Afganistan'da Selefî ve Deobend okulunun yaklaşımını ve düşüncesini ve cihat fenomenini güçlendiren "Peşton" ırkıdır ve Afganistan'daki Talibanlar'ın çoğu Deobend okulunda eğitim görmüş olanlardır (Arifi, 1380 (2001): 276-273).

1991 yılının Aralık ayının sekizinde, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Orta Asya devletleri farklı sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Mesela; yaşam ve yaşam standartlarını kaybetmiş olmaları, yoksulluk, enflasyonun artması, işsizliğin artması ve endüstride hammaddenin eksikliği vs. bu devletlerin en büyük sıkıntıları olarak gösterilebilir. Bağımsızlığını yeni kazanan bu cumhuriyetlerde yaşayan farklı etnik grupların Rus egemenliğinden de hoş bir hatıraları yoktu. Bu devletlerde siyasi partilerin yokluğu, demokratik yönetimlerin olmaması, İslamcı grupların faaliyetlerinin yasaklanması ve en önemlisi halkın mevcut devletlerinden memnuniyetsizliği iç politikadaki en büyük sıkıntıların başında gelmektedir. Çünkü yeni devletlerde mevcut olan siyasi otoritelerin çoğu komünizmin devamı niteliğindedir. Ayrıca siyasetin modernleşmesi ve her türlü siyasi ve mezhebi faaliyetler (özellikle mezhebi faaliyetler) Radikal İslamcı hareketler olarak görülüp hatta terör hareketi olarak algılanıyordu (Ferihi, 1395 (2016): 201-204).

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Orta Asya ülkelerinde aşırı İslamcı gruplar harekete geçmiştir. Bütün bu saydığımız faktörler güçlü ülkelerin, bağımsızlığını yeni kazanmış cumhuriyetlerin iç işlerine karışmasına zemin hazırlamıştır. Yoksulluk, işsizlik ve cehalet insanları aşırı gruplara yönlendirmiştir. Çünkü İslami fundamentalist gruplar tarafından dini-mezhebi okullara yeni katılanlara mali destekler sağlanıyordu. Örneğin Arifi makalesinde, Pakistan'da insanların, Deobend okuluna katılma sebeplerinden birisinin ailelerinin ekonomik bakımından yoksul olmaları olduğunu iddia etmektedir. Dinî okullarda eğitimin ücretsiz olmasının yanı sıra, öğrencilere belli bir miktarda maddi desteğin sağlanması sebebiyle, Pakistan toplumunun büyük bir kısmını teşkil eden yoksul mahallelerde yaşayan insanlar eğitim bütçesine sahip olmadıkları için çocuklarını dini

okullara gönderiyorlardı. Yoksulluk ve işsizlik koşullarının devam etmesi ile birlikte gençlerin çoğu İslami partiler tarafından hazırlanmış olan; sosyal ve ekonomik adalet, işsizlik ve yolsuzluklara karşı mücadele etmek gibi sloganlarından etkilenmişlerdir. Ve bu sloganlar gençlerin, aşırı gruplara katılmalarını tetiklemiştir (Arifi, 1380 (2001)).

Öte yandan bu toplumlarda “gerçek İslam”ın hayranları bulunuyordu. Ancak “gerçek İslam” hakkında bilgi eksikliğinden dolayı İslam'dan ve Sünni mezhebinden ideolojik okumalar yapan fırkalara katılıyorlardı. Çünkü Marksizm-Komünizm gibi bir ideolojinin hâkimiyetinden henüz çıkmış olan Orta Doğu'daki Müslüman ülkeler, manevi bir boşlukla baş başa bırakılmıştır. İşte İslami-dini organizasyonlar tarafından, bu boşlukları dolduramama sonucunda İslam dünyası, özellikle Orta Doğu'daki ülkeler bu fenomenle karşı karşıya kalmıştır (Kolayie, 1384 (2005): 201-224).

Özet olarak dinden aşırı okumalar ve yorumlar sadece İslam dinine özel bir şey değil ve ayrıca son dönemlerin ürünü de değildir. Belki de kül altında gizlenmiş köz gibi bu düşünce ve algılar da günümüz dünyasında ortamını bulduğu için ortaya çıkmıştır. Genel olarak bütün fundamentalist gruplar, terörist gruplar değildir. Yani temele ve esasa dönmek isteyen grupların hepsi şiddet uygulama peşinde değildirler. Ama bazı belli başlı gruplar örneğin El-Kaide, IŞİD, Taliban gibi gruplar, Selefî-tekfirî düşünceye dayalıdır. Batılı ülkeler ve bazı Arap ülkeleri, özellikle de ABD ve İngiltere'nin maddî ve lojistik desteği ile şiddet içerikli eylemlerde bulunmuşlar ve bulunmaktadır.

1..3.2 Selefiliğin ve Vahhabiliğin Entelektüel Menşei

Bugünkü Selefist hareketler, yedinci veya sekizinci hicri kameri yüz yılından (1440) başlamış ve şimdiye kadar dört aşamadan geçmiştir (Tariqi, 1394). Birinci aşaması Moğolların saldırısına karşı, İbn-i Teymiyye'nin tepkisidir. İkinci aşaması, on dokuzuncu yüzyılların sonunda ve yirminci yüzyılda ortaya çıkmış olan hareketlerdir. Üçüncüsü Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra El Kaide'nin ortaya çıkması gibi gelişmelerin yaşandığı dönemdir. Son aşaması ise 2012 yılında IŞİD ve Cebhetünüsre'nin (El Nusra Cephesi) ortaya çıkmasını kapsayan dönemdir (MoieI, 1394 (2015)).

İslam kültür tarihinde, Selefîye kavramı İmamı Hanbeli'nin inançlarına mensup olduklarını iddia eden grupların lakabıdır. Elbette Selefizm sadece tek bir biçime sahip olmayıp, çeşitli adlar almaktadır; örneğin Sünneti Selefizm, Cihadı-Teorik Selefizm ve

Cihadı-Tekfiri Selefizm* gibi Selefi grupları sayabiliriz. Yeni bir olgu olarak ortaya çıkmış olan Selefizm, tekelci bir şekilde Müslüman olduğunu iddia etmekte ve kendileri dışında herkesi kâfir olarak görmektedir. Selefizmin ana iddiası olan “Mezhep diye bir şey yoktur” görüşü sebebiyle Selef (eski), Sahabe ve mezhepsiz İslam çağına dönmeyi savunmaktadırlar (Tariqi, 1394 (2015)). Yani Selefiler insanların bütün mezhepleri bırakmasını teşvik edip, davet ediyorlar.

Fundamentalist grupların ilham kaynağı olan İbn Teymiye de, geriye dönüş teorisini şiddetle savunmaktadır. Bu teori, tüm mirasları dışlayıp ve şefaata inanan herkesi kâfir(müşrik) olarak görmektedir. İbn Teymiye, Şia mezhepli olan insanları da kâfir saymıştır. Selefistlerin başka bir ilham kaynağı olan Abdul Vahab da bazı inançları da İbn Teymiye’ye benzemektedir. Örneğin; bütün Müslümanları kâfir olarak görmekte olup hatta Vahhabilik hâkimiyeti altında olmayan Mekke ve Medine gibi kutsal mekânlar da dâhil tüm İslami Beldeleri Darül-küfür (ya da Darül Harp) olarak tanımlıyordu. Ayrıca takipçilerine, Müslümanlar ile savaşmaya, mukaddes yerlerin geri alınmasına ve İslami sloganları tahrip etmesi emrini veriyordu (Qaitsi, 1396 (2017)).

Tekfiri-Selefi gruplarından birisi olan IŞİD^e göre zemin, Allah’ın ahkâmlarını gerçekleştirmek için bir yerdir ve bu ahkâmlar, peygamberin Selef süresince kayıtlıdır. Bu yüzden her türlü içtihat, bidattir ve her türlü şefaata dilemek şirk sayılır. Ve insanın asaletine öncelik vermek, teokrasiye aykırıdır. Onlara göre günahın ortaya çıkması ve yayılması, seküler liderlerin ve modern insanın eylemlerinin bir mahsulüdür. Bu günahların bitmesi ancak ve ancak kamusal alanlarda Allah’ın buyurduğu emirleri gerçekleştirmekle mümkün olacaktır. Özet olarak IŞİD’in bütün muhalifleri kâfir ve kanlarını dökmek caiz olup bunlardan kurtulmanın tek yolu Selefi Salihinin yolunu tutmak ve İslam’ın sünnetine ve İslam’ın başına dönmektir (Subuktegin, 1394 (2015)).

1.3.3 Hadisçiler (Şekilciler)

Kutsal metinlerde özellikle “Kuran ve Rivayetleri” anlamak için yorumlayıcı ve şekilci olmak üzere iki önemli yaklaşım biçimi kullanılmıştır. Ama bazen bu iki yaklaşım, İfrat ve tefrit yollarından geçerek dini metinlerden abartılı ve saptırılmış okumaları ortaya atmaktadır. Şekilci yaklaşımın anlamı; dini metinlerin zahiri manası üzerinde durarak, akıl ve mantığın karışmamasını ifade etmektedir. Başka bir deyişle şekilci düşünce akımı,

---

*Bu kategoriler aslında bu fenomenin algılaması ve analiz etmesini kolaylaştırmak için birer ‘ideal tip’ olarak yapılmıştır. Kesin ve nihai değildir.

dini metinlerden ne anladığını metinlerin sadece zahirinde özetlemektedirler. Zahiri yaklaşım, İslam dininin başlangıç yıllarında Kuran'ı anlama konusunda ortaya çıkmış olup şimdiye kadar devam etmektedir. Şöyle ki dinî aşırıcılık mevzusu, günümüzdeki çağın uluslararası bir problemi haline gelmiştir (Alhiyarinijad, 1396 (2017)).

Şüphesiz ki terör ve dini radikalistlerin ortaya çıkışı, dini metinlerin zahiri manasına dayanmaktadır. Dini metinlerin zahiri manasına dayalı yorumların sonucu olarak ortaya çıkmış cereyanlar, modern dünyaya bir tepkidir ve İslam dininin dışsal faktörlerden temizlenmesini kendilerine amaç edinmişlerdir. Başka bir ifadeyle bugünkü taraftarları bir hayli fazla ve çok yaygın olmuş olan Selefî hareketler aslında, aydınlatma çağın uzaklaşmasına ve akılcılığın yaygınlaşmasına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış bir fenomendir. Yani İslam tarihi boyunca, akılcılığın yaygınlaşması söz konusu olduğu zaman, bir nevi radikal cereyanların ortaya çıkmasına şahit olmaktayız. IŞİD, El Kaide ve Taliban gibi Orta Doğu'daki Müslüman topraklarında, radikal dini gruplar bunların en belirgin örneği olarak gösterilmektedir (Alhiyarinijad, 1396 (2017)).

Zahiri yaklaşımın geçmişine bakmak gerekirse, İslam dinin başlangıcından bu yana belli aşamaları tamamlayıp sonunda bağımsız bir görüş haline gelmiştir. Bu süreç boyunca farklı isimler, mesela; Hadisçiler, Selefiye, Hanbeli, Ahbarcı gibi isimleri almışlardır. Kuran'dan yapılan farklı yorumların sonucu olarak ortaya çıkan çeşitli siyasi inançlara sebep olmuştur. İnançlarını Kuran'ın ve Hadis'in zahiri manasından alan gruplara, zahirciler denilmektedir, bunların başında Malik Bin Enes, Muhammet Bin Edris Şafii ve Ahmet Hanbeli gelmektedir.

1.3.4 İslami Tekfiri Grupların Meşruiyet Kaynağı Olarak “Cihat ve Bidat” Kavramı

İslam dininde “cihat” kavramın zahirî manası, Allah'ın yolunda çabalama ve uğraşmadır. Aslında, bütün ibadet eylemlerinde günah ve yanlışlardan uzak durmak, cihat sayılmaktadır. Buna dayalı olarak Müslümanlar hayatı boyunca, bir nevi cihat etmek zorundadırlar. Ama İslam tefekküründe cihadın askeri anlamı ise Darul-İslam'a, küffar tarafından yapılan saldırılara karşı bir savunma savaşı, yani İslam dininin değerlerine karşı bilerek ve devamlı bir şekilde ve şeriatın temeline ve Müslümanların ülkelerini hedef alanlara karşı savunma savaşı anlamına gelmektedir. Daha doğrusu cihat kelimesi askeri bağlamda, kutsal savunmayı ifade eder (Nerimani, 1394 (2015)).

Fakat cihat fenomeni Tekfirî-Selefi cemaatler açısından özellikle El Kaide ve İŞİD organizasyonu için İslam'ın fıkıh ya da hukuk felsefesinden ziyade İslam'ın temel ilkesi olarak sayılmaktadır. Tekfiri grupların inançlarına göre; İslam devletinin hâkimiyetini kurmak ve insanları bu barışçıl sürece davet etmek için cihat, savaş ve Allah'ın düşmanlarını öldürmek caiz ve gereklidir. Onlar ilahi ayetlere başvurarak, Selefi hukukçuların yorumlarını ve onlara ait özel tefsirleri gerekçe göstererek ilkel terör eylemlerini, Müslümanlara ve gayri müslimlere yönelik uyguladıkları her türlü şiddet eylemini cihat olarak adlandırarak meşru göstermektedirler. Bu yüzden “cihat” kelimesinin özü, İslami Tekfiri gruplarda, terör, şiddet ve korku niteliğini taşımaktadır. Günümüz dünyasında selefi tekfiri gruplar yaptıkları cihadı İslam dininin ilkelerine dayalı görmekte, ve kendilerini Selef-i-Salih olarak tanıtmakta, davranış, inanç ve eylem bakımından da kendilerini Hazreti Muhammed'in takipçileri olarak görmektedirler (Nerimani, 1394 (2015)).

Yani İslami tekfiri grupların teorik ve pratik temelleri, Hadisçilerin, Hanbeli mezhebinin Zahirci tefsirlerine ve İslam'ın öteki mezhepleri ile ilgili Ahmet-i-Hanbel'in görüşlerine dayanmaktadır. Ona göre diğer tüm mezhepler “Bidatçı”dır. Ve bu görüşler Radikal selefi grupların şiddet uygulamalarını ilk meşrulaştıran kaynak olmuştur. Ondan sonra İbni Teymiye, Muhammet Bin Abdul Vahab, bu militan grupların ortaya çıkmasında büyük bir rol oynamıştır. Ve daha sonra, İhvan-ül-Müslimin hareketinde, Hasan-el-Benna, Abu Ali el- Mevdudi ve Seyit Kutub'un yeni görüşleri, kendisine özel hukuki yorumlara dayalı, cihatçı Tekfiri grupların temellerini atmışlardır (Subuktegin, 1394 (2015)).

Dolayısıyla, cihatçı-tekfiri grupların temeli Arabistan'da Vahhabilik'te ve Mısır'da İslamcı görüşlere sahip Müslüman Kardeşler'de bulunmaktadır. Bu ikisi cihat ilkesini vurgulamaktadır ve ortak bir görüşe sahiptir. İslam şeraitinde hak ve batıl, iman ve küfür arasındaki savaş meselesinin sabit ve değişmez olduğuna inanmaktadırlar. Cihat kelimesiyle bağlantılı başka bir kavram ise “Cahiliye” terimidir. Cahiliye ve Cihat kavramlarının ideolojik hale getirilmesinde Seyid Kutub'un rolü büyüktür. Seyid Kutub'dan önce “Cahiliye” kavramı pek kullanılmamakta ancak Komünistlere ve Batılı ülkelere Cahil toplum denilmekteydi. Ama Seyid Kutub bu coğrafi sınırları genişleterek muasır Müslüman toplumlarını da bu coğrafi daire içine aldı. Kutub'a göre İslamî esaslara uygun olmayan topluluklar cahildir ve Cahiliyeyi temsil etmektedir. Bu nedenle Seyid Kutub tarafından, siyasal İslam coğrafyasında yaptığı değişikliklerin en önemlisi ise sünneti terimleri olan Darül-İslam ve Darül-Küfür yerine İslami toplum ve Cahil toplum

kavramlarını kullanmıştır. Bu gruplar “küfür” kelimesinin dairesini o kadar büyük çizmişler ki kendileri dışında ki başka herkes o daire içerisinde yer almaktadır. Bu yüzden Şii mezhebe bağlı olanlar da bu daire içerisinde yer almaktadır. Ve onlara göre öldürülmeleri gerekir (Nieromendzade, 1396 (2018)).

1.4 Terör ve Terörizm

Birçok kelime gibi terörizm sözcüğü de postmodern dönemde bilimsel tartışmaların konusunu teşkil etmektedir. Bilimsel tartışmalarda ve pratik olarak terörizm olgusu ulusal sınırları aşmış uluslararası bir fenomen haline gelmiştir. Bu yüzden terörizmle mücadele bölgedeki güçlü devletlerin ve uluslararası güçlerin en büyük sorunu haline gelmiştir. Terörizm ne realizm ve idealizm gibi fikri bir okula, ne de faşizm ve komünizm gibi ideolojik bir amaca sahiptir. Aksine siyasi hedeflere ulaşmak için bir nevi strateji veya araç olarak kullanılmaktadır. Belki de bu yüzden terörizmi kimisi faillerine göre, kimisi amaçlarına göre, kimisi de terörizmde kullanılan yöntemlere göre tanımlamıştır (Murat, 2016).

Günümüz dünyasında terörizm olgusunu tanımlamak ve açıklamak için gözden kaçırılmaması gereken iki husus vardır. Birincisi her gün terörist gruplar tarafından terörizm adı altında yapılan fiiller ve günümüz dünyasının gerçekleridir. İkincisi ise güçlü devletlerin politikacılarının ekonomik ve siyasi olarak zayıf devletlere yönelik, terörizmle mücadele adı altında yürüttükleri politikalarıdır. Çünkü bu iki hususu dikkat alarak ancak kısmi olarak bu olguyu anlamak mümkündür. Terörizm olgusu uygulama alanında güçlü devletler için ve akademik alanda uzmanlar ve akademisyenler için de büyük bir sorun haline gelmiştir. Bu yüzden akademisyenler tarafından terörizm fenomenine dair neredeyse yüzden fazla farklı tanım yapılmıştır.

Terör kelimesinin Latince'den geldiği açıktır. Terör kavramı, anlam olarak “korkudan titreme” veya titremeye sebep değildir. Fransızca’da Petit Robert sözlüğünün kelimeye “bir toplumda bir grubun, halkın direnişini kırmak için yarattığı korku” anlamını verdiğini belirtilmektedir. Türk öğretiminde terör ve terörizm kavramı ile birlikte “yıldırganlık, tedhiş, tedhişçilik gibi sözcükler de kullanılmaktadır (Caşın, 2008: 106-107). Avcı, Doktora tezinde terör kelimesinin “sübjektif ve objektif olmak üzere iki anlama sahip olduğunu belirlemiştir. Sübjektif terör; birey veya toplulukta korku ve sıkıntıya neden olan haldir. Bu anlamda objektif terör veya terörizm ise dehşete düşürülmüş hale neden olan aracı ifade etmek için kullanılmaktadır. Thornton, terör (psikolojik hal) ve terörizm

(araç) arasındaki farkın ayırt edilmesinin yararlı olduğunu fakat terörizm ve terör kavramlarının sıklıkla “objektif teröre” işaret edecek şekilde birbirlerinin yerine kullanıldıklarından, terör ve terörizm arasında ayırım yapılmasına gerek olmadığını belirtmektedir” (Avcı, 2011).

Mesut Hakkı Caşın terörizm olgusunu şöyle ifade etmiştir ; “terörizm, başta düşünceleri ödünç alan, açıkçası o düşüncelerin şemsiyesi altına giren ve bu suretle düşmanı olduğu halk ve halkın düzeni karşısında kendisini meşrulaştırmaya çalışan, dolayısıyla siyasal iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan acımasız bir şiddet hareketidir” (Caşın, 2008: 106-107). Yahya Baharçelik makalesinde; “terörizmi siyasal amaçlar için örgütlü, sistemli ve sürekli terör içeren bir strateji anlayışı” (Baharçelik, 2000) olarak görmüştür. Bu tanımda, terörist fenomeninin siyasi boyutu vurgulanmaktadır. Dikkatlice bakıldığında bu tanım, iktidardaki rejimin meşruiyetini reddetmektedir. Mevcut olan siyasi sistemi ve düzeni yok etmek ve yıkmak gibi bir amaca dayalıdır.

Günümüzde bilim adamları terörizm olgusunu disiplinler arası bir olgu olarak görüp bu olgunun hukuki, sosyolojik, psikolojik açıdan ve siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler açısından analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Seyiedpor, 1388 (2010): 47). Çünkü insanoğlu çok yönlü bir varlıktır ve bu bilim dallarının her biri insanların birbiri arasındaki davranışlarının bir bölümünü ve hayatını analiz etmektedir.

Sosyoloji, toplum bilimi olarak terörizmin kökenlerini toplumun içindeki mevcut yapıda, daha doğrusu insanların hayatına düzen veren ilişkilerinde aramaktadır. “Terör, toplumbilim açısından siyasal yapıda yani egemenlik ilişkisi içinde yer alan bir etkinliktir. Esas olarak hedeflediği kişinin, grubun ya da toplumun ardındaki yönetim felsefesine, yani meşru ya da gayri meşru olarak belirlenmiş olan egemenlik ilişkisine saldırır” (Kongar, 2002: 73). Egemenlik ilişkisine karşı çıktığı için, her terör eyleminin ardında tıpkı her savaşın ardında olduğu gibi tutarlı bir ideolojik ve felsefi model vardır. Tabi ki her ideoloji belli taraftarlara sahiptir ve belli bir fikre ve inanca inanılmaktadır. Bu taraftarlar arasında haklı veya haksız, doğru veya yanlış, sorunların sadece ve sadece terörizmle çözülebileceğine inananlar söz hakkı bulabilmektedir. İşte tam bu noktada terörizm, salt sosyolojinin konusu olmaktan çıkmakta, tarihin, siyaset biliminin, sosyal antropolojinin, sosyal psikolojinin ve psikolojinin alanlarına girmektedir (Kongar, 2002: 74). Unutulmaması gereken konu şudur ki “terör” kavramı ilk defa Fransız Jakobenler tarafından kullanıldığında pozitif bir anlam taşıyordu çünkü Jakobenler ortaya koydukları terör denen şiddet içeren eylemleri, barış dolu bir ortama erişmek için gerekli

görüyorlardı. Ama günümüzde ise terör hepimizin bildiği gibi negatif bir anlam taşımaktadır. Terörün bu negatif anlamından dolayı herkes mücadele içinde olduğu rakiplerini terörist olarak nitelendirmeye çalışmaktadır (Taslaman, 2012).

Darioş Aşuri *Danışname-siyasi* adlı eserinde terörizm ve terör kavramları hakkında şöyle yazıyor: Terör sözcüğün anlamı korku ve dehşettir ve politik alanlarda hükümetlerin muhaliflerini kontrol altına almak ve onları korkutmak için uyguladıkları şiddet içerikli ve gayri kanuni eylemlerinden ibarettir. Ya da mücadeleciler grupların siyasi hedeflerine ulaşmak için şiddet ve dehşet verici eylemlere başvurmaları da terör olarak bilinmektedir. Bu yüzden terör ve terörizm devletlerin ve siyasi grupların, dehşet saçmak karşı tarafı korkutmak amacıyla kullandıkları bir yöntemdir. Dolayısıyla terör siyasi öldürme anlamına gelir ve bu işi yapanlara terörist denilmektedir (Aşuri, 1382 (2003): 89-105).

Hepimizin şahit olduğu üzere ve terörizmle ilgili yazılan akademik yazıların üzerinden birkaç on yıl geçmesine rağmen, halen bu konuyla (modern uluslararası terörizmi okuma ve analizi) ilgili tek bir tanım ortaya atmak güçtür ve hatta mümkün değildir. Konuyla ilgili uzun yıllar boyu biriken literatüre rağmen tek bir tanıma ulaşamamanın sebebi çoğu uzmanlara göre Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumların güçsüzlüğü ve başarısızlığından kaynaklanmaktadır. Yazarlara göre bu başarısızlığın sebebi teknik değil siyasaldır. Ekonomik ve sosyal suçların kurbanı olan zayıf ve başarısız devletler, ya da kendilerinden sert bir görüntü sergileyen güçlü ülkeler hiçbir zaman gerçeklere dayalı bir tanıma ifade etmemişlerdir. Bu tip ülkeler terörizmle mücadele konusunda aktif olarak rol almak yerine bazen terörizme yardımcı olmuşlardır ve bunu nefsi müdafaa ya da zayıfların son hamlesi olarak görmektedirler. Örneğin Lübnan Hizbullah'ı ve Filistin Kurtuluş Örgütü Suriye ve İran tarafından özgürlük isteyen ve istiklal için mücadele eden gruplar olarak bilinirken, ABD ve müttefikleri tarafından terörist olarak tanımlanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletler cephesinde savaşan Almanlar, Müttefik Devletler tarafından terörist olarak tanımlanırken, Almanlarla işbirliği içinde olan devletler tarafından kahramanlar olarak tanımlanıyorlardı. Öte yandan terörizm kavramı hakkında var olan tarihsel-siyasi belirsizlikler, bazı ülkelerin terör saldırılarına ve tecavüzcü hamlelere karşı askeri müdahalelerini, Birleşmiş Milletler tüzüğü'nün 51. maddesinde de yer alan meşru müdafaa kavramına bağlamaktadır. Bu duruma SSCB'nin 1956 yılında Macaristan'a saldırıları ve buna sebep olarak da ABD üslerine yönelik sabotajlarını ve SSCB'yi yıkmak için orada bulduklarını iddia etmesini örnek verebiliriz. Aynı zamanda Varşova Paketi'nin 1968 yılında Çekoslovakya

ya saldırması da örnek verilebilir. 1985 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Tunus'ta birliklerinin üssünü kurması üzerine İsrail'in hava saldırısına maruz kalması bu konunun bir diğer örneğini teşkil etmektedir. Aslında devletlerin eylemlerini ve terörü bu tüzük çerçevesinde ve kendilerine özel sebepleriyle tanımladıklarını görmekteyiz.

İkinci grup ise terörizm kavramı üzerine tek bir tanıma ulaşamamanın sebebini uzmanların bu konuda fikir birliğine varma konusunda zayıf olduklarını iddia etmektedir. Çünkü bazı uzmanlar tarafından terör faaliyeti olarak tanımlanan eylemler, diğerleri tarafından meşru ve kanuni bir eylem olarak görülmektedir (Süleymani, 1385 (2005): 33).

Üçüncü grup ise terörizm kavramını dinamik bir kavram olarak görür ve bu kavramın şekli, stili ve motivasyon kaynağının farklı zaman ve mekan diliminde birbirinden farklı olduğunu iddia etmektedirler. Terörizm kavramının bilimsel veya teorik tanımı hakkında görüş ayrılığı olması, bir ülke içinde genel olarak kabul görülmüş ya da yaygın tanımların ortaya çıkmasına da engel olamamıştır. Bu duruma Alex P. Schmid'in en önemli eseri olan "*Siyasal Terörizm*"de yazdığı tanımını örnek olarak verebiliriz. Bu kitapta Alex P. Schmid terörizm hakkında 109 farklı tanımı toplamıştır. Schmid'e göre terörizm: korku ve dehşet yaratmak için tekrarlı olarak yapılan eylemlerden ibarettir ve maddi, cezai veya siyasi sebeplerle farklı gruplar tarafından kullanılmaktadır. Bu tanımın en önemli unsurları; şiddet uygulamak, siyasi hedefleri takip etmek, dehşet ve korku yaratmak, tehdit ve organize şiddetten ibarettir. Paul Pillar göre terörizm, Ulusal Azınlık Grupları ve muhatapları etkilemek için gizlice çalışan grupların, sivil insanlara yönelik siyasi amaçlar için önceden planlanmış bir şiddet türüdür. Bu tanımın ana unsurları bunlardan ibarettir; birincisi terörizm önceden planlanmış bir eylemdir. İkincisi terörizm siyasi amaçlar için yapılan bir şiddet türüdür ve mali amacı olan, intikam almak isteyen ve kişisel amaçlar güden şiddet türünden çok farklıdır. Bu eylemi yapanların büyük amaçları vardır ve mevcut durumu değiştirmeye çalışıyorlardır. Üçüncüsü ise bu tanım terörizme kurban gidenlere işaret etmektedir ve genellikle kendini savunma kabiliyeti bulunmayan insanlardan oluşmaktadır. Örneğin 11 Eylül'de New York'ta ikiz kulelere yapılan saldırıda kullanılan uçağın tüm yolcular ve bu terör saldırısında hayatını kaybeden insanlar terörizm kurbanları olarak sayılır. Çünkü hiçbir savunma kabiliyeti ve imkânları yoktu. Ve son olarak bu tanımda bu eylemi yapanlara yani teröristlere işaret edilmiştir. Belki de konu ile ilgili en kapsamlı tanım İslam Konferansı Örgütü'nün yaptığı tanımdır. "Saik ve kastına bakılmaksızın halkı terörize etmek veya ona zarar verme tehdidinde bulunmak veya halkın yaşamları, onurları, özgürlükleri, güvenlikleri veya haklarını

tehlikeye atmak veya çevreyi, bir kamu hizmetini veya kamu veya özel mülkü zarara maruz bırakma veya onları işgal etme veya onlara el koyma veya bir ulusal kaynağı veya uluslararası hizmetleri tehlikeye atma, ya da bağımsız devletlerin istikrar, ülke bütünlüğü, siyasal birliği veya egemenliklerini tehdit etme amacıyla bir bireysel veya toplu suç planını gerçekleştirmek için işlenen her türlü şiddet eylemi ile bu tür eylem tehdidinde bulunmadır (Murat, 2016)”.

Sonuç olarak yukarıdaki tanımları gözden geçirdiğimizde terörizmin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. Birincisi: şiddet uygulamak ya da uygulamakla tehdit etmek. Jay Angelo Curelt bu konuyla ilgili şöyle söylüyor: şiddetin sadece nesnel işaretlerini terör olarak nitelendirmemize gerek yok, şiddet uygulamakla tehdit etmek de terör eylemlerinin unsurlarından biridir. İkincisi politik amaçlar için şiddete başvurmak, terörizmi diğer şiddet türleri olan ekonomik, kişisel, cinayet amaçlı yapılan şiddetten ayırmaktadır. Bazı yazarlar sadece siyasi otoritelerin davranışlarını ve tutumlarını değiştirmeyi amaçlayan ve bunu sivil insanların hayatını tehdit etmekle veya sivil insanlara yönelik şiddet uygulayarak yapan gruplara terörizm adı vermektedirler. Üçüncü olarak teröristlerin tehditlerine maruz kalan sivil insanlar: terörizmi diğer şiddet türlerinden ayıran en önemli özelliği, sivil insanlara zarar vermek ya da onlara yönelik şiddet uygulamakla tehdit etmektir. Başka bir ifadeyle korku ve dehşet ortamı yaratmak ve vatandaşlara psikolojik zarar vermek terörizm ve terör eylemlerinin en önemli özelliğini oluşturmaktadır.

1.4.1 Terörizmin Ortaya Çıkma Nedenleri

İnsanların niçin teröre başvurduğu ya da neden terörü amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullandıklarını, terörizmin haksız bir eylem olduğunu bile bile neden bu yola başvurduklarını sorabiliriz. İnsanları bu tarz şiddet içeren eylemlere başvurmaya iten faktörlerin neler olduğu gibi bir soru da sorulabilir. Esasında terörizm dini, ideolojik, sosyo-ekonomik, siyasi, psikolojik, kültürel nedenlerin yanı sıra, tarihi etmenler, liderlerin baskıları ve devlet zulümleri, uluslararası hukuk ihlalleri, temel haklardan mahrumiyet gibi birçok nedenden ötürü çıkabilir (Murat, 2016). Günümüzde en belirgin sebepler ise Soğuk Savaş’ın sonucu olarak ortaya çıkan terörizm ve özgürlük isteyen grupların bastırılması neticesinde ortaya çıkan terör örnek olarak verilebilir.

Terörizm genellikle güç ve hâkimiyetin haksız şekilde dağılımının bulunduğu yerlerde ortaya çıkıyor. Böyle ortamlarda taraflardan biri siyasi ve ekonomik olarak güçlü olup

diğer taraf ise bunu telafi etmek amacıyla daha doğrusu hakkını alabilmek için şiddete başvurur. Bu olgu otoriter/diktatörlerle yönetilen ülkelerde daha çok görülmektedir. Bazı demokratik ülkelerde de bazen güç dağılımı belli başlı bölgelerde yoğunlaştığı zaman muhalif grupların hakkını savunmak için ve hedeflerine ulaşmak için şiddete başvurdukları görülmüştür.

Bilim adamlarına göre, bazı grupların terörizm yolunu seçmelerinin esas nedeni bunun stratejik bakımından en mantıklı yol olmasıdır. Mesela: hükümetin politikalarına karşı çıkan bir grup, durumun aciliyeti ve hükümetin elindeki üstün imkânlar dikkate alındığında diğer yöntemlerin bir işe yaramayacağını tahmin ettiğinden yahut da diğer yolları fazla yavaş gördüğünden dolayı terörizmi tercih edebilir (Taslaman, 2012: 77-78). İhsan Bal ve Süleyman Özeren, insanlar neden terörist oluyorlar? sorusuna şöyle cevap vermişlerdir; “Teröristlerin çevresel şartlarından dolayı bu yola girdiğini ileri süren Long, terörist olma sürecinde politik ekonomik ve sosyal çevreyi etkin nedenler olarak saymaktadır (E. Long’dan aktaran Özeren ve Bal, 2010: 416-417). Özellikle yakalanan ve hapisanelerde yatan veya serbest kalmış teröristler üzerinde incelemeler yapan bilim insanları, teröristlerin bu yola yönelmelerindeki sebebi; haklarını elde etmek için başka bir yöntem kalmaması sonucuna bağlamış, teröristleri sosyal ve ekonomik çevrelerinde karşılaştıkları sorunlara çözüm arama yöntemlerinde evrimsel bir süreçte diğer insanlardan radikal bir şekilde ayrılan...” kişiler olarak tasvir etmişlerdir (Özeren ve Bal, 2010: 24). Özet olarak terörizmin özgürlükçü ve meşru grupların bastırılmasından kaynaklanan uluslararası bir olgu olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ve dünyanın iki kutba ayrılmasıyla birlikte organize edilmiş terörizmin (ideolojik terörizm) ortaya çıkmasına şahit olunmuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra terör eylemlerinin peş peşe gerçekleşmesiyle terörizm kavramı devletlerin ilgi odağında yer almaya başlamıştır. Savaştan sonra sömürgeci devletlerin ve onlara bağlı otoriter devletlerin zayıflaması ve kolonilerde bağımsızlıklarını ilan etmeleri gibi koşulların oluşması, sömürgeci devletlere ve diktatör devletlere karşı mücadele etme isteğinin güçlenmesine sebep olmuştur ve bu durum da terörizmin gelişmesine yol açmıştır. Öte yandan büyük güçlerin her biri kendilerinin BM’nin tüzük ve kanunlarına bağlı olduklarını iddia etmekteydiler. Ancak perde arkasında birbirinin topraklarında terör grupları ve terör organizasyonları kurarak birbirlerine karşı üstünlük kazanmaya çalışmışlardır. Bu gruplar genellikle milli azınlık gruplardan oluşuyordu ve siyasi şiddeti uygulama kabiliyetleri bazen yabancıların kontrolü altına girmelerine müsaade etmiştir.

Sözü edilen gruplar devletler arasında gerginliklere ve çatışmalara sebep olmuştur. Tarih boyunca azınlık terör grupları, bazen öncü rolünde bazen de değerlerin temsilcisi konumunda uluslar üstü mücadelelere katılarak dünya çapında çatışmalara neden olmuşlardır (Süleymani,1385 (2016)).

Sonuç olarak,Yirmi birinci yüzyılın başlarında Amerika'da, din ve dini inançları modernizasyon ve sekülerleşme akımı karşısında tehlike olarak görmeleri durumuna karşı bir reaksiyon gösterilmiştir. Karşı tarafın tepkisi daha çok dini inançlarından kaynaklanmaktaydı. Bu yüzden fundamentalizm olgusunu modernliğe karşı bir tepki olarak tanımlayabiliriz. Zamanla Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkması ve Batı ülkelerindeki insanlığın modernleşmesiyle birlikte, beşeri toplulukların yönetilmesi için en iyi sistem, din ve siyaseti birbirinden ayıran sistem olan laiklik sistemi olarak görülmüştür. Başka bir ifadeyle insani toplulukları en iyi şekilde yönetmek için demokratik bir sistemin seçilmesi uygun görülmüştür. Ama Üçüncü Dünya ülkeleri Batı ülkeleri karşısında Batı da olduğu gibi modernleşme denilen tarihsel süreci geçirememişlerdir. Çünkü bu olgu sömürgeci Batı ülkeleri tarafından Üçüncü Dünya ülkelerine ithal edilmiştir. Başka bir ifadeyle Batı'dan gelen fundamentalizm olgusu, Müslüman ülkeler için satın alınmış bir paket gibidir. Aynı ABD'deki gibi ilk başta Müslüman ülkelerde de bu hareketler daha çok reform amaçlı olmuştur ancak yerel devletlerin baskılarıyla karşılaştığı zaman şiddete başvurulmuştur. Bu hareketlerin başlangıcı olarak Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk, İran'da Rıza Şah Pehlevi ve Afganistan'da Şah Amanullah Khan tarafından modernizasyon reformları gösterilebilir. Bunlar bir nevi tavandan tabana modernleşme süreci olarak algılanmaktadır. Zamanın geçmesiyle birlikte bu süreç toplumun farklı boyutlarını etkilemiş olup bazı evrensel değerler bu toplumların içine girmiştir. Ayrıca Devlet-Millet kavramlarının oluşma süreci de başlamıştır. En önemlisi ise Batılı kapitalist ekonomik sistemin bu ülkelerde yaygınlaşması, modern eğitim sisteminin yaygınlaşmasını ve eğitim sistemine toplumun farklı tabakalarından insanların kolayca ulaşabilmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda toplumlarda ortaya çıkan farklı tabakalar aynı zamanda farklı istek ve ihtiyaçlara sahip olmuşlardır. Bunların yanında güç piramidini ellinde bulunduranlar da bir nevi sömürgecilerin devamı niteliğindedir. Bu yöneticiler laik olmalarına rağmen oldukça otoriter ve baskıcıydılar. Baskıcı devletlerin varlığı bu toplumlarda toplumun diğer tabakalarına göre farklı isteklere sahip yeni bir sosyal tabakanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yeni tabaka, içinde İslami değerleri canlandırmaya çalışan insanları barındırmıştır. Bunun örneklerini Tunus'ta ve Mısır'da

görmek mümkündür. Mesela Tunus'un istiklalini ele aldıktan sonra Yusuf gibi İslamcı eğilimlere sahip insanların otoriteyi eline alması bunun en açık örneğini oluşturmaktadır. Baskıcı devletlerin başka bir sonucu ise devlet ve millet arasında bir bağ kurucu rolünü oynayan medeni kurumlar, gruplar ve partilerin ortaya çıkmamasıdır. Ve vatandaşların insani ve demokratik haklarını savunan kurumların olmaması bu tür ülkelerde açıkça görülmektedir. İslami ülkelerde halk tarafından yapılan protestoların çoğu sloganları insan onuru, sosyal adalet, demokrasi ve özellikle kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik (İslamcı gruplara yönelik yapılan en ciddi eleştirilerden birisi kadın ve erkek arasındaki eşitliği sağlayamadıklarıdır) gibi isteklerden oluşur. Bunların yanında bu toplumların içinde farklı kesimlerden insanların ihtiyaçlarını mali desteklerle karşılamaya çalışan İslamcı grupların ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu gruplar yaptıkları faaliyetler sonucunda, toplumda laik devletlerin rolünü azaltarak kendileri için sosyal bir taban oluşturmayı başarmışlardır. Ve böylece son birkaç on senenin içinde bu toplumlarda toplanmış kinler bir anda dışa vurma fırsatını bulup, İslami fundamentalizm olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle baskıcı yerel devletlerin siyaseti ve sömürgeci devletlerin bu ülkelere yönelik uyguladıkları politikalar sonucunda fundamentalizm ortaya çıkmıştır. Fundamentalizm olgusunun ortaya çıkmasında rol oynayan faktörleri bulabilmek için daha derin çalışmalara ve araştırmalara ihtiyaç vardır. Çünkü bu toplumların farklı kültüre, farklı tarihsel sürece ve geçmişe sahip oldukları söylenebilir. Hatta Batı toplumlarına yönelik bakış tarzı ve yaklaşım biçimlerinde farklılık göstermektedirler. Örneğin Türkiye ve İran ülkeleri hiçbir zaman sömürgeleştirilmemişlerdir. Ve bu iki ülkenin elit tabakası kendileri, eşit haklar, kadın ve erkek eşitliği ve Batılı demokrasi gibi hedeflerin peşinde gitmişlerdir. Ancak buna rağmen İslamcı grupların ortaya çıkmasına şahit olmuşlardır. Neden acaba?

İran'da ve Afganistan'daki son halk protestolarının niteliği ise bu iddiamız için uygun bir örnek olabilir. Genel olarak bu protestolara katılan halkın istikrarlı bir isteği bulunmamaktadır. Mesela, "Suriye'yi bırak, bizi düşün", "biz Arapperest değiliz", zulüm, ölüm ve bunlara benzer sloganlar, İran'da yapılan en son protestonun sloganlarıydı. Veya BBC'nin "Halk devletten ne istiyor"? sorusuna, İran'daki medya yorumcusu tarafından gelen cevap buydu; "Hanımefendi halk sesini çıkarmak istiyor, bu ülkede biz ses çıkaramıyoruz, söz hakkına sahip değiliz." Ve diğer yorumcunun cevabı şöyleydi; "Devlet ve halk arasında bir bağ rolünü oynayan sivil toplum kuruluşları ve medeni kurumların mevcut olmaması bu toplumu bu hale getirmiştir". Her ne kadar bu

protestonun başlangıcı ekonomik sebepler olsa bile yine de protestolar zamanın geçmesiyle birlikte dini ve siyasi otoriteyi hedef almıştır. İran'ın Cumhurbaşkanı Ruhani'nin dediğine göre halk sadece hükümete değil yolsuzluklara karşıdır. Dolayısıyla toplumun içinde bu problemlerin varlığı, gençlerin ideolojik gruplara yaklaşmasına zemin oluşturabilir. Ve aynı şekilde son zamanlarda Afganistan'da gerçekleşen protestolarda, protestocular daha çok milliyetçi baskıcı hükümeti hedef almaktadır. Mesela, devlet tarafından büyük bir elektrik projesinin yönünü değiştirmesi üzerine bu durumdan dolayı mağdur kalan büyük bir kesim protestolarla karşılık vermiştir. Protestocuların taşıdıkları sloganlarından birisi 'bizim derdimiz elektrik değil ayrımcılıktır' idi. Ki bu durum aslında halkın büyük bir çoğunluğunun devletten razı olamadıklarını göstermektedir. Bu yüzden fundamentalizm olgusunun ortaya çıkmasında rol oynayan faktörler ve bu olguyu devam ettiren faktörlerin, ancak toplumların tarihi süreçlerine, kültürel ortamlarına ve gerçekleşmiş olaylara dayalı olarak incelenmesi sonucunda doğru sonuçlar elde edilebilmesi mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmanın gelecek bölümünde bu araştırmanın ana sorusu, Afganistan'da aşırı fundamentalizmi devam ettiren faktörler üzerine çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM: AFGANİSTAN'IN SOSYO POLİTİK TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Afganistan'ın ünlü tarihçilerinin yazdıklarına göre bu coğrafya, beş yüz yıllık tarihsel geçmişe sahiptir. Tarihi kaynaklarda bu coğrafyanın adı “Aryana ve Khurasan” olarak geçmekte ve bu iki isimle bilinmektedir. Ve bugünkü Afganistan coğrafyası, Ahmed Şahi- Abdali hâkimiyetinin başlamasıyla yani 1747 yılında kurulmuştur. Ancak, Abdü- Rahman Han dönemine kadar sınırları belirsiz kalmıştır. Ve kralların gücüne göre büyüyüp küçülmüştür. Ama Abdül Rahman Han'ın krallık döneminde Afganistan'ın komşu ülkeleriyle sınırları bugünkü coğrafyası çerçevesinde kesin olarak belirlenmiştir.

Bu ülkede tüm krallar, diğer İslami toplumlarda olduğu gibi, özellikle doğu devletleri, hükümet ve siyasal iktidar her zaman din kurumundan meşruiyetini almıştır. Yani devlet kurumunun en önemli destekleyicisi olan din kurumu olmuştur. Çünkü bu toprakların insanları İslam dininin adap, örf ve inançlarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Ve devletler her zaman hayatta kalmak ve halkın gözünde meşru olmak için devlet sistemini dinle renklendirip kendilerini bir din savunucusu ve halk inançlarının koruyucusu olarak göstermişlerdir. Bu sebeple İslami şeriatın uygulanması ve fetvaya dayalı siyasal ilişkilerin düzenlenmesi tüm Afgan hükümdarların yegâne görevi olarak tarihte yazılmıştır. Halk inançların koruyucusu olan din adamları aynı zamanda devlet ve kralların destekleyicisi olarak kabul edilip Afganistan'daki kralların çoğu bu güçlü din adamlarının elinden taç giymiştir. Ancak din ve devlet arasındaki bu işbirliği, devletin modernleşmeye gidene kadar ve bu yolla din hâkimiyetinin toplum üzerindeki etkisini azaltılmasına kadar devam etmiştir. Bu ayrılmanın başlangıç noktası ise Amanullah dönemi olarak belirlenmiştir. Çünkü Amanullah devletinin ortaya çıkması ve yok oluşuyla birlikte siyasi gücün meşruiyet kaynağı de değişmiştir.

Dolayısıyla bu çalışmanın bu bölümünde ilk önce Afganistan'da modernleşme ve gelenek arasındaki tarihsel çatışmalar; (Siyasal İslam'ın geleneksel İslam'a ve geleneksel İslamın tekrar İslamcılığa dönüşü) daha sonra ise, Afganistan'da radikal köktenci İslami grupların ortaya çıkmasının içsel sosyal dinamikleri ve son olarak Post-Taliban Afganistan'da (2001 yıllarından sonra) radikal köktenci İslamcı grupların devam etmesine yol açan içsel sosyal faktörler ele alınmıştır.

2.1. Gelenek ile Modernite arasındaki Çatışmanın Tarihsel Gelişimi

Çalışmanın ilk bölümünde belirtildiği gibi, Avrupa ülkeleri özgür ve refah içinde bir yaşamı elde etmek için birçok yolu denemişlerdir. Avrupa'da yenilikçilik tartışmaları Rönesans'tan sonra yükselmiştir. Bilimin diğer kavramlarında olduğu gibi bu kavram hakkında da tek bir tanım ortaya atmak oldukça güçtür. Ancak birçok bilim insanının üzerinde fikir birliğine varıldığını düşünebileceğimiz tanım şu şekildedir; eski gelenekler ve modern hayatın değerleri arasındaki çatışmaya modernleşme/yenileşme denmektedir (Ahmadi, 1385: 5). Modernite, aslında eski yaşam biçimini reddeden ve onun yerine modern ve yeni bir yaşam tarzını öneren bir olgudur. Fakat mesela Charles Baudelaire bu tanımı reddetmiştir. Ona göre modernleşme süreci, modern hayat biçiminde, savaş edilmesi gereken hale eski hayat biçiminden bazı şeyler kalmıştır. Çünkü modern bir toplumda antik çağa ait tüm eski inanç ve geleneksel hayatın değerleri yok sayılmıştır ve modernlik tamamen sakin ve huzurlu bir durumdan ibaret değildir. Tam tersi modernleşme denilen olgu yeni hayatta, eski gelenekler ve inançlarla çatışma halinde olmak demektir (Mokaram, 1388 (2010): 128-152)ve modernleşme geçmişin her türlü itibar ve iktidarını inkâr edip geçmişe ve geleneğe karşı saygı duymamaktadır.

Genel olarak Avrupa ülkelerinde gelenek ve modernite çatışması sonucunda çoğunlukla modernite başarılı olmuştur. Ama Avrupa ülkelerin dışında özellikle Afganistan gibi ülkelerde çoğu zamanlar bu yarışmayı gelenek/sünnet kazanmıştır. Modernleşme, gelenek ile modernite çatışması dediğinde bu sadece dini boyutu içermemektedir. Çünkü aslında gelenek de bir yaşam biçimidir. Bir toplumun, bir etnik grubun ve bir topluluğun değerlerini oluşturmaktadır. Geleneksel toplumdaki endüstri toplumuna geçiş süreci hakkında tüm yazarların görüşlerini üçe ayırmak mümkündür. Birincisi, modernleşmeye olumsuz bakanlar, ikincisi, modernleşmeye olumlu bakanlar ve üçüncüsü ise geride kalmış ülkelerde ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme için sünnetî/geleneksel değerlere de belli başlı roller veren teorisyenlerdir.

1- Birinci grup Yeni-Radikal teoridir. Bu görüşün taraftarları geçmişe ait her türlü gelenek ve kültürlere olumsuz bakanlardır. Çünkü geleneksel kültürün varlığı ve mahiyetini toplumun yenilenmesi ve sosyal gelişmesine karşı bir engel olarak görmektedirler. Onlara göre tüm gelenekler sabit bir doğaya sahip, gelişme ve evrimle uyumsuzdur. Liberalistler kalkınma ve gelişme tartışmalarında bu görüşü desteklemektedirler. Liberallere göre: sosyal gelişmişlik ve kalkınmışlığın tek yolu Batı modernizasyonunu uygulamaktır (Mokaram, 1388 (2010): 128-152). Bu

görüşün etkilerini tüm SSCB hâkimiyeti altında kalmış olan ülkelerde oldukça açık görülebilmektedir. Örneğin: Davud Han dönemindeki Afganistan'da görmek mümkündür. İslamcılar Davud Han hükümetine komünist bir sistem gözüyle bakmışlardır. Davud Han kalkınma hedeflerine ulaşmak için her türlü dini profile sahip düşünceleri baskı altına alıp yok etmeye çalışmıştır. Mesela feodal bir ekonomi sisteminden yeni bir toprak sistemine geçiş için arazi mülkiyet reformu fermanını çıkarıp çoğu arazi sahiplerinin tarım arazilerini çiftçilere dağıtmıştır. Bu dönemdeki dini-sünneti gruplar ya öldürülmüş ya da Pakistan'a kaçmışlardır. Bu kaçan liderler zamanla oradan tekrar silah alıp Davud Han'ın komünist rejimi aleyhine ayağa kalkıp Afganistan'ı bir kez daha geçmiş ve ona geleneğini kazandırmışlardır. Ya da Lalı-Nahro dönemindeki Hindistan'ın da aynı düşüncenin taraftarı olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde Hindistanlılara göre gelişme ve ilerleme caddesi tek yönlüdür o da Batı'nın gittiği yolun takip edilmesidir.

2- İkinci görüş ise organize edilmiş bir çatışma sürecidir. Genel olarak post-modern görüş olarak bilinmektedir. Bu çatışma daha çok geleneğin tanınmasına dayanmaktadır. Bu süreç her ne kadar zaman alıcı olsa da yine toplumu yavaş ve sessiz bir şekilde ilerlemeye yönlendirebilmektedir. Bu görüşe göre gelenekler bir anda değiştirilemez ve bazılarının belli başlı değerleri modern toplumlarda da hayatını devam ettirebilme gücüne sahiptir. Başka bir deyişle post-modern teoride mutlak olarak ne geleneğin tam olarak yok edilmesi ne de modern kültürün çok ilerleyici olması beklenir. Bu görüşte gelenek ve modernite göreceli kavramlar olup iki olgunun pozitif ve negatif yönleri dikkate alınmıştır. Post modernizm görüşüne göre geleneksel değerler ve modern kültürün değerleri birbirleriyle tamamlayıcı niteliktedirler. Post modern görüşte gelenek ve modernite arasında çatışma söz konusu değildir, aksine bunlar birbirine bağlantılı ve tamamlayıcıdır. Yani modern bir topluma dönüşebilmek için geleneklerin fiziki olarak yok edilmesine ihtiyaç duyulmamakta aksine moderniteye ulaşmak için diyalektik yok etme söz konusudur. Yani modern toplumlarda uyumu sağlayabilen geleneksel değerler yaşamaya devam edip, uyumu sağlayamayan gelenekler çürüyüp yok olacaktırlar. Gelenekler de akılcılık gibi modern inanç ve değerlere göre yeniden yapılandırılabilir ve geliştirilebilir. Aynı zamanda modern eğitim ve öğretim biçimleri de tarihsel tabanında sünnet yerine oturup onun görevini üstlenmektedirler. Bu görüşe göre tüm beşeri toplumların gelişmesi ve ilerlemesi için sadece ve sadece Batılı modernizasyon tek çözüm yolu değildir. Çünkü toplumların modernleşme süreci tek

yönlü değildir. Yani her toplumun gelişmesi ve ilerlemesi için kendisine özgü kültürüne, inançlarına ve değerlerine dayalı yerli, yerel ve yeni teoriler geliştirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte bazı geleneksel inanç ve değerler modern topluma ulaşmak için kullanışlı ve faydalı olup bazıları ise engeller teşkil etmektedir. Örneğin, Japon kültüründe imparatora bağlılık (sadakat) bir gelenek olarak ülkenin kalkınma ve ilerleme sürecinde yardımcı olmuştur. Aynı şekilde İslam gelenekleri akılcı bir perspektifle yeniden tefsir edilirse toplumun kalkınması ve ilerlemesine yol açmaktadır. Mesela; İslam'da dayanışma ilkesi siyasal gelişme ve demokratik bir sistemin oluşturulmasına yardımcı olacaktır. İslami talimatlara göre sözü tutma veya sözleşmelere sadık kalma ilkesi, toplumsal güven, ekonomik ve ticari işlemlerin istikrarlı biçimde düzenlenmesine yardımcı olacaktır. Aynı şekilde İslam geleneğinde çalışmanın değeri üzerine yapılan vurgular İslami bir toplumda ekonominin büyümesine ve kalkınmasına zemin oluşturacaktır. Ve son olarak İslami hukuka ve onun şeriatına duyulan inanç kanun hâkimiyetinin kurumsallaştırılmasına yardımcı olacaktır.

3- Üçüncü görüş ise gelenekselcilerdir. Bu görüşe göre kolektif inançlar, değerler, örf ve âdetlerden ibaret olan sosyal gelenekler toplumun içinde çok derin köklere sahiptir. Ki tüm beşerî toplumlarda bu öğelerin değişmesi toplumu kaosa ve istikrarsızlığa sürüklemektedir. Bu görüş modern denilen kültürü tüm beşeri toplumlarda bir nevi sapma olarak görmekte ve bu kültüre bakış açısını olumsuz etkilemektedir. İslamî ülkelerde köktendinci aşırı İslami gruplar bu görüşün takipçisi ve uygulayıcısıdır. Örneği, Afganistan'da ortaya çıkmış olan Taliban grubu üçüncü görüşün açık örneği olabilir. Ya da Irak ve Suriye'de El-kaide ve IŞİD buna örnektir. Bütün dinlerde aşırı gruplar, evrensel, sosyal ve politik değerleri geleneğin dar çerçevesine yerleştirme çabasındalardır. Bu tür siyasal düşünce özünde yenilenmek ve modern olmak için bir engeldir.

Buraya kadar gelenek ve modernite arasındaki çatışmadan bahsetmemizin amacı, geçiş süreci içerisinde gelenekçiler ve modernistlerin karşı karşıya gelmeleridir. Geleneğin içinde barındırılan ve büyütülen modernite olgusu geleneğe karşı çıkmış bir toplumun tüm siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal boyutuna egemenlik kurabilme çabası içerisindeydir. Aynı zamanda geleneğin yok edilmesi ve toplumun bir anda ilerlemesi ve kalkınması da mümkün değildir. Çünkü sünnet toplumun içinde köklü ve çok boyutlu bir olgudur. İnsanların kimliğinin belli bir bölümünü oluşturmaktadır. Geleneğin değişmesi

bir insanın ya da toplumun kimliğinin değişmesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden toplum tarafından da bazı reaksiyonlara sebep olur. Çünkü sünnet, gelenekselci bir insana göre dünyaya ve tüm varlıklara yönelik bir bakış açısı ya da bir tutumdur. Sünnet, bir etnik grubun bireysel ve toplu davranışlarını şekillendirir. Toplumsal ve kültürel bir alışkanlık olan sünnet olgusu zamanla inanca dönüşmüştür. Bu yüzden geleneği moderniteyle karşılaştırdığımız zaman modernleşme kavramı daha geniş bir anlam kazanmaktadır.

Afganistan da gelişmekte olan ülkelerden birisidir. Ki modern bir topluma ulaşmak için bir kaç kez gelenekselci ve modernist grupların karşı karşıya gelmelerine ve çatışmalarına şahit olmuştur. Afganistan'ın tarihsel süreci ülkedeki modernleşme sürecinin tavandan tabana doğru bir süreç olduğunu ve politikacılar tarafından uygulandığını göstermektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, Afganistan'da modernleşmenin ilk göstergeleri, Ahmad Han Abdali'nin kraliyet döneminde devlet kurumunun üzerinde uygulanmıştır. Ahmad Han yarı-modern bir devlet yapısını kurmayı başarmıştır, ama gelecekte modern ve ulusal bir devletin kurulması için zemin oluşturamamıştır. Çünkü Ahmad Han'ın politikası ve ondan sonra gelen tüm siyasi yetkililerin politikası toplumun gelişmesi ve modern devleti kurmak için zemin hazırlamak yerine kabilecilik kültürünün ve siyasi gücün -daha çok aşiretin- yapısını yansıtmıştır. Başka bir deyişle, feodalizmin büyümesi ve derebeylik sisteminin devam etmesi bu dönemdeki kralların en önemli işlevlerinden birisi sayılmaktadır.

Ahmad Han'dan sonra Abdurahman da İngilizlerin desteğiyle modern teçhizatlarla modern bir devlet kurmak için çaba göstermiştir. Ne var ki Abdurahman Han bu teçhizatları, modern ve ulusal bir devlet kurmak yerine aşiret ve kabile liderlerini baskı altına alabilmek için kullanmıştır. Abdurahman yönetimi baskıcı bir politikaya sahip olduğu için tarihte ona Amir Ahanin (demirli şah) lakabı verilmiştir. Abdurahmanmonarşisi yıkıldıktan sonra Afganistan'ın modernleşmesi için en önemli adım Amir Habibullah tarafından atılmıştır. Örneğin: meşrutiyet sisteminin kurulması, eğitim sisteminde bazı yenilikler getirilmesi, anayasanın hazırlanması, askeri alanların sanayileştirilmesi ve ekonomik altyapının kurulması gibi reformlar yapılmıştır. Ama bu yenilikler amacına ulaşmadan Habibullah monarşisi de yıkılmıştır. Habibullah yönetiminin çöküşünün sebebi de baskıcı ve kabileci politikaların devam etmesi aynı zamanda o dönemdeki meşrutiyetçiler ve entelektüellerin bastırılması olarak gösterilmiştir. Habibullah döneminde yayın yapan meşhur Sirac-u-l Ahbar gazetesi de

aslında Emir şir Ali döneminde kurulmuştur. Bu yüzden çoğu tarihçilerin oy birliğiyle Amanullah dönemindeki modern düşüncüyü gösteren meşrutiyet sistemi de bu döneme dayanmaktadır. Sonuç olarak, Amanullah dönemine kadar modernleşme sürecini durdurabilmek için feodalistler, gelenekçi gruplar ve dini fundamentalistler tarafından herhangi bir tepki gösterilmemiştir.

1919 yılında Habibullah'ın oğlu Şah Amanullah tahta çıkmıştır. Bu dönemde Afganistan'ın modernleşmesi için çok ciddi adımlar atılmış ve bazı reformlar uygulanmıştır. Afganistan'ın tarihinde Şah Amanullah dönemi “yenilikçi veya modernist monarşi” olarak anılmaktadır. Uygulamış olduğu reformların bir örneği olarak mesela kadınlara özel gazete, - ki ara sıra bu gazete için Meleke Suriya (Amanullah Han'ın eşi) da bazı metinler yazıyormuş - kurulmuştur. Amanullah döneminde Afganistan'ın ilerlemesi ve kalkınması için Afganistan tarihinde ilk anayasa hazırlanmıştır. Özgürlük, eşitlik ve sivil haklara vurgu yapan anayasanın hazırlanması geleneksel bazı değerlerin ortadan kaldırılmasına sebep olmuştur. Ayrıca, kız okulları kurulmuş ve özellikle eğitim için Türkiye'ye bir grup kız öğrenci gönderilmiştir. Kadınlara toplantılara katılma hakkı verilmiştir. Başörtü zorunluluğu bu dönemde kaldırılmıştır. Kraliçe Süreyya, Paghman'ın büyük “Jirgasına (toplantı)” katılmış, tiyatro kurulmuş ve Afganistan'ın dış ülkelerle resmi ilişkiler geliştirilmiş, özellikle Batılı ülkelerle çok yönlü ve kapsamlı ilişkiler kurulmuştur. Ama Amanullah'nın yaptığı reformlar da uzun sürmeden gelenekselci grupların vasıtasıyla durdurulup ortadan kaldırılmıştır. Şah Amanullah'ın başarısızlığında, uygulamış olduğu reformların sadece Afganistan başkentiyle sınırlı kalması, Kral Amanullah'ın modern bir ortamda eğitim görmüş olması ve düşüncelerinin Afganistan toplumunun gerçekleriyle uyumsuz olması, kısacası kişisel düşünceleri, Afganistan toplum yapısının geleneksel iradeye dayanması gibi sebepleri sayabiliriz. Ayrıca devletin ve siyasetin kabilecilik yapısına sahip olması, geleneğin ve dinin toplum üzerinde derin etkisi, halk arasında okur-yazarlık seviyesinin düşük olması, kırsal yaşam tarzı, derin yoksulluk ve ekonominin Muluk-u-Tawaifi gruplar tarafından kontrol edilmesi... gibi faktörler de, Şah Amanullah'ın modernliğe giden yolunda ciddi engeller teşkil ettiğini belirtmemiz gerekmektedir (Chua, 2014: 39-45). Sonuç olarak toplumun genel iradesinin feodalistlerin, Ulema ve gelenekselci liderlerin elinde olduğu ve insanların genel zihniyetinin ise gelenekselci forma sahip olduğu bir durumda, Şah Amanullah bazı reformları gerçekleştirebilmek için çabalamıştır. Büyük şehirlerde özellikle Kabil'de Şah Amanullah'ın reformlarına halkın çoğunluğu tarafından makbul

görülüp destek verilmiştir. Ancak halkın büyük bir kısmı moderniteye yönelik her türlü hareket ve temel olarak ifade özgürlüğü, kadına yönelik sivil hakların sağlanması, kadınların özgürlükleri ve özellikle de kadınlara eğitim olanaklarının sağlanması gibi programlara şiddetle karşı çıkmışlardır. Örneğin: Afganistan'ın kuzeyinde Mula-i-Lang (Topal Mula) adı ile meşhur olan Mula Abdullah, bir elinde anayasa, öbür elinde ise Kuran'ı taşıyarak siz hangisini kabul ediyorsunuz? diye halka sormuştur. Dolayısıyla, Şah Amanullah dönemindeki Afganistan tarihinde sünnet ve modernite arasındaki ilk ve ciddi çatışma dönemi olarak belirlenmektedir. Ki Afganistan'ın yenilikçi ve modernist kralının monarşisi devam edemeyip yıkılmıştır. Ve gelenek, moderniteye karşı başarılı olmuştur. Yani dış faktörlerden ziyade kamu zihniyetinin geleneksel yapısı büyük rol oynamıştır.

Şah Amanullah'nın çöküşü ve Habibullah-i-Kalakani*'nin ortaya çıkması, Afganistan siyasi tarihsel sürecinde bir dönüm noktası olarak belirlenmiştir. Çünkü Habibullah'ın tahta çıkmasıyla birlikte geleneksel siyasi oyunların düzeni, siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı ve genel olarak Afganistan'ın siyasal iktidar sistemi bir değişikliğe uğramıştır. Burada ne tür olaylar olduğu bizim için önemli değildir, fakat önemli olan Habibullah'nın ortaya çıkmasıyla birlikte ilk kez Afganistan'daki kralların desteğinde din rolünün azalması ve Peştun olmayan bir insanın iktidarın başında bulunmasıdır. Olivier Roy, Afganistan, İslam ve Yenicilik kitabında şöyle demiştir. Şüphesiz ki Habibullah-i-Kalakani, Amanullah'ı iktidardan alan kökten dinci grupların adayıydı. Ama daha sonra Habibullah'ın aleyhine kıyam eden Şinwariler dini-mezhebi bir kimliğe sahip değildi. Aksine, Peştunizm (Peştün etnik gruplarının konfederasyonu) duygusundan ortaya çıkmış bir hareketti. Bu dönemde tüm Peştün kabileler arasında güçlü ve aynı zamanda bu kabileleri bir araya getiren bir lider yoktu (Roy, 1369). Başka bir ifadeyle, Habibullah, cihad neticesinde siyasal iktidarın başından indirilemedi, tam tersi Durani ve Ğilcayi diye iki büyük Peştün kabilesinin ittifakı sonucunda indirilmiştir. Habibullah'a karşı yapılan ayaklanmalarda Durani aşiretin yanı sıra öbür Peştün etnik grupları da katılmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, Habibullah'nın gelmesiyle birlikte Afganistan'daki siyasal tarihin akışı değişmiştir. Habibullah'nın gitmesi sonucunda da siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı de değişmiştir. Çünkü, Davud Han siyasal iktidarı ele geçirdiğinde, mezhebi bir konseyi değil, "Loycirge" adı altında Peştün kavminden bir kabileci konsey kurulmuştur. Loycirge kurumunun kurulmasıyla birlikte siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı dini

---

*Afganistan'ın siyasi tarihsel sürecinde iki kişi Habibullah adı altına hükümdar olarak geçmiştir. Biri Peştün Barikzaii olan Emir Habibullah, Şah Amanullah'nın babası öbürü ise Tajik ve Beçeyi-Sakaw (Sakaw'ın oğlu) olan Habibullah-i-Kalakani idi.

gruplardan, halkın temsilcilerinin eline geçmiştir. Bundan sonraki iktidar sisteminde, İslam şeriatının uygulanması ve dini değerlerin korunması ön planda değildir aksine, siyasal iktidarın başında bir Peştün olması ve Peştünler tarafından yönetilmesi amaç edinilmiştir.

Şah Amanullah döneminde Mahmut Tarzi gibi liberalist entelektüellerin vasıtasıyla demokratik kurumlar ve oligarşik yapılar kurulmuş, ilerleme ve gelişme ağaçları dikilmiş ve yeni tomurcuklanan bu özgürlük ağaçları, Nadir Şah ailesinin gelmesiyle birlikte kurutulmuş ve Nadir Şah'ın kardeşi olan Mohammad Haşim Han zamanında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Haşim Han başbakan ve Mohammad Zahir Afganistan'ın kralı idi ama tüm devlet işleri başbakan tarafından kontrol ediliyordu. Siyasal açıdan Haşim Han'ın başbakanlık dönemi zulüm, şiddet, baskı ve diktatörlük dönemi olarak biliniyor. Çünkü ortaya çıkan ve mevcut olan herhangi özgürlük veya siyasi grup genel olarak bastırılmış, işkence yapılmış veya sürgüne gönderilmişlerdir. Ama Haşim Han'ın iktidardan çekilmesiyle, demokrat ve nazik bir kişiliğe sahip olan kardeşi iktidarı ele geçirdiğinde “Afgan demokrasisi deneyi” denilen yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde ilk kez kral halk arasında görülmüş ve birçok siyasi, kültürel ve sosyal fermanlar yayımlayıp reformlar gerçekleştirmiştir. Genel olarak bu dönemde Afganistan'ın ilerlemesi için ekonomik alanlarda büyük ve ciddi projeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Kabil'de birçok okul ve üniversite de kurulmuştur. Bu dönemin başka bir özelliği ise siyasi partilerin oluşumu ve faaliyetleri, basın özgürlüğü ayrıca devletin hiçbir müdahalesi olmayan Belediye Başkanları seçimi ve Ulusal Meclis seçimi de seri ve serbest şekilde yapılmış olmasıdır (Mosavi S. A., 1388 (2010): 23-28).

Bu dönem Afganistan'ın tarihinde sosyopolitik açıdan en önemli gelişme çağı olarak sayılmaktadır. Çünkü Afganistan'ın tarihinde ilk kez, özgür, demokratik ve devletin hiçbir müdahalesi olmayan belediye başkanları seçimi gerçekleştirilmiştir. Ve bir kaç yıl boyunca halkın gerçek temsilcileri çok sayıda şehir içi hizmetler yapmışlardır. Örneğin 1948 yılında, yedinci Ulusal Meclis seçimi seri ve serbest şekilde yapılmıştır. Dolayısıyla 171 milletvekili ile ulusal meclis oluşmuş ve ilk kez yasama gücü, yürütme gücünden ayrılmıştır. Ayrıca 1951 yılında ifade özgürlüğü (basın özgürlüğü) kanunu meclis tarafından kabul edilmiştir. Bu yasa, uygulanmamış olmasına rağmen Afganistan çağdaş tarihinde çok önemli bir gelişme olarak sayılmaktadır. Çünkü bu yasaya göre konuşma özgürlüğünü kullanarak devletin yaptığı tüm işlerden hesap sorma ve soruşturabilme hakkı medyaya verilmiştir.

Bu dönemin başka özellikleri ise siyasi partilerin oluşumunu Kabil Üniversitesi'nde öğrenci hareketleri şekillendirmişlerdir. Örneğin Viş Zalamian Partisi, Halk Partisi, Vatan Partisi, Şii Ruhani cereyanlar, İttihad Partisi, Kabil Öğrenci Birliği ve Aşiri Sünni Mevlevi Cereyanlar... gibi birçok siyasi ve sosyal hareket ortaya çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda hepsi bastırılmıştır. Ve son olarak dış ilişkilerle ilgili ciddi atılımlar yapılmıştır. Örneğin: bu dönemde Afganistan Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmuştur. İnsan hakları evrensel beyannameyi imzalanmış ve Afganistan'ın dış dünyayla ilişkileri daha da geliştirilmiştir. Sonuç olarak, Zahir Şah'ın son on yılı, Anayasa ve Demokrasi yılları olarak bilinmesine rağmen aslında ne gerçek bir demokrasi uygulanmış ne de anayasa iyice uygulanmıştır. Bu tür politikaların uygulanması sonucunda devlet sistemi içerisinde ve orduda solcu tutumlara sahip komünist gruplar ve insanlar yer almıştır. Bu dönemde Afganistan'ın dindar tabakası devlete karşı çıkmıştır. Çünkü siyasal iktidar çoğunluğu Komünist tutumlara sahip olup, Hak Partisi tarafından kontrol ediliyordu. Başka bir ifadeyle, Zahir Şah'ın çekilmesiyle birlikte Afganistan komünistlerin eline geçmiştir.

Genel bir değerlendirmede, modern Afganistan tarihinde, Zahir Şah'ın 40 yıllık hâkimiyet yılları Afganistan'ın modernleşmesi için "yanmış fırsat" olarak sayılmaktadır. Çünkü dünya politik ve stratejik bakımından, aynı zamanda teknolojinin ilerlemesi ile ilgili yeni bir sayfa açılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve ardından Soğuk Savaş'ın ortaya çıkmasıyla dünya iki kutuplu haline gelmiştir. Ayrıca büyük politik, ekonomik ve teknolojik iktidara sahip olan Almanlar, Fransızlar, Amerikalılar, Sovyetler ve Çinliler Afganistan'a büyük projeleriyle gelmişlerdir. Birleşmiş Milletler de bu dönemde birçok projeyi uygulamaya başlamıştır. Bu yüzden bahsi geçen dönem Afganistan'ın modern tarihinde en avantajlı dönem olarak sayılmaktadır. Çünkü bu durum altyapının geliştirilmesi, modern yönetim tecrübesinin Afganistan'a aktarılması olanağının bulunması, kültürel gelişim ve modern düşüncelerin geliştirilmesi için fırsatlar içermektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, Zahir Şah'ın gitmesi ve Davud Han tarafından siyasal iktidarın ele geçirilmesiyle birlikte Afganistan toplumunun içinde yeni bir tabakanın ortaya çıkmasına şahit olunmuştur. Yeni ortaya çıkan bu cereyan ideolojik bakımdan öbür İslamcı cereyanlardan ziyade daha çok İhvan-u-Müslimin'e benzerlik göstermekteydi. Başka bir deyişle, Afganistan toplumu gelenekselci Ulema ile siyasal İslamcı grupların karşı karşıya gelmelerine şahit olmuştur. İslamcılar, Afganistan geleneksel toplumunda yetişen ve Olivier Roy'a göre bu tabaka devlet sisteminde görevlendirilebilmek için

devlet burjuvazisinden ortaya çıkmıştır. Siyasal İslamcılar kendilerini din alimi değil, entelektüel ya da modern din bilim adamı olarak tanıtmışlardır. Yeni ortaya çıkan İslamcı grupların hepsi dinî medreseler ve devlet okullarından ortaya çıkmıştır. Ancak üniversitede de gelenekselci Ulema'dan ziyade daha çok komünistlerle iletişim halinde olmuşlardır. Bu iki grup, Ulema ve yeni ortaya çıkmış siyasal İslamcı cereyanlar, inanç açısından kendilerini Kur'an ve Şeriat'a dayandırmışlardır. Ancak bu iki grubun modern kültüre ve Batı ideolojisine yaklaşım tarzında farklılık vardır. 1958 yılına kadar bu hareketin tüm faaliyetleri bireysel ve gizli olarak yürütülmüştür.

Yukarıda belirtildiği gibi, ortaya çıkmış yeni hareket, ideolojik bakımından dünyadaki diğer İslamcı gruplardan ziyade İhvan-u-Müslimin partisinin ideolojisinden etkilenmiştir. Çünkü bu hareketin üyelerinin çoğu, Mısır'da eğitim görmüştür. Ve ülkeye geri döndüklerinde dini-mezhebi entelektüel bahislere katılıp dini kavramları modernleştirmeye çalışmışlardır. Aynı zamanda Afganistan'daki mevcut eğitim sistemini eleştirip dini kavramalardan ideolojik tefsirler yapmışlardır. Akademik alanlarda da kültürel eserleri çevirmeye başlamışlardır. Mesela: Mevlevi Khalis tarafından Seyyid Qutb'a ait "İslam ve Sosyal Adalet" eseri ve Rabbani tarafından "Möalim Fiyed Terik" eseri çevrilmiştir. Bazıları da ülkeye geri döndükten sonra özel ve devlete ait okul ve üniversitelerde ders vermeye başlamışlar ve bazıları da dergi ve gazete kurmuşlardır. Üniversitelerde hocalar, öğrenciler üzerinde çok fazla etkiye sahip olmuş ve Halk partisiyle beraber İslamcı öğrenciler de resmi olarak Sazman Jawanan Müselman (Müslüman genç örgütü) adı altına yeni bir hareket kurup faaliyete başlamışlardır. Olivier Roy'un yazdıklarına göre: bu grup üyeleri devrimci-reformcu eğilime sahiplerdir. Mesela, Siyonizm ile Araplar arasındaki altı günlük savaşa ve Vietnam'daki ABD politikasına tepki göstermişlerdir. Ve Peştün milliyetçiliği olgusuna da şiddetle karşı çıkmışlardır (Roy, 1369 (1991): 78-110).

Öğrenci ve hocalardan oluşan Müslüman genç örgütü tüm geleneksel Mollalar ve ulemaları muhafazakâr olarak beligörmektedirler. Bu örgütün üyesi olan hocalar ulemalarla iletişimde kalabilmek için oldukça çaba harcamışlardır. Ama öğrenciler tüm anlamıyla geleneksel ulema ve mollalara karşıydılar. Bu çatışmalar 1970'li yıllara kadar sadece akademik çerçeveye ve üniversite kampüsleriyle sınırlı kalmıştır. Fakat 1970'dan sonra dini-politik vaazlar vermeye başlamışlardır. Başka bir ifadeyle, bu dönemdeki siyasal İslamcılar Sayyid Jamalladin-i-Afgani gibi reformist İslamcıların sözlerini kullanarak gündelik hayatta sosyal reformları yapmayı denemişlerdir. Mesela hükümet

tarafından maaş alan ve iyi okur-yazarlık bilgisine bile sahip olmayan geleneksel mollalarla dini konular üzerinde tartışmışlardır. Ve hatta köylerde sağlık politikalarını gerçekleştirilebilmek için abdesti dini inançtan ziyade bir sağlık aktivitesi olarak tanıtmışlardır (Roy, 1369 (1991): 110-123). Bu Sünni siyasal İslamcı hareketin üyeleri 1970-1979 yılları arasında, iki farklı eğilim (radikal ve orta) gruba ayrılmış ve aynı zamanda tam olarak karşı karşıya da gelmişlerdir. Afganistan'ın dini cemaatinin başka bir büyük bölümü, yani siyasi açısından İran'ın devrimci İslam ideolojisinden etkilenen Şii mezhebe mensup gruplar da siyasi eylemler yapmaya kalkmışlardır.

Sardar Mohammad Davud Han siyasi iktidarı eline geçirdikten sonra ise siyasal İslamcı hareketlerin faaliyetleri için herhangi bir şans kalmamıştır. Çünkü Davud'un tek destekleyicisi olan Halk Demokratik partisiydi ve bu parti tüm İslamcı gruplara karşı olmuştur. Davud dindar olmayan Peştün bir milliyetçidir ve ideolojik bakımından da komünistlerden etkilenmiştir. Davud döneminde siyasal İslamcı grupların üyeleri gözaltına alınarak hapse mahkûm edilmiş ya da doğrudan idama mahkûm edilmişlerdir. Ama bu hareketin liderleri ise Pakistan'a ya da İran'a kaçmışlardır. Yukarıda belirtildiği gibi, radikal ve muhafazakâr iki eğilime sahip Genç Müslümanlar Örgütü, Cemiyet-i İslami ve Hizb-i-İslami adı altında iki partiye ayrılmıştır. Cemiyet-i-İslami'nin başında muhafazakâr olan Rabbani ve radikal eğilime sahip Hikmetiyar, Hizb-i-İslami Parti'sinin başına geçmişlerdir. Pakistan'a firar eden İslamcılar tekrar bir araya gelip Afgan hükümetini devirmek için çaba harcamışlardır. Rabbani bu karara karşı çıkmış. Ama Hikmetiyar, Pakistan Cumhurbaşkanı Butto'nun maddi ve manevi desteğini almıştır. Bu durum Pakistan için önemliydi ve Afgan İslamcılara, Pakistan'ın desteği ideolojik olmaktan çok stratejik olmuştur. Çünkü Afganistan İslamcı grupları Peştün milliyetçiliğine muhaliflerdi. Ayrıca geleneksel Kabil-Delhi dayanışmaeksenini de bir İslamî eksen olarak kabul etmemişlerdir. Bu içsel çatışmalar Pakistan devletinin ve siyasal partilerinin müdahalesi için zemin oluşturmuştur. Yani, Pakistan'ın partilerinin ve Pakistan hükümetin desteğinin amacı, Pakistan toprak bütünlüğünü korumaktı. Arabistan, Amerika, İngiltere gibi ülkeler de ayrıca bu projeye katkılar sağlamışlardır.

Öbür yandan bu dönemdeki İslam dünyasında, tekfir ve cihad en sıcak konuyu teşkil etmiştir. Ve İbn Teymiyye'nin fikirlerine dayanmıştır. Ona göre Moğollara karşı hatta sonradan İslam dinini kabul etmiş olanlara karşı da cihad izni verilebilir. Dolayısıyla, gerçek bir Müslüman sadece dini görevini yapmak ve dini inançlara göre hareket etmekle yükümlü bir kişi değildir, siyasal davranışları da onun Müslüman olup olmadığını etkiler.

Dolayısıyla, Afganistan'ın Genç Müslümanlar Örgütü de Vahabi selefi tekfirden etkilenmiştir. Bu konuda Rabbani geleneksel mollaların takipçisidir ve Hikmetiyar ise tekfir teriminin bu yorumunu kabul etmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere, Rabbani Mısır Müslüman Kardeşler partisinden etkilenmiştir. Mesela insan kitlelerine dikkat etmek, Rabbani'nin siyasal düşüncesinin temelini oluşturur ve bunun göstergeleri, Cemiyet İslami partisinin tüm siyasal işlevlerinde açıkça görülmektedir. Ama Hikmetiyar bir mühendis olarak sınavlarını bitirme şansını bile bulamamıştır. Zamanın geçmesiyle birlikte Hizp-i-İslami partisi iki bölüme ayrılmıştır. Hizbi İslami adını koruyan Yunus Halis de muhafazakâr kimlikli ikinci Hizb İslamiyi kurmuştur ki bu oluşum da siyasal İslam ve cihad kelimesinin yeni yorumuyla ilgili Rabbani ile aynı fikirdedir.

Buraya dek, siyasal İslamcı gruplar, bu hareketin yürütülmesinde toplumun büyük bir kısmını görmezden gelmiş ve daha çok modern ve şehri bir olgu olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu durum komünistlerin gelmesine kadar devam etmiştir. Ama Afganistan Halk partisi tarafından iktidar gücünü ele geçirdikten sonra Afganistan toplumun tekrar yukarıdan aşağı bir reforma şahit olmuşlardır. Arazi reformu, hükümet aygıtının sağlamaştırılması ve cehaletle mücadele etmek, komünistlerin temel ilkelerini teşkil etmiştir. Kendilerini çiftçi tabakanın temsilcisi olarak gösteren komünistler, üçüncü dünya ülkelerinin gelişmesi ve ideal ve sınıfsız bir topluma ulaşmalarını sağlayan tek yolun Marksizm-Leninizm olduğunu savunmuşlardır. Komünistlere göre ideal bir toplum, insan tarafından insan istismarının yapılmadığı bir toplumdur.

Halkilere (komünizm yaklaşımına sahip Halk partisi) göre, Afganistan toplumu Mollalar ve diğer din adamlarının desteğiyle Hanlar tarafından istismar edilmiş bir feodal bir toplumdur. Köylerde din, çiftçi insanların zayıflamasına ve kendilerine yabancılaştırılmalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla, komünistlere göre, cehaletle mücadele etmek, yeni bir ideolojinin güçlenmesine ve toplum üzerinde din adamlarının etkisinin azalmasına sebep olacaktır. Ayrıca, güçlü ve modern bir silahlı kuvvetin yardımıyla, isyancı gruplar bastırılır ve mülkiyet reformunun uygulanması sonucunda halk hükümetin taraftarı ve destekleyicisi olacaktır. Bu görüşlere baktığımızda, o dönemdeki Afganistan toplumuna dair Halkilerin sosyolojik bakışı da kusurluydu. Çünkü onların reformu daha çok ekonomik alanlara odaklanmıştır. Hâlbuki bir toplumun içinde ekonomik ilişkiler, toplumun sosyal ilişkilerinin bir parçası olarak bilinir. Ve Halkiler, kabile ya da köy üretim tarzını hiçbir zaman anlamamıştır. Çünkü köylerde insanlar ekonomik açıdan herhangi bir kuruma ya da kimseye muhtaç değil, kendi ihtiyaçlarını

kendileri temin edebilirlerdi. Ayrıca, köylerde insanları sömüren herhangi bir tabaka da yoktur. Ve küçük topraklara sahip köylüler aynı büyük topraklara sahibi olanlar gibi hayatlarını devam ettiriyorlardı. Son olarak, siyaset de aşiret karakterine sahipti.

Olivier Roy'un notlarına göre komünistlerin reformları sadece kâğıt üzerine yazılı kalmıştır ve uygulamada çok fazla gerçekleştirilememiştir. Ve sadece bir kaç şehir ve köyü kapsayabilmiştir. Roy'a göre komünistlerin reformunun problemleri şunlardır; mülkiyet reformunda, çiftçiler arazi sahiplerinin mülkiyetlerine sahip olmak yerine, finansal ilişkilerde ayarlamaya (gözden geçirilmeye ve denetlemeye) tâbî olmuşlardır. Öte yandan, aile yapıları ve hükümet ile halk arasındaki ilişkiler, toprak reformunun uygulanmasında bir başka engeli teşkil etmiştir. Çünkü halk ve devlet arasında bağı kuran devlet memurları, kolektif mülkiyet kavramını anlamada zayıf kalmışlardır. Ve çoğu araziler, köyün büyüğünün (muhtar) adına kayıt yapılmıştır (Roy, 1369 (1991): 131). Mülkiyet reformunun başka bir problemi ise sadece ekonomik ilişkilerde değil, sosyal ilişkilerde de düzensizlik getirmiş olmasıdır. Çünkü önceki ekonomik düzen her ne kadar haksız olsa bile yine de çiftçi ve toprak sahibi arasındaki karşılıklı ilişkiyi düzeltebilen ve yönetebilen bir sistemdi.

Cehalet ve gelenek ile mücadele konusunda, uyguladıkları yöntemde de sıkıntılar vardı. Başka bir deyişle, bu reformlar halk tarafından istenmeyen bir reform değildir, halkın duygularını asıl inciten bu reformları uygulanış şekli ve biçimi olmuştur. Mesela birinci yıl için tasarlanan okuryazarlık geliştirme programını uygulamak için köylere öğretmenler gönderilmiştir. Gönderilen çoğu öğretmenler, marksist terimlerle aşına ve komünist ideolojiye uyumlu olan gençlerden oluşmaktaydı. Köylerde görev yapan bu genç öğretmenler yaşlılara, geleneklere ve değerlere karşı saygısızlık yapmışlardır. Olivier Roy, bu olaya, kültürel başarısızlık (kültürel yenilgi) adını vermiştir. Ona göre, teknik olarak reformları uygulamak yerine, ideolojik olarak Marksist propagandaları ve kavramlarını topluma enjekte etme yolunu seçmişlerdir. Ve bu halkın geleneksel ve dini inançlarını incitmiştir (Roy, 1369 (1991): 135). Bu faktörlerin yanında tabii ki devletin baskılarını da unutmamak gerekmektedir.

Babrak Karmal, Hafizullah-i-Amin ve Noor Mohammad Taraki, halk gözünde artık bir komünist olarak görülmektedir. Ayrıca köylerde öğretim sürecinde genç öğretmenler tarafından inanç, değer ve özellikle yaşlılara karşı yapılan saygısızlıkların sonucunda artık hiç kimsenin bu tür düşüncelere sahip insanlara tahammülü kalmamıştır. Başka bir deyişle, komünistler, halkın gözünde Afganistan toplumunun, kültür ve değerlerine ait bir

kesim değil, bunlara yabancı bir kesim olarak görülmüşlerdir. Çünkü Afganistan toplumu eski gelenek, kültür ve inançlara oldukça düşkün bir toplumdur. Dolayısıyla, Afganistan halkı, PDPA partisinin liderliğinde komünist sistemine karşı ayaklanmış*. Bu ayaklanma ilk başta, toplumun büyük kesimini oluşturan halk kitlelerinin desteğiyle başlamıştır. Ve onlara motivasyon verenler, din adamların tavsiyesi ve vaazları olmuştur. Ama bu ayaklanmanın dinamiği, birlik sınırlarının fethedilmesiyle beraber bitmiştir. Çünkü ilk başta toplumun geleneksel değerler ve dini inançlarını korumak amacıyla, komünist rejime karşı, yerli halk tarafından başlamış bir hareketti. Ama maddi ve örgütlenme eksikliğiyle karşı karşıya kaldığı zaman, Pakistan'a ve İran'a firar eden İslamcılarla iletişime geçmesi söz konusu olmuştur. Ve ayaklanma, ideolojik bir yapıya bürünmüştür. Çünkü İslamcı grupların müdahalelerine zemin hazırlanmıştır. Ancak, sadece siyasal İslamcı grupları değil, bunun yanında geleneksel ulemalar (medreseli ruhaniler), Sufiler ve kabile ağları da ortaya çıkmıştır. Sufiler ve Ruhaniler belli bir ideolojiye sahip değillerdi ancak siyasal İslamcı gruplarla bazı ortaklıklara sahip oldukları için, siyasal bir partiye benzemektedirler. Son olarak, daha önceki Afgan Padişahların reformuna karşı, radikal ve muhafazakâr şeklinde ikiye bölünmüş olan Afganistan Müslüman Gençlik Örgütü, firari siyasal İslamcı gruplar adı altında ortaya çıkmıştır.

Afganistan cihatçı partileri, Afgan milletinin içinden var olmamışlar ve Afganistan halkı ancak, bunlar büyük para ve geniş olanaklarla Afganistan'a döndüklerinde, devrimci sloganlar attıklarında ve kendilerini İslam'ın, Kuran'ın ve cihadın ve ülkesinin özgürlüğünün koruyucusu olarak gösterdikleri zaman, bu grupları tanımışlardır. Afganistan'da cihad liderliğini, Gülbeddin Hikmetiyar, Burhanüdin Rabbani, Abdurab Rasül Siyaf, Mohammad Asif Mohsini, Abdul Ali Mazari, Mavlavi Mohamad Nabi Mohammadi, Mavlavi Yunus Khalis, Peir Seiyed Ahamd Gilani, Hazrat Sibğatullah Mocadadi yapmışlardır. Adı geçen kişilerin her birisi kendilerini, Afganistan İslami inkılabının lideri olarak görmüşlerdir. Daha sonra bu kişilerden her birisinin siyasi bir parti adı altında, Pakistan, İran, Arabistan, Amerika İngiltere gibi ülkelerden silah ve para aldıkları anlaşılmıştır. Bunlar arasında radikal ve ideolojik açıdan Pakistan'daki siyasal partilere yakın olan Hikmetiyar'a ait Hizb İslami partisi, en çok desteği almıştır. Ama son zamanlarda sanki Sayyaf bu önceliği Hikmetiyar'dan almıştır. Çünkü Sayyaf, İslami bilimlerle oldukça aşina ve Arabistan'daki Şeyhlerle kolayca iletişim kurabilen biridir. Irak'la savaşta olan İran İslam Cumhuriyeti, Afganistan'daki cihatçı partilere daha az ilgi

---

* 1979-1978 Ayaklanması.

göstermiş olmasına rağmen yine de cihatçı partilere maddi destekler sağlamıştır. Özellikle, Abdul Ali Mazari'ye ait Nasr örgütüne özel ilgi göstermiştir. Rabbani'nin liderliğinde olan parti Cemiyeti İslami partisi, Pakistan'dan destekler almasına rağmen Avrupa, Amerika ve hatta Ruslardan da destekler almıştır. Cihadın ilk yıllarında toplam iki parti olan Hizb-İslami ve Cemiyet-i-İslami partilerinden farklı dallar ortaya çıkarak yeni partiler kurulmaya başlamıştır. Özellikle yeni komünistlerin hapisanesinden yeni çıkan Sayyaf'ın liderliğinde, İttihad-i-Mücahedin İslami Afganistan (Afganistan'nin İslami Mücahitler İttihadı) adı altına yeni bir parti kurulmuştur.

Sovyetler Birliği'nin silahlı kuvvetlerinin Afganistan'dan geri çekilmesinin ardından İslamcı entelektüeller arasında, iktidar mücadelesi ve iç savaş başlamıştır. Ve siyasal İslamcılar her birisi bir parti adı altında farklı bahanelerle (cihatçı parti, etnik, mezhep, ideoloji... gibi) diğer parti ve etnik grupları öldürmeye kalkmışlardır. Ve bu partiler zamanla öyle bir dağılmıştır ki, birbirlerinden nefret etmeleri ve aralarındaki düşmanlık artık tek ortak noktaları haline gelmiştir. Partiler arasındaki ihtilaflar konusunda, Suudi Arabistan şeyhleri başta olmak üzere Sovyet Birliği, Amerika, İngiltere, Fransa, Pakistan, İran, Arap Birliği gibi ülkeler çok büyük rol oynamıştır. Ancak bu sahipsiz topraklarda, dış güçlerin politikalarını uygulayan cihatçıların olduğunu unutmamak gerekir.

Afganistan'daki Şii ve Sünni mezhepler arasındaki ihtilaflar daha çok Afganistan'ın içinde mevcut olan siyasal partilerin vasıtasıyla, Selefi-Vehhabi ideolojisine sahip olan ülkeler tarafından yönlendirilmiştir. Mesela, Şiiler ve Hazaralar hakkında Mevlevi Yunus Halis ve Sayyaf tarafından sürekli aşağılayıcı ve küçük düşürücü sözler duyulmuştur. Hikmetiyar da Şiiler ve Hazaralara yönelik iyi bir tutuma sahip olmamıştır ve en önemlisi, Hizb İslami'nin komutanı Toren Amanullah da Hazaraların öldürülmesinde şehrin en ünlüsü olmuştur. Sonuç olarak, Kabil'deki cihatçı partiler arasındaki ihtilaflar dil, yön, mezhep, ırk ve dış ülkelere yönelik ideolojik tutumlarından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, bu ihtilaflar, Afganistan'daki etnik gruplar arasındaki iç savaşların ana sebebidir. Sayyaf, Halis ve Hikmetiyar'ın liderliğinde üç parti baştan komünistlerin varlığını bahane ederek, devleti terk edip, hükümete karşı savaşılmaya başlamıştır. Ama Vahdet-i-İslami, Cemiyet-i-İslami, İttihad-i-İslami ve Cünbiş-i-İslami içsel savaşın ana aktörleridir. Ve farklı bahanelerle bu trajedinin sürdürülmesine sebep olmuşlardır. Devam eden koşullar Taliban gibi dinde aşırı köktenci İslamcı grupların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Taliban iç kargaşa ve düzensizliği ortadan kaldırmayı vaat ederek ve

günümüze dek canlılığını devam ettiren Afganistan cihadının sürdürülmesi bahanesiyle ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, Afganistan’da gelenek ve modernite arasındaki tarihsel çatışma sürecinin irdelenmesi ve yapılmış araştırmaları göz önünde bulundurarak, Taliban’ın ortaya çıkmasıyla birlikte, bu ülkenin bir kez daha geleneksel, dini radikal-köktenci grupların eline düştüğüne şahitlik edilmiştir. Geleneksel köktenciler, yasal olarak sadece şeriatın uygulanmasını talep eden gruplardır. Ama siyasal İslam, dini inançtan ziyade, daha çok siyasal bir ideolojidir. Siyasal İslamcıların planlarında, şeriatın uygulanması onların çalışma merkezinde değil, sadece politikalarının bir parçasıdır. Başka bir deyişle, siyasal İslamcı grupların tek amacı toplumun siyaseti, ekonomisi ve kültürünün İslam dini şeriatının değerlerine ve modern Batı kültürünün değerlerine göre yeniden inşa edilmesidir. Gelenekselci İslami grupların işgücünü, kırsal okullar ya da medreseli öğretmen ve öğrenci (Üstad ve Şagird) ilişkilerinden ortaya çıkan din bilimciler ve din adamlarından oluşur. Ama siyasal İslamcı grupların işgücünün temelini modern bilimlerden oluşan seküler okullardan ortaya çıkan modernist entelektüeller oluşturur. İslamcılar, iş piyasasında kadınların çalışmasına muhalif değillerdir ama gelenekselci İslami gruplar kadınların çalışmasına izin vermezler. Siyasal İslamcı gruplar, toplumun yenilenmesi için gerekirse bazı küçük çatışmalara başvururlar ama gelenekselci İslami gruplar, İslami şeriatın uygulanması için her türlü şiddete başvururlar. Yani bunların en açık özelliği, son derece pragmatik olmalarıdır. Mesela, siyasal iktidar Taliban tarafından ele geçirildiğinde, toplumun içinde sünneti inançlar yeniden zirveye çıkmıştır. Taliban döneminde, tüm insanları abdest almadan zorla namaz kaldırmışlardır. Kadınlar mahremsiz hiçbir yere yolculuk yapamazdı, kızların okula gitmesi yasaklanmıştı. Her türlü modern teknolojinin eserleri yok edilmiştir. Erkekler sarık giymek zorunda kalmışlardır. Bunun gibi, Taliban tarafından İslam şeriatının sembolü ve deseni olduğu kabul edilen ilkel uygulamalar, bu toprağın kadınları ve erkekleri üzerine zorla uygulanmıştır. Özet olarak, 1965-1971 yılları arasındaki Afganistan, yani Kabil Üniversitesi’nde, “Genç Afgan İslamcılar” adı altında ortaya çıkan öğrenci hareketi ve 1978-1992 yılları arasında yani Sovyetler Birliği’nin aleyhine savaşın başlangıcı döneminde, siyasi İslamcılar Afganistan’da bir izolasyon süreci geçirmişlerdir. Ve iktidar gücü geleneksel dini fundamentalist grupların eline geçmiştir. Ama Sovyetler Birliği’ne karşı savaşın başlaması ve kâfirlere karşı cihadın ilan edilmesiyle birlikte, komünist rejimin devrilmesine kadar siyasal İslamcı grupların iktidarının zirve noktası olarak

biliniyor. Sovyetler Birliği'nin silahlı kuvvetlerinin geri çekilmeleriyle birlikte, siyasal İslamcı gruplar, kenara çekilmiştir. Ve Afganistan'daki siyasal iktidara ve küresel siyasi düzen paradigmasına bile meydan okuyan militan grupların ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Taliban'ın ortaya gelmesi, uluslararası siyasi düzen tarihinde bir dönüm noktası olarak biliniyor. Çünkü Taliban sadece Afganistan adı altında bir coğrafyanın, dini bir kitlenin temsilcisi değil, belli bir zaman süreci içerisinde tüm dünyayı ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Dolayısıyla, bir sonraki bölümde, Taliban'ın ortaya çıkış nedenleri ve Taliban'ın kimler olduğu konuları tartışılacaktır.

2.1.1. Gelenek ile Modernite Çatışmasının Sonucu Olarak Taliban

Yeni köktendinciler ya da Neo-Fundamentalizm olarak bilinen Taliban grubu, İslam dünyasında, dinde aşırı köktenci İslami gruplar arasında yer almaktadır. Bu grubun en bariz özelliklerinden birisi siyasi hedeflerine ulaşabilmek için şiddete başvurmasıdır (Nazari A. M., 1393 (2014): 95-122). Bugüne kadar Taliban ile ilgili yazılmış tüm metinlerde genellikle iki nokta vurgulanmıştır. Ya da Taliban kimlerdir? Sorusu ile ilgili iki görüş vardır. Birincisi Taliban, politik amaçlarını yürütebilmek için Afganistan'ın komşu ülkeleri ve dünyadaki süper güce sahip ülkeler tarafından oluşturulmuş askeri bir örgüttür. İkincisi, Taliban Afganistan toplumunun tarihsel sürecinden ve sosyal-kültürel tabanından ortaya çıkmış bir sosyal gruptur. Ve bu sosyal tabanı da Afganistan toplumun içinde araştırmak gerekir.

Mesela görüşlerden birisini "*Taliban'ın Yükselişi ve Düşüşü*" kitabında görmekteyiz. Bu kitapta yazar Taliban'ı, Afgan İslami-askeri bir hareket olarak tanıtmıştır. Sovyetler Birliği'nin silahlı kuvvetleri geri çekildikten sonra Afganistan'ın tüm şehirlerine egemen olmuş ve 11 Eylül saldırısından sonra da ortadan kaldırılmıştır. Bu kitabın yazarı İranlı, Dr. Mohammad Serferaz'dır. Serferaz bu kitabında Taliban grubunun değişim sürecini analiz etmiştir. Yazar bu kitapta Taliban'ın ortaya çıkmasında, Suudi Arabistan başta olmak üzere, Amerika, İngiltere ve Fransa gibi dünya süper gücüne sahip ülkeler, Birleşik Arap Emirlikleri, gibi bölgesel süper güce sahip ülkeler ve Afganistan'ın komşusu olan Pakistan'ın rollerine atıfta bulunmuştur. Ama bu kitapta yazar, Taliban grubun ortaya çıkmasında İran'ın rolünden açık bir şekilde söz etmemiştir. Serferaz'a göre Taliban, Sünni-radikal bir hareket olarak bölgesel süper güce ve Vehhabi-Selefi ideolojisine sahip Suudi Arabistan'ın elinde, İran'daki, Şii siyasal İslami ideolojiye karşı bir araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca, ABD'nin bölge'deki enerji kaynakları üzerinde egemenlik kurabilmek için bir araç olarak kullanıldığı da iddia edilmiştir. Ve son olarak Taliban,

İslam tarihinde bir utanç lekesi olarak bilinmektedir. Çünkü muhafazakâr ve kapalı bir düşünceye sahip Vahhabi-Selefi ideolojisine dayalı bir harekettir. Bu grup sadece Şii mezhebine mensup müslümanları değil, öbür Sünni mezheplerini de kâfir olarak görmektedir (Metani, 1390 (2011): 104-107).

Talibanla ilgili önemli bilgiler barındıran bir diğer kitap ise *Afganistan, Asri-i-mucahidin ve Baramdan-i-Taliban* (Afganistan, Mücahitler dönemi ve Taliban'ın ortaya çıkması)'dır. Bu kitaba göre, Taliban bağımsız bir düşünce ve fiil özgürlüğüne sahip olmayıp, Afganistan'ın komşu ülkeleri ve dünya süper güçlerinin elinde bir araç olarak ortaya çıkarılmıştır. Yazara göre, ABD ve Sovyetler Birliği arasında Soğuk Savaş'ın sürdürülmeye devam ettiği yıllarda ABD'liler, Kızıl Ordu için Afganistan'ı ikinci Vietnam'a çevirebilmek için, mücahidlere çok kapsamlı yardımlar ederek güçlendirme yoluna gitmiştir. Dolayısıyla, mücahitler bu ülkelerden çok geniş çaplı destekler almıştır. Fakat Taliban'ın aksine, düşünce ve pratikte bağımsız olarak hareket etmişlerdir. Bu eserin yazarı olan Çengiz Pehlevan'a göre, cihadçı gruplar Afganistan toplumunun tabanından ortaya çıkmış bir harekât olup, Taliban ise dış ülkeler tarafından yani ABD, İngiltere ve bölgedeki ülkeler tarafından politikalarını yürütebilmek için güvenlik amaçlı politik bir hareket olarak ortaya çıkarılmıştır (Pehlevan, 1377 (1998): 35-36).

Dr. Kamar Fatima da makalesinde, Taliban'ın ortaya çıkmasında rol oynayan faktörler üzerinde durmuştur. Ona göre, etnik boşluklar, etnik kompozisyon, coğrafi durum, Sovyetler Birliği'ne karşı siyasal kaos, geleneksel eğitim sistemi bu hareketin yükselişinde ilk faktörler olarak ileriye sürülmüştür (Fatima, 2014: 35-46). Ama bu eser Taliban hareketinin, ne olduğuyla ilgili hiçbir görüş ileriye sürememiştir.

Ahmad Raşid, Pakistanlı bir yazar, Taliban'ı, diğer İslamcı cereyanlarla önemli farklılıklara sahip yeni bir fundamentalist hareket dalgası olarak tanıtmıştır. Ona göre Taliban'ın İslam'dan yaptığı tefsir cihat ve sosyal değişim olarak çelişkili ve anormaldir. Çünkü Sovyetler Birliği'ne karşı savaş döneminde ortaya çıkan tüm İslamcı hareketlerle hiçbir benzerliği bulunmamaktadır. Bu yazara göre Taliban hareketi, ne Müslüman Kardeşler'in İslamcılarından, ne Sufilerden ve ne de gelenekselcilerden etkilenmiştir (Raşid, 1381 (2002): 143).

Taliban hareketini, kapsamlı ve farklı yaklaşımla inceleyen başka bir araştırma "*Taliban'ın Siyasi Sosyolojisi*"dir. Bu eserin yazarı Afganistan vatandaşı ve Afganistan sosyal ve kültürel tabanında büyümüş olan Dr. Cafer Mehdevi'dir. Bu araştırmada,

Taliban hareketinin yükselişinde hem içsel faktörlere hem de dünya ve bölgedeki ülkelerin rollerine değinilmiştir. Mehdevi, diğer tüm akademisyenlerin aksine, Taliban hareketinin, Afganistan'da sosyal-kültürel ve tarihsel kökeni olmadan, sadece ve sadece dış süper güçler tarafından oluşturulmuş siyasi-askeri bir güç olduğunu kabul etmenin sağlıklı bir yaklaşım olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre, Afganistan'da Taliban'ın unsurları zati olarak mevcuttur. Ve dış faktörlerin desteklerinin kullanılmasıyla birlikte yeni bir hareket (Taliban hareketi) biçiminde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, yazara göre, Taliban, Afganistan sosyal tabanından ortaya çıkmış bir sosyal güç tür (Mehdevi, 1393: 54-55).

Sosyal güçler, mevcut siyasal iktidara karşı, belirli ve ortak bir amaca ulaşmak isteyen ve hedeflerini destekleyen bireyler, sınıflar ve grupları içerir. Sosyal güçler, hem mevcut siyasal iktidarsisteminin destekleyicisi (meşrulaştırma kaynağı) olarak hem de sistemin yıkımı için oluşur (Ahmadi, 1390: 11-42). Bilindiği gibi, Taliban Kandahar şehrinden ortaya çıkmıştır. Taliban, Sovyetler Birliği'nin silahlı kuvvetlerinin geri çekilmesinin ardından Afgan savaş liderleri arasındaki içsel çatışmaların yarattığı güvensizlik ve sosyal anarşileri sona erdirmek için ortaya çıktıklarını iddia etmişlerdir. Taliban kendilerini, dini reformcu olarak tanıtır, ahlakî davranmayı ve yolsuzluk, savaş ve güvensizliğin ortadan kaldırılmasını, her müslümanın görevi olarak tanıtmışlardır. Taliban kavramı, Talib (öğrenci) kelimesinin çoğulu ve genellikle din bilimini araştıran öğrenci veya araştırmacı anlamına gelmektedir. İslami öğrenim öğrencileri ve öğretmenleri daima yüksek motivasyona sahip ve dini konularda kendilerini uzman, temel ve ilk kaynak olarak görmektedirler. Geleneksel medreseler her zaman Afganistan'ın köylerinde ve şehirlerde var olmuştur (Fatima, 2014: 35-46). Afganistan'da, geleneksel medrese tartışmalarının temeli, Irak'ta kurulan 11. Yüzyılın, Nizam-u-Mülk eğitim sistemine dayanan hukuk, içtihat, hadis, gelenek, tefsir ve mantık oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Taliban, aynı tutum, hedef, kültürel, sosyal ve mezhebi değerlere sahip kimselerdir. Taliban, Afganistan sosyal tabanından ortaya çıkmış bir sosyal güç olarak, Afganistan'da her zaman mevcut siyasal sistemle omuz omuza var olmuştur. Ancak siyasi sahnelerde siyasal iktidarı ele geçirebilme fırsatını yakalayamamışlardır. Sadece 1994 yılında, Afganistan'da siyasal iktidarı bu sosyal güçlere dayanarak ele geçirip belli bir dönem Afganistan toplumunu yönetmişlerdir. Dolayısıyla, Taliban, bir sosyal güç olarak Afganistan'da halkının politik yaşamına etki bırakmış ve siyasal iktidarı da elde etmek için çabalamışlardır (Mehdevi, 1393 (2014): 56-57).

Dr. Mahdevi, fonksiyonel bakımdan, Taliban'a bir sosyal harekete niteliğini atfetmiştir. Ya da, Taliban hareketi politik performans açısından da bir sosyal hareket olarak görmüştür (Mehdevi, 1393 (2014): 56). Gay Roche'ye göre, toplumsal hareketler, belirli amaçları savunmak, genişletmek ve bu amaçlara ulaşabilmek için gruplama ve üye alımına başvuran, kurumsallaşmış örgütlerdir. Anthony Giddens toplumsal hareketleri resmi kurumların dışında toplu çalışma yoluyla ortak çıkarları elde etmek için ortak bir çaba olarak görmüştür. Thomas Bottomore ise toplumsal hareketleri toplumsal değişim karşısında bir nevi toplumsal direnç olarak görmüştür. Dela Porta ve Deyani de toplumsal hareketlerin gayri resmi şebekelerden oluştuğunu ve anlaşmazlıkla başlayıp, itirazla sonuçlandığını ileriye sürmüşlerdir. Ayrıca toplumsal hareketlerin hedeflerine ulaşabilmek için resmi ve gayri resmi yolları denediklerini belirtmekte fayda vardır (Kurbi, Rafiğ ve Bulbası, 1395 (2016): 129-166).

Bu tür hareketler, Afganistan siyasal tarihinde çok fazla geçmiştir. Mesela, Cünbiş-i-Roşnayı (Aydınlanma Hareketi) taleplerine ulaşmak için, geniş kapsamlı bir halk protestosuna başvurmak gibi medeni yolları denemiştir. Tam tersi, Taliban hareketi, siyasi isteklerini elde etmek için çatışma ve savaş yollarını seçmişlerdir. Taliban, Afganistan'daki ulusal veya yerel yöneticilerle her zaman çatışma ve etkileşim halinde olmuştur. Afganistan'da gelenek ve modernite arasındaki çatışma bölümünde belirtildiğim gibi, Afganistan'ın siyasi tarihsel sürecini gözden geçirdiğimizde bu ülkedeki sünneti-dini güçler, siyasal sistemin devrilmesi için bir kaç kez, girişimlerde bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin, Şah Amanullah ve onun babası olan Habibullah'nın hükümetinin yıkılması, Afganistan sosyal tabanından ortaya çıkmış olan bu köktendinci güçlerin ayaklanmasının sonucudur. Bu gruplar aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne karşı savaşlarda da büyük roller oynamışlardır.

Dolayısıyla, Afganistan'da Taliban hareketi, 1394 (2016) yılından sonra, organize olmuş bir örgüt şeklinde, tarihi bir toplumsal hareketin devamı olarak sayılmaktadır. Ve şimdiki Taliban hareketinin, bir nevi ilk oluşum dönemlerindeki Taliban grubunun uzantısı olarak algılanması gerekmektedir. Yani daha sonra farklı sosyal tabana ve farklı isteklerde bulunan bazı diğer gruplar da Taliban örgütüne geçmiştir. Taliban hareketinin hızla geliştiği zaman, Afganistan'ın Cumhurbaşkanı olan Rabbani, bir basın toplantısında, Taliban hareketinin teşkilatıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır. Taliban hareketi, Dr. Necipullah taraftarı Komünist Subaylar, Pakistanlı askeri subaylar ve Sipah-i-Sahaba'ya ait milis grupları, Afganistan dini âlimleri, Hekmatyar'ın Hizb-i İslami ve Movlevi

Mohammad Nabi Mohamadi'nin Hizb-i İnkılap İslami'nin kadroları, uyuşturucu kaçakçılarının liderleri ve geleneksel Kabile liderlerini içermektedir. Ayrıca ona göre, Taliban hareketi çoğu zaman Afganistanlı dini âlimler tarafından değil, Pakistan ordusu ve Sipah-i Sahaba'nın radikal üyeleri tarafından yönetilmektedir (Pehlevan, 1377 (1998): 27).

Buraya dek, Taliban'ın ne olduğunu ve ne tür bir sosyal-kültürel tabandan ortaya çıktığını yani Taliban hareketinin cevherinin ne olduğunu anlamaya çalıştık. Ve ayrıca gündelik Taliban hareketini, Afganistan'daki sosyal-tarihsel sürecin bir gerçeği olarak görmek gerekir. Ama bu grup, çok az bir zaman dilimi içerisinde Kabil'de siyasal iktidarı kazanmayı nasıl başardı? Muhtemelen bu soru herkesin aklına gelebilir. Bu soruyla ilgili önceki sayfalarda belirtildiği gibi iki faktörün rolü büyüktür. Birincisi, dış ülkeler, politikalarını yürütmek için Taliban grubunu desteklemiştir. İkincisi, o dönemdeki Afganistan'ın içsel sosyal ve siyasal çatışmaları, Taliban gibi bir hareketin ortaya çıkmasına izin vermiştir. Dolayısıyla, her iki faktörün irdelenmesi zaman alıcıdır. Ayrıca, bu araştırmanın ana amacı ise köktendinci radikal İslamcı grupların sosyal tabanıdır. Bu nedenlerden dolayı ve Taliban hareketinin Afganistan toplumunun bir gerçeği olarak, içsel-sosyal sebeplerini aramak gerekir. Tabii ki, bu hareketin güçlendirilmesinde dış faktörlerin rolü oldukça büyüktür.

Bilindiği gibi, Taliban hareketi, Afganistan'da Peştün kabileleri tarafından siyasal iktidarı tekeline tutabilmek için, ya da, Peştün halkının kaybolan haysiyeti ve onurunu, yeniden elde etmesi için bir araç niteliğini taşımıştır. Çünkü Taliban hareketinde tarikatın kökeni ve kaynağını Afganistan'da, Peştünlerin geleneksel kabile değerleri oluşturmaktadır. Ve Afganistan Halk Partisi, Taliban hareketinin ana kolu ve partinin çoğu üyeleri de Afganistan'daki Peştün etnik grubundan oluşuyordu. Ayrıca, Taliban'ın lideri olan Mula Mohamad Omer de, çoğu Peştün etnisitesinden oluşan ve Taliban'ın ilk ortaya çıktığı şehir olan Kandahar ilinden gelmiştir. Taliban Kabil'i ele geçirdiği zaman tüm hava kuvvetleri, zırhlı ve topçu kuvvetleri Halk Partisi'nemensup komünist subaylar tarafından çalıştırılarak Taliban'ın eline teslim edilmiştir. Bu sebeplerden dolayı, Taliban hareketi Afganistan'daki Peştünlerin elinde, siyasal gücü pekiştirmek ya da yedeklemek için bir araç olarak bilinmektedir. Çünkü ilk başta, dini reformcu sloganlarla ortaya çıkan Taliban hareketi, zamanın geçmesiyle birlikte, Taliban'ın bencilce eylemleriyle beraber, etnik hedeflerin peşinde koşanların eline düşmüştür. Özellikle, Taliban ile Özbekler, Hazaralar ve Tajikler arasındaki savaş sonrasında bu hareket daha çok Peştün rengini

almıştır. Elbette, Taliban hareketini Peştün etnik grubuyla tamamen eşit tutmak sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü ilk başta bu grubun liderlik düzeyinde Peştün dışında diğer etnik gruplardan kişiler de olmuştur. Mesela, Taliban'ın 11 kişiden oluşan liderler düzeyinde, Mullah Ghiyasuddin, Faryab ilinden bir Özbek, Qari Din Muhammed ve Paştun olmayan işadamı olan Meveavi Muhammed Nabi Mohammadi ve buna benzer diğer insanlar da olmuştur. Tabii ki bu iddia sadece ve sadece Taliban hareketi'nin ilk dönemleriyle ilgilidir.

Sovyetler Birliği'nin silahlı kuvvetlerinin geri çekilmesinin ardından, ikili parti olan Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslami partisi, yedi partiye ayrılmıştır. Bu yedi partinin liderleri, Kabil için, Peşaver'de Devlet-i Wahdet Mocahidin (Mücahidler birlik hükümeti) adı altında koalisyon niteliğinde yeni bir parti daha kurmuşlardır. Bu yeni işbirliğinde Abdul Ali Mazari, liderliği altında Şii olan Hizb-i Wahdat İslami partisi için hiçbir hisse verilmemiştir. Afganistan'daki her bir etnik grubu temsil eden partiler, yeni hükümette kendi paylarına sahip çıkmaya çalışmışlardır. Ve Peşaver'deki sözleşmeye göre, mücahitler birlik devleti, iki ay için Peştün olan Sibgatullah Mucaddadi tarafından yönetilmiştir. Ama organize edilmiş bir darbe ile General Dostum'un liderliğiyle Özbeklerin milisleri ve Rabbani ve Massoud'un liderliğiyle Tajiklerin milisleri vasıtasıyla ilk defa, Peştünlerin elinden siyasal iktidarı almışlardır. Ve tüm cihatçı liderlerin bencilliği sonucunda siyasi partiler, etnik gruplar ve hatta aileler (kardeş ve ağabey) arasında, iç savaş başlamıştır. Mesela, Rabbani hükümetine karşı, Koordinasyon Konseyi olarak bilinen üçlü İttifak Savaşı (Sayyaf, Mazari, Dostum), Sayyaf ve Mazari milislerinin arasındaki savaş, Hazaralar ve Tajikler arasındaki savaş ve Rabbani hükümetine karşı General Dostum'un liderliğiyle savaşı gibi iç çatışmalar söz konusu iç savaşların en açık örnekleridir. Hükümette eşit pay isteyen partilerin liderleri, Afganistan'daki köylere kadar nüfuz etmişlerdir. Dolayısıyla, savaş sadece şehirlerde değil, il ve ilçelerde de başlamıştır. Cihatçı liderler arasındaki savaşlar Afganistan toplumun kontrolünü, milis grupların eline düşürmüştür. Yani toplumun tüm işlevleri okuma-yazma'yı bilmeyen milisler tarafından kontrol edilmiştir. Dr. Mehdevi'ye göre, "komünist rejimler ortaya çıkmadan önce, Afganistan toplumu "Sünneti- Arbab Reiyeti" sistemi denilen geleneksel bir toprak sahipliği düzeniyle yönetiliyordu. Ama işçi sınıfını (çiftçileri) destekleyen komünizm sloganları ve komünistlerin reformları, Afganistan toplumunda, bir sınıf rotasyonuna sebep olmuştur (Mehdevi, 1393 (2015))". Bu

değişimler, siyasal İslamcı grupların ortaya çıkmasından sonra daha da belirgin hale gelmiştir.

Afganistan'ın köy ve illerinde, siyasal İslamcı grupların yani cihatçı liderlerin tek işlevi çiftçi oğlanların siyasallaştırılmasıdır. Başka bir deyişle, bu dönemde Afganistan'ın köylerde geleneğin yerini ideoloji almıştır. Ve bu aşamada, çiftçi oğulların yeterli eğitime sahip olmadıkları, bu yüzden de ideolojik partilere cezbe edildikleri süreci hızlandırmıştır. Ayrıca köylerde, siyasal partilerin tek gücü olan çiftçi oğulları, aynı zamanda milis kuvvet olarak da çalıştırılmıştır. Kabile ve yerli çatışmaları parti şekline dönmüştür. Bu durumda, Afganistan köy ve ilçelerinde Rabbani'nin hükümeti hiçbir hâkimiyete sahip olmayıp, militan gruplar kendilerini herhangi bir yasal otoriteye karşı sorumlu hissetmemişlerdir. Dolayısıyla bu militan grupları birbirine bağlayan tek şey menfaatleri olmuştur. Peter Marsden'e göre, "bu ülkede gün batımına kadar hiçbir ittifak devam etmez, sanki gölgelerle uğraşıyoruz. İnsanları birbirine bağlayan tek şey, cihad liderlerinin bireysel nefreti ve halkın kişisel kinleridir (Mehdevi, 1393 (2015))".

İç savaşların diğer bir sonucu ise, militan grupları arasında, ahlaki değerlerin azalmasıydı. İç savaş süreci içerisinde çoğu savaşçıların tek amacı halkın varlıklarını çalmak, sivil insanların namusuna tecavüz etmek, bireysel husumetlerin intikamını almak ve genel olarak yasadışı her türlü eylemleri yapmak için savaşmak olmuştur. Mahdevi'ye göre, porno videolar izlemek, kumar oynamak, vb. gibi işler, militan grupların günlük ve normal hobilerine dönüşmüştür (Mehdevi, 1393 (2015)). Sonuç olarak bu durum, halkı iyice yormuştur. Tabii ki bu tür durumda insanın can güvenliğini sağlayan her türlü öneriyi umutla bekleyebilirler. Dolayısıyla, Taliban hareketinin, halkın namusunu, dinini ve ahlaki değerlerini savunma vaatleriyle ortaya çıkması, aslında Afganistan halkı için bir kurtarıcı niteliğindedir. Bazı köylerde halk tarafından Taliban'a beyaz güvercinler lakabı veriliyordu. Başka bir deyişle, böyle bir durumda, Taliban'ın varlığı bir ihtiyaç olarak değerlendirilmiştir. Çünkü insanların can güvenliğinin sağlanmasıyla birlikte diğer tüm temel ihtiyaçlar da sağlanmış olur.

O dönemde, Rabbani devleti, Afganistan toplumun üzerinde hiçbir hâkimiyete sahip değildi. Ve tabii ki bu durumda, merkezi hükümetin yeterli meşruiyete sahip olmadığı da açıktır. Modern siyasal sistemlerde, hatta önceki krallıklarda bile, siyasal sistemlerin meşruiyeti ve güvenilirliği en önemli konulardan biriydi. Max Weber, siyasal iktidarın kaynağı ve siyasal iktidarın temelleriyle ilgili görüşleriyle ünlüdür. Ona göre hükümet, halkın "güvenilirliğine" sahip olduğu sürece meşrudur. Max Weber, üç tür meşruiyetten

(karizmatik, geleneksel ve yasal-rasyonel) söz etmiştir. Geleneksel hâkimiyet ya da geleneksel meşruiyetler, miras, aile, ataerkil bağlar ve kraliyete dayalı oluşturulacaktır. Yasal-rasyonel meşruiyet, yasayı ve rasyonel işleyişi temel alır ve bu durumda bireylerin güvenilirliği, yasalar ve rasyonel fonksiyonel nitelikleri ile ölçülecektir. Ama karizmatik meşruiyet, bir kişinin veya bir liderin kişisel özelliklerinden kaynaklanır. Yani, liderler ya da bireyler, kendi kişisel cazibeleri ve özellikleriyle halk üzerinde hâkimiyetlerinin devamlılığını sağlamaktadır (Alini, 1388 (2010): 108-137). Dolayısıyla, Rabbani, Max Weber'in sıralamış olduğu hiçbir meşruiyete sahip değildir.

Diğer yandan, Afganistan halkının büyük çoğunluğunu oluşturan da Peştün etnik grubudur. Kendilerini bu toprağın sahibi olarak düşünen Peştünlerin, o dönemde tüm Peştün halkına liderlik edebilecek tek bir liderleri de olmamıştır (Raşid, 1381 (2002): 54-55). Peştünler arasında, Gülbedin Hikmetiyar tüm Peştünleri bir araya getirmek için çabalamıştır. Ancak, bu araştırmacının kişisel düşüncesine göre, Hekmatyar'ın siyaset anlayışı ve radikal kişiliği bu işinde başarılı olmasını engellemiştir. Ve son olarak, geleneksel kabile liderleri ve cihatçı muhafazakâr liderlerin arasındaki gerginlikler, Peştünlerin siyasal otoritenin kontrolünü kaybetmelerine sebep olmuştur. Çünkü 300 yıl boyunca siyasal sistemin önderlik seviyesindeki değişimle beraber, Mojadadi'den sonra, siyasal iktidarın başında ilk defa Peştün olmayan birisi gelmiştir ve ülke peştün olmayan birisi tarafından yönetilmiştir. Ve bu durum, Peştünizm ideolojisini takip eden Peştünler için meşru olarak görülmemiştir. Çünkü "Peştünizm ideolojisine göre, siyasal iktidarın meşruiyeti, Dürani-Peştünvali-Hanefi üçgenidir (Mehdevi, 1393 (2012))". Başka bir deyişle, Peştünizm ideolojisine göre, Afganistan topraklarında, siyasal iktidarın başında, Dürani etnik grubuna mensup, Peştünwali geleneklerine ve değerlerine tâbi ve Hanefi mezhebine inanan bir kişi ancak meşruiyete sahiptir. Bu üçgene göre, mücahitler birlik devletin başında olan Rabbani'yi meşru saymamışlardır. Çünkü Rabbani Peştün-Dürani bir kişi değildir.

Sonuç olarak siyasal iktidarın paylaşımı ya da devlette ortaklık konusu üzerinde cihatçı liderler arasındaki gerginlikler, Maulak al-Tawâifi adı altında bir tür feodal sistemin ortaya çıkması, Rabbani devletinin gayri meşruluk ve zayıflığı, komünizm siyasal ideolojisinin yok edilmesi, Peştün kabileleri arasında tek ve etkili bir liderin olmaması, ahlaki değerlerin ortadan kaldırılmış olması, güvensizliğin artması (özellikle sosyal güvensizlik), toplumun alt yapısının yok edilmesi, genel olarak sosyal, ekonomik ve siyasi durumların kötü olması, Taliban hareketinin ortaya çıkmasında rol oynayan en

önemli faktörlerdir. Başka bir deyişle, ortaya çıkan, siyasi, sosyal ve ekonomik anomalileri, Afganistan toplumunun Taliban'ın ortaya çıkmasına yol açan “sosyal tabanı” olarak adlandırılabilir. Ve bu sosyal taban, Taliban hareketinin ortaya çıkmasına müsaade etmiştir. Yukarıda sözü edilen faktörler, Taliban hareketinin oluşması ve gelişmesinin sosyal ve içsel nedenlerini oluşturmaktadır.

Taliban hareketinin yükselişinde, dış faktörlerin rolü de ayrıca göz ardı edilemez. Önceki sayfalarda bahsedildiği gibi, burada da, Taliban hareketi'nin ilk dönemlerini ve günümüz Taliban hareketini birbirinden ayırmakta fayda vardır. Çünkü ilk zamanlardaki Taliban hareketi, Afganistan'ın sosyal-kültürel tabanından ortaya çıkmış toplumsal bir güçtür. Ve onların asıl amacı ise dini ve toplumu reforme etmek olarak belirlenmiştir. Ama günümüz Taliban hareketi, önceki toplumsal gücün genişletilmiş ve geliştirilmiş şeklidir. Ayrıca dış ülkeler için araçsal bir işlev görmektedir. Taliban hareketinin yükselişinde, iç faktörlerden ziyade, dış faktörlerin rolü oldukça fazladır. Örneğin, “Raşid kendi eserinde, Mullah Omar'ın yanında, Afgani paralarla dolu küçük valizlerden söz etmiştir. Ayrıca, Raşid'e göre, her başarının ardından, valizlerin sayısı da artıyordu (Raşid, 1381: 65).

Diğer yandan, Taliban hareketi ortaya çıkmadan önce, Afganistan'daki dini inanç ve geleneksel dini eğitim sisteminde, Şii ve Sünni mezhepler arasındaki düşmanlığı gösteren herhangi bir belge bulunmamaktadır. Ancak, bugünkü Taliban hareketi, Şii mezheple birlikte, Sünni olan dört mezhebi de kâfir olarak görmektedir. Dinle ilgili bu radikal düşüncenin kaynağı ise Suudi Arabistan'daki Wehhabi-Selefi ideolojisinden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, bugünkü Taliban hareketi, Suudi Arabistan'da Wehhabi-Selefi ideolojisi ve İran'daki Şii İslami ideolojisi arasındaki çatışmanın aracı haline gelmiştir (Metani, 1390 (2010): 104-107).

Bildiğimiz üzere Afganistan devleti ve toplumu 1996-2001 yılları arasında beş yıl boyunca, Taliban tarafından yönetilmiştir. Taliban hareketinin hâkimiyeti döneminde, Afganistan mücahitlerin yarı tahrip edilmiş devleti, bu grup tarafından tamamen yok edilmiştir. Başka bir ifadeyle, Taliban rejiminin çöküşünden sonra, Karzai'nin geçici hükümeti hayal kırıklığına uğramış bir toplum ve tamamen iflas etmiş bir devlet sistemi mirası üzerine kurulmuştur. Aynı zamanda, dış ilişkiler bakımından da, Taliban devleti, Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri dışında başka hiçbir ülke, tarafından resmi bir devlet olarak tanınmamıştır. Dünya çapında da İslam Konferans Örgütü'nde (OIC) ve ayrıca Washington'da da bu ülkenin koltuğu askıya alınmıştır (Rahimi, 1391 (2011): 50-51). ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından Taliban

hükümetinin ortadan kaldırılmasıyla Afganistan bir kez daha kalkınma ve gelişmeye doğru bir adım atarak ülkede modernizasyon akımları ön plana çıkmaya başlamıştır. Öte yandan, Bonn Konferansı'na göre dış ülkelerin maddi ve manevi katkıları Afganistan halkı için müreffeh ve gelişmiş bir Afganistan umudunu uyandırmıştır. Bonn Konferansı'na göre, Taliban'dan miras kalan devletin başına, geçici bir yönetimle Karzai geçmiştir. Karzai'nin yeni devletinde, siyasal iktidar, Afganistan'daki gelenekselci liderler ve Batı tarzı teknokratlar arasında paylaşılmıştır. Ancak, siyasal iktidarın bölünmesi Afganistan'da gelenek ve modernite, etnik gruplar ve siyasal partiler arasındaki tüm problem ve gerginliklerin çözülmesi anlamına gelmemektedir. Çünkü ara sıra modernist ve gelenekselci gruplar arasındaki gerginlikler zaman zaman devam etmiştir. Çünkü devletle müttefik olan gelenekselci gruplar, kendilerini Afganistan halkının cihadı ve dini inanç değerlerinin koruyucusu olarak tanıtıyorlardı. Bu dönemde gelenekselci grupları ve teknokratları, birbirlerinden ayıran tek şey, modern grupların okur-yazarlık düzeyi ve gelenekselci grupların devletle uyumlu olmalarıdır. Öte yandan, Karzai'nin yeni devleti, dış ülkeler ve başta Amerikan devletinin desteği olmak üzere, Afganistan cihatçı ve gelenekselci liderlerin işbirliğiyle terörist grupların özellikle Taliban grubuna karşı çatışmayı hedef olarak belirlediler.

Dolayısıyla, Taliban gibi bir terör örgütüyle çatışabilmek, ayrıca merkez ve çevre arasında bir bağlantı kurmak için Karzai'nin yeni devleti, her şeyden önce, tamamen tahrip edilmiş devlet sistemini toparlayıp ve Afganistan ordusunu modern ve yeni teçhizatlarla techiz etmeliydi. Ardından, millet olma arzusuna ulaşabilmek için birbirine düşman gözüyle bakan Afgan etnik grupları bir araya getirip ulusal barış projesini hayata geçirmesi söz konusuydu. Ya da Karzai'nin yeni devletinin ilk görevi, Afganistan'da devlet-millet projesinin başlamasıydı. Afganistan'daki Karzai döneminde millet olma olgusu, siyasal partiler, gelenekselci liderler ve Afganistan'daki teknokratlar arasındaki siyasal iktidarı paylaşma şeklinde gösterilmiştir. Çünkü Afganistan'daki etnik gruplar, siyasal iktidarda kendilerini geleneksel ve cihatçı liderlerin paylarında ortak hissetmektedirler. Böylece, tüm Afganistan etnik grupları, geçici olarak millet oluşturmuştur.

Ayrıca bilindiği gibi, bu çalışmanın ana amacı Post-Taliban Afganistan'da, dinde radikal köktenci İslami grupların varlığını sürdürmelerini sağlayan içsel faktörlerin analiz edilmesidir. Bu sebeple, bu çalışmada, dinde radikal köktenci İslami grupların varlığını sürdürmelerini sağlayan dış faktörlere ya da Taliban hareketinin yükselişinde ve güçlendirilmesinde dış ülkelerin politikalarına değinilmemiştir. Şüphesiz ki, Afganistan

toplumun içinde ortaya çıkan herhangi bir terör örgütünün güçlendirilmesinde, içsel faktörlerden ziyade, dış faktörlerin rolü oldukça büyüktür. Ama bu çalışmanın temel varsayımı, İngiliz, Amerikalı, Pakistanlı, İranlı ve Suudi Arabistanlı kişilerin Afganistan'a gelip Taliban, El-Kaide ya da Daiş örgütlerini kurmadığıdır. Aksine bu toprağın insanları, bu tür ideolojik gruplara istihdam edilip güçsüz ve günahsız insanları öldürmeye teşebbüs etmişlerdir. Dışarıdan destek alan terörist grupların kaynaklarını Birleşmiş Milletler ya da etkili olan herhangi bir uluslararası kurum vasıtasıyla baskılar uygulayarak kesmek mümkündür ve muhtemelen daha kolaydır. Ancak onlara göre kâfir olan insanları öldürmek için sadece ve sadece Tanrı'nın rızası için vücuduna bomba takıp kendilerini patlatarak cihad yaptığını düşünen insanların zihniyetini değiştirmek oldukça güç görünmektedir.

Bu çalışmada, bir neo-fundamentalizm biçimi olarak bilinen Taliban grubu, Afganistan sosyal kültürel tabanından ortaya çıkan "toplumsal bir güç" olarak sayılır. Konuya yukarıdaki sayfalarda açık bir şekilde değinilmiştir. Afganistan toplumunda Taliban'ın ortaya çıkması için mevcut olan ilkel malzeme ve koşulları, sosyal ve siyasal düzensizliğin sonucunda Taliban hareketi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Taliban hareketi'nin Afganistan toplumunda sosyal bir güç olduğu varsayımı ile ve bu olgunun tarihsel arka planı göz önünde bulundurularak, bu olguyu sürdüren faktörlerin de bu toplumun sosyo-kültürel ve politik yapısında aranması gerekmektedir. Bu nedenle Afganistan toplumunun hem politik hem de sosyo-kültürel faktörlerini yansıtan ve aynı zamanda sosyal çatışmalarını genişleten ve yaratılmasına zemin oluşturan faktörleri de Afganistan toplum yapısında incelemek gerekir. Çünkü sosyal boşluk teorisine göre, sosyal çelişkiler ve çatışmalar her türlü toplumsal güç için taze kuvvetlerin istihdamına sebep olur. Ayrıca, dış ülkeler de bu sosyal boşlukları kullanarak hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır. Mesela, Pakistan ve İran'ın politikalarını uygulamak için sosyal boşluklardan yararlandıkları gün gibi açık ve ortadadır. Dolayısıyla, yukarıdaki sebepleri göz önünde bulundurarak, Post-Taliban Afganistan'da bu olgunun devam ettirilebilmesini sağlayan faktörleri ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi, toplumun içinde destekleyici olan ya da görülebilen değişkenler. İkincisi, bağımsız değişkenlerdir. Bağımsız değişkenler ise, Peştünizm ideolojisi, kronik yoksulluk ve devletin içinde idari yolsuzluk, eğitim sistemin zayıflığı ve karaborsa gibi değişkenler doğrudan Taliban gibi terör grupların güçlendirilmelerine sebep olmuştur. Ve sosyal boşluklar, sosyal ayrımcılık, kabileci ve gelenekselci zihniyetler gibi değişkenler dolaylı ve görünmez

olarak, bu fenomenin devam etmesinde büyük rol oynamışlardır. Ayrıca saydığımız bu değişkenler, aynı zamanda Post-Taliban Afganistan'ında devlet-millet olma süreci için harcanan tüm çabaları da boşa çıkarmıştır ve bu süreci engelleyen en temel faktörlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: POST-TALİBAN AFGANİSTAN

Afganistan'da etnik unsurların politik güç üzerindeki etkisi, tıpkı din kurumunun etkisi gibi büyüktür. Etnisite unsurunun Afganistan devletinin politik güç yapısının üzerindeki etkisini, seçimlerdeki bloklaşmada, etnikgruplar ve örgütler arasındaki savaşlarda ve post-Taliban Afganistan'da teknokratlar arasındaki kültürel faaliyetlerde görmek mümkündür. Afganistan bir kavimler müzesi gibi bir çok etnik grubu içinde barındırmaktadır. Aşağıdaki sayfalarda bu kavimlerden detaylı bir şekilde söz edilmiştir. Ancak genel olarak Peştunler, Tacikler, Hazaralar ve Özbekler ülkenin en büyük etnik gruplarını oluşturmaktadır ve siyasi güç arenasında önemli rolleri üstlenmektedirler. Peştunler etnik ve kabile yapılarını korumuşlardır. Ancak Tacikler, Hazaralar ve Özbekler kabileci yapılarını büyük oranda kaybetmişlerdir. Bu yüzden Peştunler arasında hanlar veya kabile reisleri yüksek bir mevkiye sahiptirler. Büyükler arasındaki toplantıları da bu hanlar ve aşiret reisleri yönetmektedir. Tacikler, hazaralar ve diğer etnik gruplar arasındaki kabilecilik yapısının kırılmış olması nedeniyle han veya aşiret liderliğinin pek bir önemi yoktur. Ve bu yüzden toplumdaki liderlerin istikrarlı bir gücü bulunmamaktadır. Bir çok yazara göre Afganistan toplumunda siyasi güç ve kabileyapısı arasındaki ilişkinin köklerini Ahmed Şah Dürranî'nin hükümrancılığı döneminde aramak gerekmektedir. Olivier Roy' ya göre Ahmed Şah Dürranî'nin saltanatı aslında Peştu kabilelerin bir konfederasyonuydu. Başka bir deyişle kabileler ve hükümet arasındaki ilişki, merkez-çevre ilişkisi şeklindeydi. İlk başlarda hükümet daha çok kabile liderlerinin kuklası şeklindeydi ancak bu durum emir Abdurrahman Han döneminde terse dönmüştür. Ve kabilelerin merkezi rolü merkezi hükümete geçmiştir. Ghulam Muhammad Ghobar'a göre onun döneminde Afganistan etnik grupları arasında ve Peştun kabileleri arasında gerçekleşen 17 savaşın ardından, Afganistan sakinleri arasında düşmanlıklar doğmuştur. Belki de bu yüzden onun döneminden sonra Afganistan bir daha asla siyasi istikrara sahip olamamıştır. Böylelikle ondan sonraki Afganistan padişahları ve hâkimlerin yönetim yapısında etnik unsurlar belirgin rol oynamıştır. Bu gerçeği bugünkü Afganistan hükümetinde de görmek mümkündür. Bugünkü Afganistan hükümeti de Bon şehrinde düzenlenen bir konferans sonucunda kuruldu ve siyasi iktidarın dağılımı için temel kriterlerden birisi de etnik unsurlardı. Daha sonra Hamid Karzai ve Eşref Gani Ahmadzai yönetiminde siyasal iktidarın dağılımı etnik gruplara göre şekillenmiştir. Etnik gruplar arası çekişmeler sosyo-tarihi bir olgu olarak yıllardır modern devlet-millet sürecinin oluşumunu engellemektedir. Aşağıdaki sayfalarda, devlet millet sürecini ciddi anlamda

engelleyen bazı sosyal gerçeklerden bahsedilmiştir. Ve aynı zamanda Taliban da sosyal bir güç olarak bu platformdan ortaya çıkmış olup bu sosyal olgulardan beslenmektedir.

1.1.Toplumsal Boşluklar

Sosyal güçler ve grupların ortaya çıkması tesadüf değildir. Sosyal yapının farklı ihtiyaç ve isteklerine dayanmaktadır. Çoğu yazar tarafından, sosyal çelişki, sosyal çatışma ve sınıflar arası boşluklar eş anlamlı kavramlar olarak kullanılmıştır. Ancak, sosyal çatışmalar ve sosyal çelişkiler terimi, toplumsal boşluklar kavramına göre daha geniş ve soyut bir kavramdır (Sidiki, 1395 (2016)). Örneğin Feuran, toplumsal boşluk kavramının tek bir tanımının olmadığını belirtir. Sosyal boşluklar kavramının yerine, sosyal çatışma, sosyal çelişki ve hatta Marx ve Weber'e göre, sosyal mesafe terimi de sosyal boşluklar kavramı yerine kullanılmıştır (Zolfikari, 1394 (2015): 113-162). "Sajjadi, Hüseyin Bashirieh'den bir alıntısında, yapısal ve tarihsel boşluklar hakkında şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur; yapısal boşluklar, insan topluluklarının kalıcı ve değişmez özelliklerinden ortaya çıkan boşluklardır. Mesela, cinsiyet ve yaşa dayalı boşluklar ya da iş bölümü sonucunda ortaya çıkan boşluklar, yapısal boşlukların örneğidir. Ama tarihsel boşluklar, bir ülkenin tarihsel kaderinin sonucudur ki bu olgunun ortaya çıkmasında tarihsel ve siyasi kazaların rolü önemlidir. Mesela mezhep boşlukları, din-devlet arasındaki boşluklar, etnik, ırk, dil gibi boşluklar, tarihsel boşluklar arasında yer almaktadır (Sacadi, 1395 (2014): 43). Dolayısıyla, her türlü sosyal çatışma ve çelişki, sosyal boşluk anlamına gelmemektedir. Ancak, sosyal grupların bir araya gelmesi güç görülen ve hatta sosyal grupların birbirlerine girmelerine sebep olan çatışmalar ve çelişkilere toplumsal boşluklar denilmektedir (Dehkan, 1395 (2016): 59-90).

Sosyal boşluklar, tartışmasının tarihsel arka planını kısaca gözden geçirmek gerekirse, Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın endüstri toplumlarına dayandığını görmek mümkündür. On dokuzuncu yüzyılın Avrupa'sı siyaset alanında ideolojilerin çatışmasıyla ünlüdür. Mesela Karl Marx'a göre hükümet toplumsal yapıyı yansıtmaktadır. Ve işçi sınıfının oy kullanma hakkını kazanmasıyla, oy sandıklarından ortaya çıkan bir devletin, işçi sınıfının çıkarlarını kısmen koruyabileceği beklenmiştir. Öte yandan, sosyal boşluk tartışmalarının başlangıç noktası Avrupa'ya değil, on dokuzuncu yüzyıl Amerikan toplumuna dayanmaktadır. Bu boşluklar sınıflar arası boşluklardan ziyade etnik ve mezhepler arası boşlukların siyaset alanındaki etkisine dayanmaktadır (Kaziyan, 1380 (2001): 39-47).

Dolayısıyla, tarihsel ve sosyal boşluklar daha çok, endüstri toplumlarına mahsus bir olgudur. Çünkü o toplumların, sosyal değişimlerine dayanır. Fakat geleneksel toplumlarda sosyal boşluklar, din ve siyaset arasındaki çatışma, gelenek ve modernite arasındaki çatışma, ırksal ve etnik çatışma ve benzeri gibi toplumun tarihsel cereyanlarına ve değişimlerine dayanır. Çünkü bu gibi boşluklar bir toplumun ya da coğrafyanın kaderinin sonucudur. Sadece tek bir boşluğa sahip olan ya da hiçbir boşluğa sahip olmayan bir toplumun bulunması güçtür. Ama herhangi bir sebepten dolayı aynı zamanda aktif veya aktif olmayabilirler. Mesela, geleneksel toplumlarda, kadınlar, kocalarına tâbi olduğu için, politik alanlarda cinsiyet boşlukları pek önemli değildir. Bu tarz boşluklar pasif boşluklar olarak da yorumlanmaktadır. Tam tersine, sık sık sosyal değişimlere şahit olan toplumlarda, kadınların sosyal ve ekonomik tabanları da dönüşüme uğramaktadır. Ayrıca, endüstri toplumlarına dönüşebilmek için geçiş döneminde, farklı aşamalarında, kadınların seçim sürecinde oy kullanma hakkı ve farklı kurumlara katılma hakkına yönelik talep olduğu için, siyasal yaşama müdahalede bulunulur. Bu yüzden, cinsiyet boşluklarının önemi ön plana çıkacaktır (Dehkan, 1395 (2016): 59-90).

Geleneksel toplumlar, kendilerine ait özel boşluklara sahiptir. Örneğin, siyasal alanlarda, büyük aileler ve kabileler arasındaki boşluklar oldukça önem taşımaktadır. Ayrıca, bu tür toplumlarda, mezhep, etnisite, dil ve ırk kaynaklı boşlukları anlamadan siyaset ve devlet rejimini devam ettirmek çok zordur. Geçiş aşamasında olan geleneksel toplumlarda, başka bir boşluk ise Sünnet ve modernleşme arasındaki derin boşluklar olarak tanımlanabilmektedir. Bu sınıflandırmaya göre, eski sosyal sınıflar, örneğin, aristokratlar, din adamları, küçük burjuvazi ve çiftçiler, yeni sosyal sınıflara, yeni burjuvaziye, entelektüellere ve işçi sınıflarına karşı yer almaktadır. Bu tür topluluklarda, eski sosyal sınıflar ve yeni sosyal sınıflar arasındaki çatışma ve çelişkilerin, siyasal iktidar üzerine etkisi oldukça fazladır. Devlet her ne kadar modern veya geleneksel sınıfları temsil etse de, yine de siyasi ilişkilerin dalgalı bir şekilde her iki tarafla aynı düzeyde tutmak zorundadır (Sidiki, 1395 (2016)). Sonuç olarak, geleneksel toplumlarda, kabile, etnisite, kültür ve dil gibi etkenlerden kaynaklı boşluklar vardır. Ve modern toplumlarda sınıf, nesil vs. gibi değişkenlerden kaynaklı boşluklar bulunmaktadır.

Başka bir sınıflandırmada ise toplumsal boşluklar tek yönlü kesişen ve biriken boşluklar olarak sınıflandırılmıştır. Dini veya etnik gruplarda, birkaç farklı boşluk tanımlanabilir. Eğer dini- mezhebi sınırları etnik çerçevenin ötesine geçerse, bu durumda toplum, kesişen boşluklara şahit olur. Ama eğer iki ya da birden fazla sınır tamamen aynıysa, örtüşüyorsa

ya da birbirine ilave edilmişse, bu durumda biriken boşluklardan söz etmek mümkündür. Bir toplumda ne kadar fazla boşluk birikmişse, sosyal çatışmalar ve çelişkiler de o kadar fazla olur. Eğer bu boşluklar, sosyal çatışmalar ve çelişkilerin azalmalarına neden olmuşsa, bu durumda kesişen boşluklardan söz etmek mümkündür (Sacadi, 1395 (2016): 44-45).

Farklı etnik grupları içinde barındıran Afganistan coğrafyası, uzun yıllar boyunca bu sosyal boşlukların, özellikle etnisite, ırk, dil ve hatta mezheb kaynaklı boşlukların acısını çekmektedir. Etnik yapı açısından, Afganistan toplumu “Mozaik yapısı” ya da Milletler Müzesine benzemektedir. Sosyal boşluklarının belirleyici bir rolü olmadığı durumlarda, siyasal açıdan önemsiz oldukları da açıktır. Ama siyasi elitler, siyasal partiler, sosyal hareketler ve sosyal grupların çıkarları söz konusu olduğu zaman önem taşımaktadırlar. Yani, bu tür boşluklar yoğunlaştığında, düşmanlık formunu aldığı zaman önem kazanmaya başlıyorlar. Kısacası, toplumsal boşluklar, halkı bir araya getirebilen ya da harekete geçirebilen bir güç mahiyeti kazandığında önem taşır. İnanca, ideolojiye ve kimliğe dayalı olan boşluklara düşmanlık boşluğu denmektedir (Dehkan, 1395 (2017): 59-90). Ve genel olarak, bütün insanları radikal gruplara yönlendiren işte bu düşmanlık boşluklarıdır. Çünkü bu tür gruplar, kimliğini, sadece karşısındaki grubun yok edilmesinde görmekte dirler. Dolayısıyla, düşmanlık kaynaklı, tarihsel olarak biriken boşluklar, bir toplumun insanlarını hareket geçirmek için en iyi araç sayılır. Afganistan’daki son elli yılın, siyasal tarihsel süreci halk arasında, düşmanlık kaynaklı, tarihsel olarak biriken boşlukların en açık örneğidir. Başka bir ifadeyle, Afganistan’daki medya yorumcuları ve hatta evrensel medya yorumcuları tarafından sık sık konuşulan, politikacılar ve siyasal partiler arasındaki “yok etme politikaları” bu konunun en bariz örneğidir. Dolayısıyla düşmanlık kaynaklı, tarihsel olarak biriken boşluklar Afganistan’da çok eski zamanlarda ortaya çıkmış ve hala devam etmektedir. İlkel düzeydeki boşluklar ve Bartolini, Mayer, Minsa ve Brokenz gibi bilim adamların sınıflandırdığı ırk, mezheb ve dile dayalı boşlukların kökleri cihat dönemine, hatta komünistlerin dönemine kadar uzanmaktadır. Aynı zamanda bu boşlukların Afganistan toplumunun geleneksel yapısından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Tom Bottomore’a göre, politik davranışları şekillendirilebilen güce sahip her türlü sosyal boşluk, üç düzeyde ortaya çıkar. Ona göre bu üç düzey, sosyal yapıya dayalı ilk düzeydir. Kökleri birinci düzeye dayalı olan ikinci düzey ya da değerler düzeyidir. Ve üçüncü

seviye bireyler, kurumlar, örgütler ve taraflar arasındaki etkileşim düzeyi ya da makro-kurumsal düzeyi denilmektedir (Zariaan, 1393 (2014): 6-45).

- 1- Birinci düzey, kökleri sosyal yapıya dayanır. Toplumun içsel sınıflandırılması, farklı haysiyet ve onur duygularına, ilgi alanlarına ve arzulara sahip insanların bölünmelerine sebep olur. Sosyal boşlukların kökeni, sosyal yapıya dayanır ve sosyal değişimler yavaş yavaş geliştiği için, sosyal yapı sabit kaldığı sürece, sosyal boşluklar da hayatına devam edecektir.
- 2- İkinci düzey, çatışma ve grubun kimlik kazanma aşamasıdır. Yani birinci düzeyde oluşmuş hareketlerin ortaya çıkma aşamasıdır. Bu aşamada grup üyeleri kendilerinin diğer gruplarla çatışma halinde olduklarını belli ederler. Bu aşamada grup tanımlama, sosyal gruplar ve sınıflandırmaları, toplumsal boşluklara dönüştürmek için bir ön şart sayılır. Çünkü grup sınırları belli olmadan, toplumsal eşitsizlikler, kurumsal ve örgütsel düzeylerde ortaya çıkma şansını bulamayacaktır.
- 3- Üçüncü düzey, politikacı liderler seviyesinde bir çatışma aşamasıdır. İkinci düzeyde şekillendirilmiş olan sosyal gruplar ve sosyal güçler, resmen harekete geçiyorlar. Ve siyasi hedeflerine ulaşmak amacıyla toplumun belli kısmını heyecanlandırmaya çalışmaktadırlar. Çünkü bu düzeyde oluşan tüm siyasi gruplar ve partiler, toplumsal yapının çatışmasından ortaya çıkmaktadır (Zolfikari, 1394 (2015): 113-162).

Farklı etnik gruplardan oluşan ülkelerde, sosyal boşlukları analiz etmek için Bartolini – Meyer ve Monza – Brooks’ın sosyal boşluklar teorisi, iyi bir araçtır. Yukarıda söylendiği gibi, Afganistan ülkesinde farklı kültür ve farklı değerlere sahip etnik gruplar yaşamakta ve bu sebeple, etnik çeşitlilik açısından, etnik gruplar müzesi olarak da bilinir. Dolayısıyla, Afganistan’da ortaya çıkan terör gruplarının temsilcisi olan Taliban hareketini toplumsal bir güç olarak, sosyal boşluk teorisiyle bu üç düzeyde incelemek mümkündür. Birinci düzeyi, Afganistan’ın toplumsal yapısında, toplumsal sınıflandırmalar ve gruplandırmalar daha önce şekillenmiştir. Ve birinci düzeyde sosyal yapıya dayalı oluşmuş toplumsal gruplar ve hareketler aktif olup etnik ve mezhebi grupların, karşı karşıya gelme aşaması olan ikinci düzeyde meydana gelmiştir. Mücahitler döneminde, iç savaşlar ve kendilerini dini reformcu ve şeriatın uygulayıcısı olarak adlandıran Taliban hareketi bu konunun en açık örneğidir. Bunun dışında, bu tür gruplar, çağdaş Afganistan’ın siyasi tarihinde, siyasi partiler ve etnik örgütler şeklinde,

bir kaç kez, sosyo-politik isteklerini ortaya koyup talepte bulunmuşlardır. Ama Karzai yönetiminin ortaya çıkmasıyla birlikte, toplumsal boşluklar daha çok etnik elitler, siyasi ve gelenekselci liderler ve hatta devlet yetkilileri tarafından bu olgunun şiddetlendirilmesine sebep olmuştur. Afganistan gelenekselci bir toplumun niteliğini taşıdığı için, sünneti-geleneksel liderler ve etnik elitlerin oryantasyonu halkın yönlendirilmesinde gayet önemli olmuştur. Post-Taliban Afganistan'da bu olgu en çok kendini dile dayalı, etnik ve mezhebi boşluklar şeklinde göstermiştir.

1.1.1. Makro-Politik Çatışmaların Düzeyi

Üçüncü düzeyde, toplumsal boşluklarının ortaya çıkmasında rol oynayan faktörler, etnik elitlerin ve siyasi liderlerin oynadığı rollerdir. Post-Taliban Afganistan'da, siyasal iktidarın paylaşımında hükümet liderleri, geleneksel etnik liderler ve teknokratik elitlerin rolü son derece önemli olmuştur. 2001 yılından sonra Karzai ve Ghani'nin yönetimlerinin en bariz özelliği, etnisite, mezhep ve dile dayalı kurulmuş olmalarıdır. Bu iki yönetici Afganistan'daki halkın sınıflandırılmasında ve yönlendirilmesinde önemli bir role sahiptirler. Afganistan'ın anayasasında, toplumsal boşlukları şiddetlendiren hiçbir kanun bulunmamaktadır. Bu iddianın yalnızca siyasi eylemler düzeyinde yani iktidarın bölünmesinde görüldüğünü belirtmek gerekir. Afganistan toplumunda, etnik, dil ve mezhebi boşluklar, aktif boşluklardan sayılmaktadır. Ancak, geçmişte sosyal sistemde toplumsal koşulların şiddetle kontrol edilmesi nedeniyle ortaya çıkma şansını bulamamışlardır. Cihad'ın başlaması, bazı siyasi ve sosyal değişimlerle birlikte sosyal boşluklar, özellikle din, etnisite ve dil boşluklarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sovyetler Birliği'nin silahlı kuvvetlerine karşı cihat ve Taliban devletinin iktidara geçmesi, çağdaş Afganistan'da, sosyal çatışma ve çelişkilerin zirve noktası olarak bilinmektedir. Sonuç olarak, Taliban devletinin çöküşü ve Karzai devletinin ortaya çıkması aynı zamanda Afganistan devletinin yeni anayasasında vahdet ve eşitliğe vurgu yapmasına rağmen yine de siyasal iktidar etnik kimlik, dil ve mezhebe göre paylaşılmıştır. Mezhep boşlukları, etnik boşluklar ve dil boşluklarının, tarihsel gelişim sürecini kısaca, gözden geçirmekte fayda var.

1. Etnik Boşlukların Tarihsel Gelişim Süreci: Afganistan toplumunda birçok etnik, ırksal, dil esasına dayanan azınlıklar vardır. Arvin Arival, Afganistan'da elli beş tane farklı etnik grubun bulunduğundan söz etmiştir. Bunlar; Arap, Aymak, Baluchi, Brahui, Aşkaşimi, Farsiwan, Firoozkoohi, Ghawerbatı, Gujar, Hazara,

Hindu, Jalali, Jamshidi, Jet, Jogi, kirgiz, Gonata, Maleki, Maweri, Moğol, Tajik, Monjani, Nuristani, Orsori, Raci, Peşeyi, Peştün, Karlok, Pekarç, Kazak, Kibçak, kizilbaş, Roşani, Sangliçi, Sig, Tajik, Tatar, Timmini, Taymani, Teimori, Tirehi, Türkmen, Özbek, Vahi, Yahudi ve Vozori’lerden ibarettir (Sacadi, 1395 (2016): 77). Belki de Afganistan’ın milletler müzesi olarak adlandırılmasının nedeni budur. Yukarıdaki sayfalarda belirtildiği gibi, kabile ve aşiret geleneğine dayalı siyasal sistemin düzenlenmesi, bu ülkenin siyasi tarihi sürecinde aşikârdır. Ve verimli bir hükümetin çerçevesinde, halkın birleştirilmesi ve etnik grupların birlikteliğini sağlamak için yapılan tüm çabalar başarısız olmuştur. Benzer şekilde, Afganistan’daki siyasi olaylar, grup kavgaları ve etnik çatışmaların, farklı tarihsel dönemlerde çelişkiler ve çatışmalar sebebiyle ve toplumun iç ve dış faktörlerinin etkisiyle dalgalanma ve değişim gösterdiğini görmekteyiz. Çünkü konunun hassasiyeti, durum ve mevcut koşullar nedeniyle, bu dalgalanmalar kendilerini farklı formlarda göstermiştir (Canperver, 1389 (2010): 36-43). Başka bir deyişle, siyasal koşullar nedeniyle devre dışı bırakılan tüm çatışmalar mücahitler ve ardından ortaya çıkan Taliban rejimi döneminde zirve noktasına ulaşmıştır. Afganistan’daki cihatçı liderler aynı zamanda her etnik grubun lideri, Kabil’deki siyasal iktidarın paylaşımı üzerine bir kaç kez “Tenzimi cengler” (düzenlenmiş savaşlar) adı altında etnik gruplar arası savaşa girişmiştir. Diğer yandan, yapısalcı teoriye göre, etnik grupların çeşitliliğinden ziyade halk arasındaki çatışmanın nedeni, bir toplumun sosyal yapısıdır (Sacadi, 1395 (2016): 81). Dolayısıyla, Afganistan toplumu etnik ve kabileci bir yapıya sahip olduğu için, siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı kabileler ve etnik gruplardan oluşmaktadır.

2. Mezhep Boşluklarının Tarihsel Gelişim Süreci. Afganistan’da Şii ve Sünni mezhepler arasında uzun yıllardan beri, ciddi sorunlar yaşanmaya devam etmektedir. Afganistan’daki halkın yüzde 99’u İslam dinine inanırlar. Ancak, bu ülkenin çoğu Sünni-Hanefi mezhebin takipçisidir. Geri kalanlar ise Şii-Caferi mezhebine inanmaktadırlar. Mezhepler arası çatışmalar ve anlaşmazlıklar, Zahir Şah ve özellikle komünistler döneminde meydana gelen atmosfer nedeniyle azalmıştır. Farklı mezheplere mensup halk kesimleri birbirleriyle çatışmak yerine, düşmanla savaşmayı seçmişlerdir. Ancak cihatçıların ortaya çıkmasıyla birlikte durumlar değişmiş ve Afganistan’daki farklı etnik gruplar arasındaki mezhep farklılıkları, şiddet ve farklı çatışma biçimleriyle yeniden gündeme getirilmiştir. Örneğin, Pakistan’da, oluşturulan İslami Mücahitler Birliği Partisi’ne ve siyasal

iktidar paylaşımında yegâne Şii siyasal parti olan Hizb-i Wahdeti İslami'ye hiçbir pay verilmemiştir. Taliban döneminde, bu çatışmalar ve çelişkiler zirveye ulaşmıştır. Gerçi, Karzai döneminden sonra bu ihtilaflar azalmıştır (Amiri, 1394 (2017): 125-150). Ama halkın büyük çoğunluğunun zihniyeti aynı olduğu için ara sıra kavgaların ortaya çıktığını görmekteyiz. Özellikle, Asharaf Gani döneminde Taliban hareketi, bu toprakların Şii-mezhebine mensup olan halkından onlarca defa kurban almıştır. Mesela, Gazni ilinde, Taliban tarafından 31 yolcu Hazara-Şii oldukları gerekçesiyle öldürülmüşlerdir (BBC, 1393 (2016)).

3. Dil Boşluklarının Tarihsel Gelişim Süreci. Afganistan'da, dil boşlukları ve çatışmalarının tarihsel kökeni Peştunizm ideolojisine dayanır. Pashtunwali adıyla ünlü olan Peştünizm ideolojisi, Afganistan'daki Peştün halkına atıfta bulunan bir kavramdır. Peştün etnik grubu, Afganistan nüfusunun büyük kısmını oluşturmakta ve çoğu Afganistan'ın güney, güneydoğu ve güneybatısında yaşamaktalar ve Peştuca konuşmaktadırlar. Tarihçilere göre, Peştuca, Hind-Avrupa dil ailesinin bir dalıdır. Durani ve Gilzayi diye iki büyük kabileden oluşmuş olan Peştün kavimi, eski gelenek ve yaşam tarzlarını hâlâ devam ettirmektedirler. Genel olarak, Afganistan halkı birden fazla dil ile konuşuyorlar. Ama Farsça ve Peştuca'yı tüm Afganistan vatandaşları konuşabilirler. Farsça, çağdaş Afganistan tarihinde resmi ve akademik dil olarak geçiyor. Farsça ve Peştuca dilleri arasındaki çatışmalar ve mesafeler, Şah Amanullah döneminde, Afgan kimliğiyle tek millet mevzusuna dayanır. Ardından, Zahir Şah ve Davud Han döneminde de Afgan kimliği üzerine çatışmalar devam etmiştir. Mesela, Davud Han tarafından, Diorand sınırın iki tarafında yer alan tüm Peştün kabilelerin bir araya getirilmesi ve büyük Peştünistan'ın oluşturulması için oldukça fazla çaba harcanmıştır. Bu konu ile ilgili aşağıdaki sayfalarda daha detaylı bilgi verilmiştir.

Afganistan'da mezhep boşluklarının, etnik boşlukların ve dil boşluklarının tarihsel sürecini kısaca gözden geçirdiğimizde, bu boşlukların Post-Taliban Afganistan devletinde etnik elitler, etnik liderler ve mezhebi liderler tarafından şiddetlendirildiği aşikârdır. Timor Şaran ve Şehrzaad Akber, makalelerinde, Post-Taliban Afganistan'da, adalet kelimesinin, Kabil'deki siyasal iktidarın paylaşımı sürecinde görüldüğünü iddia etmektedirler. Bu yazarlara göre, Bonn Konferansı'ndan sonraki Afganistan'da adalet olgusu, iktidarın siyasi ağlar ve hükümet yapısındaki dini liderler arasında orantılı bir

şekilde bölünmesine indirgenmiştir. Başka bir ifadeyle, yapısal eşitsizliklerin tarihsel olarak birikmiş bir kin ve düşmanlık haline geldiği Afganistan gibi bir ülkede bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için, farklı alanlarda kapsayıcı ve adil reformlar başlatılması, iyi bir hükümet için ön koşul sayılmıştır (Şaran, 1395 (20117)). Öbür yandan, bu iddianın ispatlamak için Karzai'nin devlet teşkilatı en iyi bir örnek sayılır. Mesela, Karzai bir Peştün olarak Cumhurbaşkanı, Fahim bir Tajik olarak birinci başkan yardımcısı ve Halili bir Hazara olarak ikinci başkan yardımcısı unvanıyla devlet yönetiminde yer almaktaydı. Bu şekilde, her bakanlıkta da etnik kimlik, dil ve hatta mezhebe göre eşit dağılım olacak şekilde çalışanları işe almışlardı. Örneğin, Afganistan silahlı kuvvetler (Ordu) teşkilatında, gençlerin işe alınmasında da etnik kökeni önemli bir rol oynamıştı ve hâlâ da durum aynıdır. Yani, işe alımlarda tek kriter etnik grubun çoğunluğu ve azınlığıdır. Ama ulusal birlik hükümetinde etnik kutuplaşmanın yoğunlaşması daha da arttı. Başka bir ifadeyle, milli vahdet devletinde, etnik ve mezhebi çatışmalar doğrudan Başkanlık kalesi tarafından şiddetlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle, Afganistan milli vahdet Hükümeti, sorumlu bir kurum olarak, etnik ve mezhebi çelişkileri kontrol etmek yerine bu fenomeni doğrudan daha da etkili hale getirecek ve yayacaktır. Mesela, elektronik kimlik mevzusu bunun en açık örneğidir. Abdullah Abdullah, Afganistan devletinin yürütme başkanı olarak elektronik kimliğin dağıtılmasına karşı olmasına rağmen Gani Cumhurbaşkanı olarak dağıtımını başlattı ve meclis üyelerinin tepki göstermelerine sebep oldu. Hatta milletvekilleri tarafından bu durum adeta bir iç savaş olarak adlandırılmıştı. Kısacası, Afganistan'da, etnik gruplar arasındaki birlik ve dayanışma duygusunun istikrarı kalmadığı için, etnik, dini ve mezhebi boşluklar, ve köktenci grupların yeni güçleri, işe alınmalarına ya da toplumda bir yer sahibi olmalarına yol açmaktadır.

3.2.Sosyal Ayrışma

Sosyal ayrılık ya da ayrışma kavramı dinamik bir kavramdır ve kent sosyolojisinin ve etnisite ve kimlik araştırmalarının önemli tartışmalarından birisi sayılır. Bu terim ilk olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde, gelişmekte olan sanayi şehirleri ile ilgili ortaya atılmıştır. Çünkü şehirler haritalar üzerine sadece hareketsiz bir çizgiden ibaret değil, toplumun sosyo-kültürel gelişimini de yansıtan bir sosyal alandır. Bu anlamda şehirler

aynı zamanda bir coğrafya ya da bir toplumun halkı arasındaki sosyal ilişkilerini de beyan eder. Simmel'in teorisine göre, şehir, ayırma ve ayrıştırma olgusunu içinde yetiştirmektedir. Çünkü modern anlamda, tüm şehirlerin en bariz özelliği ise toplumsal iş bölümüdür. Ve iş bölümünde kişi, uzmanlık, iş-sosyal statü, gelir düzeyi ve nihayetinde yaşam tarzına dayalı bir konuma sahiptir. Öte yandan şehir, yabancı olarak kabul edilen kişilerle yaşamak için bir yerdir. Bu yüzden, sosyal ayrışma toplumsal mesafelerin kurumsallaşmış hali olarak da bilinmektedir (Fiyaklof, 1383 (2004): 76). Sultani ve arkadaşları, kendi makalesinde toplumsal ayrılığı şu şekilde tanımlamıştır; ekonomik durumu, sosyal tabanı ve dini inançları açısından eşit olan ya da aynı ırktan olan bir grup insanın bir araya gelip yaşamak için bir mahalleyi seçmeleri sosyal ayrışma olarak nitelendirilir. (Sultani, 1395 (2015): 198-222). Ya da, bu tanımda, farklı sosyal gruplar, sınıflar ve sosyal güçlerin gönüllü ve zorunlu olarak hayatın farklı yönlerinde fiziksel ayrılması da toplumsal ayrılık ya da ayrışma olarak tanımlanmıştır (Zehirnijad, 1394 (2014): 67-80). Toplumsal ayrışma ile ilgili birden fazla görüş vardır. Çünkü insanlar, kendileri gibi aynı sosyal statüye sahip gruplarla yaşamaya ilgi göstermektedirler. Sosyal grupların çoğunun, grup içi öncelikleri bulunmaktadır ve çoğu zaman bu öncelikler karışık komşuluklarda gerçekleşmeyebilir. İnsanlar etnik önceliklerini bulabilen komşuluklara rastladığı zaman bu durumda etnik ayrılıklar ortaya çıkar. Ve gruplar içi iletişim öncelikleri devam ettiği sürece etnik ayrışmalar da devam edecektir (Moştak, 1394 (2014): 18).

Sosyal grupların etnik kimliği ve ırkı temel alarak yaşam yeri seçmeleri ya da genel olarak toplumsal ayrışma olgusu ile ilgili üç farklı varsayım bulunmaktadır. Ekonomik yapı, hükümetin ve siyasal yapının düzeni ve yaşam çevresi alanından ibarettir (Moştak, 1394 (2014): 9). Birinci hipotez, hükümet ve kentsel yöneticileri tarafından şehirlerin kaynak ve oluşumunda, ayrıca etnisite, cinsiyet, ırk, mezhep ve sınıf eşitsizliklerine ilişkin resmi gözetiminde ne ölçüde müdahalede bulunulduğuyla ilgilidir. Örneğin, hükümet konutlar inşa etmesiyle toplumsal ayrışmaların oranını azaltabilir. Eğer bu konutların fiyatı yüksekse, bu durumun sosyal ayrışmaların artmasına yol açacağı açıktır ve eğer fiyatlar düşükse, toplumdaki ayrışma veya toplumsal eşitsizlikler azalacaktır. İkinci hipotez, cezb varsayımdır. Bu hipoteze göre, sosyal sınıf ve sosyo-ekonomik taban genişledikçe azınlık grupların çoğunluk gruplarla beraber mekânsal entegrasyonu da artar. Yani toplumda sınıflar, etnik gruplar ve ırk grupları arasındaki sosyal ayrışma azalmaktadır. Üçüncü hipotez ise toplumsal mesafe varsayımdır. Etnik grupların sosyal ayrışması

görüşüne meşhur olan sosyal mesafe varsayımına göre, kentsel mekânlarda fiziksel mesafeler, etnik gruplar arasındaki sosyal mesafelerle doğrudan ilişkilidir. Çünkü sosyal gruplar arasındaki toplumsal ayrışmanın sebebi, farklı sosyo-ekonomik tabanlar değil, sosyal mesafelerdir (Afrahta, 1388 (2010): 54-81). Bu tür toplumlarda insanlar yaşamak için etnik kimlik, ırk ve aynı zamanda güven düzeyi değişkenlerini temel alarak yer seçerler. Yüksek güven ve yüksek sosyal toleransa sahip olmayan insanlara göre bu özelliklere sahip olanların toplumun içindeki farklı etnik, mezhep ve ırksal gruplardan arkadaş seçme olasılığı yüksektir. Sonuç olarak, aynı etnik kimliğe ve ırka mensup insani grupları birbirlerine bağlayan en önemli şey gruplar arasında güvenli iletişimin olmasıdır.

Afganistan toplumu sosyolojik kanunlar çerçevesinde incelendiği zaman, henüz tek parça bir topluma varılmadığını, etnik gruplara bölünmüş ve aynı zamanda birden çok siyasi ve kültürel konu üzerinde anlaşamayan sosyal topluluklar olduklarını görebiliriz. Yukarıdaki sayfalarda bahsedildiği üzere, Afganistan'daki halk arasındaki gerginlik ve çatışma sebeplerinden birisi, etnik gruplar arasındaki sosyal mesafelerdir. Başka bir ifadeyle, etnik gruplar arasındaki çatışmalar ve çelişkilerin tek sebebi, birbirleriyle sıkça iletişimde olmamaları ve birbirlerine bir yabancı olarak bakmalarıdır. Bu durum ülkedeki farklı etnik gruplar ve ırk grupları arasında çatışmalara sebep olmuştur. Sosyal ve etnik gruplar arasındaki iletişimin farklı şekillerde kurulabilmesi mümkündür ve tam uyumluluktan ayrışmaya kadar değişmektedir. Ayrıca, etnik grupların konumunu ve ülkedeki azınlık etnik grupların dağılımını da etkilemektedir. Mesela, etnik grupların belli bir bölgede yoğunlaşmaları, tüm ülkenin çapında dağılmaları, toplumun kırsal bölgelerinde ya da siyasi iktidarın çerçevesinde yer almalarına göre sonuçlar da değişebilir. Hatta toplumdaki bazı etnik grupların çoğunluk veya azınlık olduğu durumlarda ya da etnik grupların dış ülkelerin etnik gruplarıyla aynı olduğu durumlarda da sonuçlar değişebilir.

Afganistan, uzun yıllardan beri, içsel çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır. Yukarıda söylediğim gibi bu içsel çatışmaların en önemli sebeplerinden bir tanesi ise etnik gruplar arasındaki mesafelerdir. Coğrafi konumu açısından, etnik gruplar arasındaki mesafeler Afganistan toplumunun sosyo-tarihsel bir gerçeğidir ve bu durum belli bölgelerde etnik grupların yoğunlaşmalarında önemli rol oynamaktadır. Afganistan'da, etnik gruplar arasındaki mekânsal mesafeleri ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi, kentsel mekanlar düzeyinde. Yani, 2001 yılından sonra, yoğun göç olgusu vasıtasıyla ortaya çıkan kentsel formlar. İkincisi ise, Afganistan'ın genel coğrafi düzeyinde etnik grupların konumu.

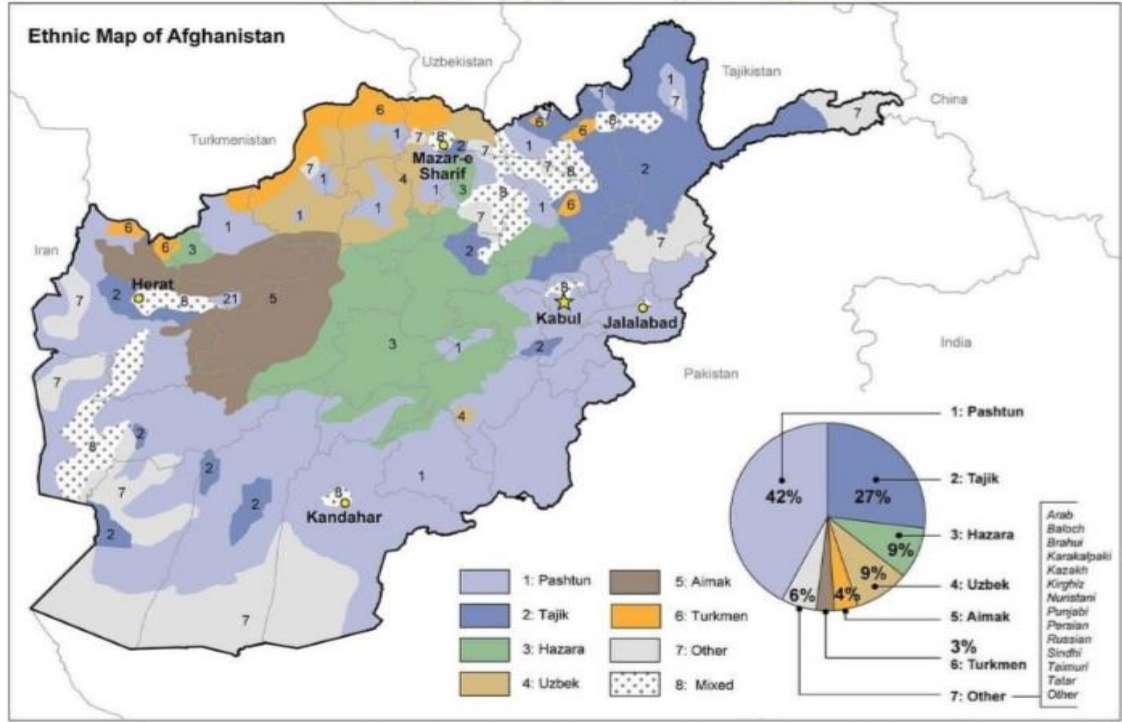
Şehirler düzeyinde, Kabil'deki etnik grupların konumunu örnek olarak göstermek mümkündür. Kabil'deki toplumsal ayrışma ile ilgili Müştak bir çalışma yapmıştır. Ona göre, Kabil'de yerleşim bölgeleri etnik, ırksal ve mezhebi ilişkilere göre seçilmiştir. Öbür yandan, tarihsel bir yaklaşıma göre, Kabil'deki yerleşim bölgelerin ayrılığı, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde tarihsel olaylara dayanır. Müştak'a göre, Kabil'deki etnik mahallelerin oluşum sebebi etnik kimliğe göre yerleşim yerinin seçilmesidir (Moştak, 1394 (2015): 3-5). Mesela, Deşt-i Barçi diye adlandırılan bölgede çoğu Hazara etnik kimliğine mensup olan insanlar yaşamaktadır. Pol-i Çarkhi diye adlandırılan diğer bir mahalle ise çoğu Peştün etniği ve Hayr-i Hane bölgesinde çoğu Tacik etniğine mensup insanlar yaşamaktadır. Genel olarak, Kabil'deki tüm mahalleleri etnik kimlik, dil ve hatta mezhebe göre ayrı ayrı yaşayan insanlardan oluşmuş mekânlar olarak görebiliriz.

Afganistan coğrafyasının genelinde etnik grupların dağılım şekli ise genelde her etnik kimliğin belli bir bölgede yer almasıdır. Hazara etnisitesi dışında tüm etnik grupların dış ülkelerle etnik kimlik ortaklığı bulunmaktadır. Örneğin, Peştunlar çoğunlukla Afganistan'ın güneyi ve Pakistan ülkesinin kuzeyinde yer alan Veziristan bölgesinde yaşayan Peştunlarla aynı etnik gruba mensupturlar. Taciklerin ise Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Tacikistan ülkesinde yaşayan Taciklerle etnik ortaklığı bulunmaktadır. Aynı şekilde Özbekler ve Türkmenlerin de Özbekistan ve Türkmenistan ülkelerinde yaşayan Özbekler ve Türkmenlerle etnik ortaklığı bulunmaktadır. Afganistan'ın merkezinde bulunan Hazaraların ise böyle bir ortaklığı bulunmamaktadır. Bu etnik farklılığın ve merkezi devletin ayrılıkçı politikasının etkisiyle insanların merkezi devletten kaçınma eğiliminin bir de dış(komşu) devletler tarafından destek görmesi Afganistan içerisinde etnik gruplar arasındaki çatışma ve ayrışmayı şiddetlendirmiştir.

Dolayısıyla, bu ülkenin coğrafi, tarihsel, etnik kimliğine ve dil özelliklerine bakacak olursak, dört büyük coğrafi bölge olarak ayrıldığını görmekteyiz.

- Kandahar merkezli Tarihi Afganistan veya Güney bölgesi
- Uruzgan ve Bamyan merkezli Tarihi Hazaristan veya merkezi Afganistan bölgesi
- Balkh ve Badakhshan merkezli Güney Türkistan veya kuzey bölgesi
- Herat merkezli eski Horasan ya da Batı bölgesi

Şekil 1 Afganistan'da Farklı Etnik Grupların Dağılımı

Source: GAO analysis of Central Intelligence Agency and National Geospatial-Intelligence Agency data; National Geospatial-Intelligence Agency and Map Resources (maps).

Kaynak: GAO Analysis of Central Intelligence Agency and National Geospatial-Intelligence Agency data; National Geospatial-Intelligence Agency and Map Resource (maps)

Yukarıdaki haritaya baktığımızda, etnik gruplar arasındaki sosyal ayrışma olgusunun, toplumun bir gerçeği olduğunu açıkça görebiliriz. Başka bir ifadeyle, Afganistan toplumunun henüz millet olma aşamasına varamamasının tek sebebi etnik gruplar arasındaki sosyal ve mekânsal mesafeler ve ayrışmalardır. Önceki sayfalarda belirtildiği gibi ve haritada da görüldüğü gibi, sadece Hazara etnik grubu merkezde yer aldığı için dış ülkeler ile ortak bir sınıra sahip değildir. Ancak, başka tüm etnik grupların her birisinin dış ülkelerle bağlantısı vardır. Örneğin, Afganistan'daki güney bölgesinde yer alan Peştün etnik grubunun, Pakistan ülkesiyle sınırı bulunmaktadır. Bu bölgedeki insanlar (güneydeki Peştün etnik grubu) bir Afganistan vatandaşı olmaktan ziyade, geçmişte Pakistan'da yerleşik Peştunlarla ortak sosyo-kültürel değerlere sahip oldukları için kendilerini bir Peştün olarak görmektedirler. Diorand sınırının iki tarafında yaşayan Peştün etnik grupları arasındaki tarihi-kültürel ortaklıklar o kadar güçlüdür ki, Afganistan ve Pakistan Peştünleri arasında akrabalık ilişkileri hâlâ devam etmektedir. Diorand sınırının iki tarafında yer alan Peştün etnik grupları devamlı iletişimde kaldıkları için bu durum Afganistan'da yaşayan diğer etnik gruplarla yakınlaşmalarına engel olmuştur. Bu yüzden, Diorand sınırının iki tarafındaki Peştünler, Afganistan'daki diğer etnik gruplarla

aralarında bir dayanışma ve sempati hissetmemişlerdir. Sosyolojik açıdan bakarsak, bu bölgedeki sosyalleşme süreci Afganlar arasında değil, Pakistan'daki Peştünler ve Afganistan'daki Peştünler arasında gerçekleşmiştir. Bu sebeple, doğuştan beri bu bölgede ulusal kimlik unsurları oluşmamış ve oluşturulamamıştır. Dolayısıyla, bu bölgede modern anlamda ulusal bir kimlik henüz gelişmemiştir.

Öte yandan, bu bölgelerdeki Peştün etnik gruplar benzer gelenek ve görenek, müzik, dil ve edebiyata sahip olduklarından dolayı uzun zamandan beri Peştünwali geleneğinin takipçisidirler. Belli bir oranda Afganistan'daki öbür etnik grupların da kültürleri üzerine etki eden Peştünwali geleneği, Kabil'de hâkim olan siyasi iktidar hanedanı tarafından da hâlâ devam ettirilmektedir. Bu gelenek ataerkil bir nitelik taşımaktadır. Aynı zamanda, Afganistanlı Peştünler arasında en derin ve heyecanlı duyguların korunmasına da sebep olmuştur. Hatta Batılı ve en modern Afganistanlı bir Peştün'ün bile geçmişteki geleneksel kültür ve davranışlarına yoğun bir şekilde bağlı kaldığı görülmektedir. Afganistanlı Peştünler, kabileler ve aileler arasındaki çatışmalar ve savaflara rağmen, Diorand çizgisinin arkasındaki Peştünler ile güçlü kültürel uyum ve bağlılık duygusunu devam ettirmektedirler. Bu, sırf rasyonel ve mantıksal bir davranış olmayıp, insanların zihniyetinin hâkim atmosferden etkilenerek büründüğü derin bir duygudur. Daha doğrusu, Peştün etnik grubunun toplumsal baskısından, kolektif kimliğinin gücünden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Diorand sınırı vasıtasıyla Peştün etnik grupları görsel olarak birbirinden ayrılmıştır ama gerçek anlamda yani kültürel ve geleneksel açıdan ve toplumdaki değerler açısından hiçbir zaman ayrılmamışlardır. Tabii ki bu konuyla ilgili Afganistan'daki Peştün etnik grupların siyasetçilerinin rolünün büyük olduğunu unutmamak gerekir. Mesela Zahir Şah ve Davud Han döneminde onların sarf ettikleri çabalar buna dair kayda değer örneklerdir.

Toplumsal ayrışma tartışmasında ileriye sürülen varsayımlardan elde edilen sonuç; Afganistan'ın bugünkü toplumsal krizinin, ulusal bir kimliğin oluşturulmamasından kaynaklanan eski ve uzun zamandan beri sürdürülen bir kriz olduğu gerçeğidir. Ulusal bir kimliğin oluşturulmasına engel ise etnik gruplar arasındaki sosyal ve mekânsal mesafeler ve bundan kaynaklı ayrışmalardır. Zira kentler düzeyinde, sosyal ve mekânsal mesafeler, etnikbölgelerin oluşturulmasına sebep olmuştur ve tüm Afganistan coğrafyası genelinde her etnik grubun belli bir bölgede yoğun bir şekilde yerleşimine sebep olmuştur. Başka bir ifadeyle, Afganistan'daki tüm etnik gruplar arasındaki sosyalleşme sürecini engelleyen faktör sosyal ve mekânsal mesafeler olmuştur.

3.3.Geleneksel Eğitim Sistemi

Taliban hareketi, diğer laik ve ulusalcı terörist grupların aksine toplumun orta sınıfından ve okuryazarlığı bilmeyen ve yoksul tabakalarından ortaya çıkan bir güçtür. Tüm Orta Doğu ülkelerine bakıldığında, köktendinci gruplar en çok okuryazarlık seviyesi düşük olan ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu tür toplumlarda halk dini liderler tarafından yönlendirilmektedir. Dini fundamentalist grupların yükseldiği yerlerde eğitim sistemi hiç yoktur ya da çok eski ve zayıftır. Ve geleneksel eğitim sistemi genellikle, mezun olan genç nesillere yaşamlarını devam ettirmek için gerekli becerileri de kazandıramamaktadır. Başka bir ifadeyle, geleneksel eğitim sistemiyle eğitim gören öğrenciler, iş hayatında istihdam edilmek için yeterli becerilere sahip değildir. Genelde tüm Orta Doğu ülkelerinde özellikle Afganistan'daki eğitim sistemi eski ve çoğu dini medreselerde dini metinler ve siyasal itaat öğretilmektedir. Genel olarak, bu ülkelerin eğitim sisteminin incelenmesi sonucunda, bu tür ülkelerin en düşük okuma ve yazma oranına ve en zayıf eğitim sistemine sahip oldukları görülmüştür. Örneğin, Afganistan ve Pakistan'ın belli başlı bölgeleri en düşük okuma ve yazma oranına sahiptirler. Pakistan ve Afganistan'ın genç nesillerini Suudi Arabistan'daki Wehabi-Selefi ideolojisiyle yetiştiren dini medreseler, Sovyetler Birliği tarafından Afganistan işgal altına alındıktan sonra daha da güçlenmişlerdir. Yani, Afganistan'ın dini okulların Pakistan'daki Deobend okulunun uzantısı olarak bilinmesi gerekmektedir. Kambeş, makalesinde, "Afganistan'ın iç savaş döneminde 2500 tane dini okulun açıldığından söz etmiştir. Ona göre bu okullar, dini liderler tarafından emredildiği zaman kendi canlarını bile feda eden, dogmacı bir dindarlığa sahip insanları yetiştirmektedir (Şemsi, 1391 (2011): 5-35). Taliban hareketinin ilk kuşakları da geleneksel dini medreselerden ortaya çıkmıştır. Mesela, Fatima Kamer makalesinde Mulla Mohammed Omer'in "ben, İslam şeriatının uygulanması ve toplumun güvenliğini yeniden sağlamak için medrese Taliblerinin (dinbilim öğrencileri) desteğiyle çatışmaya başladım" dediğinden söz etmiştir (Fatima, 2014).

Post-Taliban Afganistan'da Taliban gibi radikal grupların zihniyetlerini değiştirebilmek için eğitim sistemi ne kadar etkili olabilmiştir? Çünkü sosyal eşitsizliklerin bulunmadığı, özgür ve demokratik bir topluma ulaşabilmek için eğitim sistemi iyi bir araç sayılır.

Geleneksel kültür ve değerleri modern değerlere dönüştürebilmek için medya aygıtları gibi eğitim sistemi de bir araç sayılır. Çağdaş Afganistan tarihinde genelde iki tür eğitim

sistemi mevcuttur. Birincisi, Gaznewiyan dönemine dayanan geleneksel eğitim sistemi. İkincisi, Şah Amanullah dönemine ait modern eğitim sistemidir. Çünkü Şah Amanullah çağdaş ulusalcı siyasetçiler gibi modern eğitim sistemi aracılığıyla geleneksel toplumlardan endüstri toplumuna geçebileceğine inanmaktaydı. Zira modern eğitim sistemi tüm halk için eşit bir fırsat sağlar. Ama Afganistan’da modern eğitim sistemi Şah Amanullah’ın monarşisinin yıkılmasıyla ortadan kaldırılmıştır ve tekrar geleneksel eğitim sistemine geçilmiştir. Geleneksel eğitim sistemi Afganistan’da uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Afganistan’da geleneksel eğitim sistemin temelini düşünce ve mantığa değil ezbere dayalı dini öğretimler oluşturmuştur. Bu sistem öğrencilerin düşüncelerinin geliştirilmesine engel olduğu için genç nesillerin dersten, eğitimden ve genel olarak kitaptan nefret etmelerine sebep olur. Çünkü öğrenciler dersleri ezberlemediği takdirde öğretmenleri tarafından fiziksel olarak cezalandırılmak zorunda kalırlar. Bu fiziksel cezalar, öğretmenlerden (Molla- Ahond-Mevlevi) öğrencilere çok kötü hatıralar ve izler bırakırlar. Bu fiziksel cezaların bir başka sonucu, öğrencilerde özgüven kaybı ve yaratıcılığın öldürülmesidir. Çünkü bu tür eğitim sistemlerinde molla veya üstadların tüm ifadeleri ve eylemleri en doğru ve üstün olarak görülmektedir. Geleneksel eğitim sistemlerinin bir başka sorunu ders kitaplarının eksikliğidir. Mesela, Afganistan’daki geleneksel eğitim sistemini kısaca incelediğimizde, metinlerin karmaşıklığı, eski moda yazı tarzı, çok zor Arapça terimlerin kullanımı ve sistemin tutarsızlığı gibi onlarca sorunun bulunduğunu görmekteyiz. Bu medreselerde öğretilen metinler, akademik metinlerden ziyade din adamlarının dini konularla ilgili kişisel düşüncelerini savunmak için istidlali (münakaşalı-tartışmalı) üslupla kaleme aldığı metinlerdir. Ve son olarak, bu metinlerde hiçbir yenilenme yoktur. Mesela, Şii medreselerde, Moğni-Ullabi diye bir kitap eskilerde de öğretiliyordu hala da öğretilmeye devam etmektedir.

Genelde Afganistan’daki dini okulları, içerik bakımından Şii ve Sünni mezhebe ait okullar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Sünni okullar daha çok Deoband okulunun takipçisidir veya “Maveraünnehir” okulları sisteminden alınmıştır. Ve genelde özel okullar ve devlet okullarıdır. Afganistan İslam Kardeşler Konseyi’nin başkanı olan Melevi Hisam-udin’e göre, devlet ile hiçbir bağlantısı olmayan tüm Afganistan’daki Deoband okullarının şubeleri, özel olarak faaliyetlerini devam ettirmektedir (Salihin, 1396 (2018)). Bu medreselerde eğitim gören gençler, Molla, Melevi, Mevlana ve genel olarak, Talibul-İlim unvanıyla mezun olurlar. Sünni mezhebe ait olan din okulları, yirminci yüzyılın ikinci yarısında, Eğitim Bakanlığı ve Afgan hükümetinin yönetimi

altına girmiştir. Aynı zamanda, içerik açısından da değişimlere uğramışlardır. 1370 (1991) yılına kadar bu okulların sayısı on taneyi geçmezdi. Ama siyasal iktidarın Taliban hareketi tarafından ele geçirildikten sonra, Afganistan'daki tüm eğitim merkezleri dini-ideolojik niteliğe sahip medreselere dönüştürülmüştür. 2001 yılına kadar, özel dini okulların sayısı 700'ü geçemezdi. Ama bugünlerde 26.5000'in üzerinde öğrenci ve 1.300'den fazla okul yasadışı olarak faaliyet göstermektedir (İhsan, 1392 (2013)). Şii mezhebe ait olan dini medrese ideolojisi daha çok İran'a ait İslami devrimi (İnkılâb-i İslami) ideolojisine dayanmaktadır.

Dini okulların tarihsel gelişme süreci kısaca incelendiğinde Post-Taliban Afganistan'da eğitim sistemi terör gruplarına karşı genç nesillerin zihniyetini değiştirme çabalarını şu şekilde ifade edebiliriz. 2001 yılında Karzai'nin hükümetinin ilk zamanlarında, geleneksel bir eğitim sistemi ve 2.500'den fazla Taliban ilahiyatını öğreten okullar faal durumdaydı. Yani bunlar Taliban'ın radikal dini teolojisini destekleyen okullardır. Yukarıdaki sayfalarda değinildiği gibi, bu okulların eğitim müfredatı gerçek anlamda neo-fundamentalizm ya köktendinci İslamcı gruplar adıyla meşhur olan Taliban hareketinin ilahiyatını öğretmekteydiler. "İslami köktencilik, davranışsal kimliğini modernizm akımına karşı ve laiklikle herhangi bir etkileşimden kaçınmaya çalışan İslam dininin öğretilerinin katı ideolojik okumaları olarak adlandırmaktadır (Miran, 1393 (2014)).

Afganistan'ın Hac ve Evkaf Bakanlığı'nın istatistiklerine göre (Diyanet İşleri Bakanlığı), Post-Taliban Afganistan'da sadece 900 medrese devlet yönetimi altında faaliyet etmektedir. Hâlbuki resmi olmayan istatistikler, bu sayının çok üstünde bir rakamı göstermektedir. Karzai döneminde, doğrudan terör düşüncelerini besleyen dini okulların sayısı azalmayıp artış bile göstermiştir. 2015 yılında, dini okulların faaliyetleri üzerine ayrıca öğretmenlerin bakış açısını anlamak amacıyla bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaya göre, Karzai devletinin ömründen 15 yıl geçmesine rağmen bu okullarda hâlâ Taliban düşünceleri uygulanmakta ve bunlar üzerinde devletin hiçbir kontrolü olmadığı görülmektedir. Ayrıca, bu okullardaki tüm öğrenciler ve hocalar, liberal düşüncelere sahip, devlet yetkililerden şikâyetçi olduklarını beyan etmişlerdir. Çünkü onlara göre mevcut devlet yetkilileri Kuran ve hadislere karşı Batılı değerlerin güçlendirilmesini sağlamışlardır. Bu nedenle, onlara göre, kadınlar ev içinde kalmalı ve okula gitmemelidirler. Bu araştırmaya katılanların yüzde 60'ına göre, kadınların evdeki işleri, eğitim görmelerinden daha önemlidir. "Ev dışında kadınlar çalışabilir mi?" sorusuna,

katılımcıların yüzde 85'i Kuran ve İslam kurallarını dayanak göstererek, kadınların sadece evde çalışabileceğini beyan etmişlerdir. Ama yüzde 33'üne göre, müslüman kadınlar siyasi işlere bulaşmamalıdır. Genel olarak, bu araştırmaya katılanlara göre, demokrasi Batılı bir olgudur bu sebeple İslami değerlerle uyumlu değildir (Şefah-i, 2015).

Öte yandan, iç savaş nedeniyle, Pakistan'a göç eden Afganistan vatandaşlarının çoğu, Deoband okulunun şubelerinde eğitim görmüşlerdir. Ve Karzai yönetiminin kurulmasıyla birlikte tekrar ülkeye dönmüşlerdir. Molla ve Mevlevi olarak Pakistan'dan geri dönenler, Eğitim Bakanlığı'nda hoca olarak istihdam edilmişlerdir. Bazıları, devlet okullarında öğretmen olmuşlar ve bazıları da, eğitimlerine devam etmek için dini merkezlere girmişlerdir. Birincisi bunlar, Pakistan'da fıkıh, hadis, tefsir gibi dinî dersleri görmüşlerdir. Hâlbuki kimya, fizik, matematik gibi derslere dair hiçbir şey bilmiyorlardı. Modern eğitim sisteminde bu tabakanın varlığı eğitimde herhangi bir değişiklik getiremediği gibi aynı zamanda, bu okullarda radikal düşünceleri de güçlendirmişlerdir. Çünkü Taliban döneminde, Taliban ilahiyatıyla büyümüş genç nesiller, günümüzdeki herhangi bir terör grubu için çok iyi ve çok kuvvetli bir güç olarak sayılmaktadır. Zira bu nesil daha önce zaten Taliban ilahiyatıyla büyümüştür. Sonuç olarak, Post-Taliban Afganistan'da modern eğitim sisteminin zayıflığı, Eğitim Bakanlığı bünyesinde Pakistan'dan geri dönen Mollalar ve Mevlevilerin varlığı radikal düşüncelerin devam etmesini sağlamıştır.

3.4.Yoksulluk ve Yolsuzluk

Yoksulluk ve devlet içi yolsuzluk, birbirlerine bağlı iki kavramdır. Çoğu idari sistemlerde yolsuzluğun tek sebebi yoksulluk olarak belirlenmiştir. İdari yolsuzluğun tanımı uzun yıllardan beri tartışılan bir konudur. Mesela, idari yolsuzluk, en basit tanımında kişisel kazançları için kamu gücünü kullanma şeklinde tanımlanmıştır. Ya da, uluslararası örgütlerin araştırmacıları, idari yolsuzluğu, herhangi bir amaç için talep edilen veya ödenen rüşvet olgusuyla eş anlamlı olarak tanımlamışlardır, veya kendi etnik grubunu ya da kendi akrabalarını desteklemek de idari yolsuzluğun örnekleri olarak tanıtılmıştır (Fozzinde, 1396 (2017): 5-39). Doğrudan kişisel fayda, üçüncü şahıstan rüşvet alma ve akrabaları ve arkadaşları desteklemek, yandaş ve akraba kayırmacılığı (nepotizm) yukarıdaki tanımların temel unsurlarından sayılır.

Kamu ya da özel sektörde, fabrikada, büroda veya özel iş yerlerinde, etik davranışı aşan her durum, yolsuzluğa, yoksulluğa, kaynak ve zaman israfına, ekonomik kaynakların yok

olmasına neden olmaktadır. İster yönetici, ister yönetilen tarafından gerçekleştirilsin, etik dışı davranışlar, kurum kültüründe yozlaşmaya, kurumun sosyal sorumluluklarının aşınmasına, haksız rekabete neden olmakta, devlete ve topluma zarar vermektedir. Kurum kültüründe yozlaşma ise haksızlığa, eşitsizliğe, iç huzursuzluğa ve verimsizliğe neden olmaktadır.

Öte yandan, idari yolsuzluklar idari kuralsızlık olarak yorumlandığı zaman, sosyal suç olarak kabul edilmektedir. Çünkü toplumdaki düzensizlikler ile eşanlı olan idari kuralsızlıklar, Emile Durkheim'a göre bir tür toplumsal anomidir. Kendi payıyla ikna olmamak, başkalarının haklarına da sahip olmak, kişisel görevini yerine getirmemek, sorumluluktan kaçmak ve gayri meşru hedeflerine ulaşmak için mümkün olan her yolu denemek toplumdaki kuralsızlığın göstergeleri olarak bilinmektedir. Sosyologlar açısından, kuralsızlık ya da toplumdaki düzensizlikler bir tür sosyal suçtur ve toplumda farklı hasarlar ve anomilere sebep olur. Sosyologlara göre, sosyal suçların kökeni, toplumun yapısındadır. Çünkü halk arasındaki ilişkilere dayanmaktadır. Ve halk arasındaki ilişkileri düzenleyici olan kurumlar ve kurallar, zarar veya herhangi bir hasarla karşılaştığı zaman sosyal suçlar ortaya çıkar. Zira toplumun farklı tabakalarının ihtiyaçlarını cevaplayamaz. Ve son olarak bu kurum ve kurallar halkın ihtiyaçlarını karşılayamadığı zaman, insanlar tarafından da kurumdaki kurallara karşı herhangi bir saygı kalmaz ve bu durum kuralsızlık olarak tanımlanmıştır. Kurumlardaki yetersizlikler toplumun içinde farklı yoksulluklara neden olur. Örneğin, kültürel, düşünsel, ekonomik ve bunlara benzer yoksulluklara yol açacaktır. İnsanların arasındaki ilişkileri düzenleyen ekonomik kurumların yetersizliği toplumun içinde adaletsizlikleri, çelişkileri, anomileri, hoşnutsuzlukları arttıracak ve nihayetinde, sosyal uyum ve dayanışma çemberinin iflasına yol açacaktır (Sedakat, 1384 (2005): 100-138).

Araştırma analiz modelinde söylendiği bilgi, Karzai'nin yeni devleti, iflas etmiş bir devlet ve hükümet sistemin mirası üzerine kurulmuştur. Karzai'nin yeni hükümetinin gelişiyile birlikte, her açıdan kargaşa içinde olan Afganistan'ı, huzurlu bir topluma ve siyasal istikrara doğru yönlendireceği varsayılmıştır. Ama sonraki olaylar, Afganistan'daki tüm toplumsal ve politik düzensizlikleri yaratan radikal grupların hâlâ Afganistan'da ve Pakistan'da faal durumda ve terör eylemlerine devam edebilme kapasitesine sahip olduklarını göstermiştir. Bu grubun eylemleri hem nicel ve hem nitel olarak artış da göstermiştir. Post-Taliban Afganistan'da bu grupları güçlendiren kaynaklar da şiddetli ekonomik ve kültürel yolsuzluk ve yoksulluktur. Başka bir ifadeyle, gençleri radikal

gruplara yönlendiren faktörler kronik yoksulluk ve idari kuralsızlıklardır. Mesela, “2010 yılı istatistiklerine göre Afganistan’da işsizlik oranının yüzde 40 olduğu görülmüştür. Ve aynı yılın istatistiklerine göre Afganistan nüfusunun yüzde 53’ü yoksulluk sınırının altında yaşamlarını sürdürmektedir (Şemsi, 1391 (2012))”. Karzai devletinde yoksulluk ve yolsuzluk olgularının tartışması bu çalışmanın konusunun dışında kalmaktadır. Dolayısıyla, buradaki başlığın konuyla alakası Post-Taliban Afganistan’da yöneticilerin liderlik düzeyindeki fesat (kuralsızlık) ve kronik yoksulluk olgularının terör gruplara karşı uygulanan tüm stratejilere engel olmuş olmasıdır. Çünkü bu konudaki temel varsayımımız, hükümetin liderlik seviyesindeki yetkililerinin suistimallerinin, Taliban gibi terör gruplarına karşı mücadele edebilmesi için merkezi bir devletin oluşmasına engel olduğudur. Ayrıca, Taliban hareketi de toplumun düzensizliği ve siyasetin karmaşıklığından ortaya çıkan sosyal bir güç olarak, Post-Taliban Afganistan’da da bu kaynaklardan beslenmiştir.

3.5.Taliban ve Peştunwali Geleneği

Afganistan’da halkın büyük bir çoğunluğunu, Peştün etnik grubu teşkil etmektedir. Ve çağdaş Afganistan’ın siyasi tarihinde, Habibullah Kalakani, Babrak Karmal ve Burhanuddin Rabbani dönemlerinin dışında, Kabil’deki siyasal iktidarı bu etnik gruba mensup yöneticiler elinde bulundurmuşlardır. Sözü edilen bu üç kişi Peştün etnik grubuna mensup değildir. Yani son 300 yıl boyunca, bu üç kişi dışında diğer tüm zamanlar Afganistan’ı bir Peştün yönetmiştir. Peştün etnik grubuna mensup olanlar, genelde Barikzayi ve Sedozayi diye iki büyük kabileye ayrılmıştır. Afganistan tarihi, etnik gruplar arası çatışmaların yanı sıra bazı zamanlar bu iki büyük kabile arasında, siyasal iktidarın paylaşımı üzerinde gerginliklere ve çatışmalara şahitlik etmiştir. Peştün etnik grupları arasındaki kabilecilik değerleri asla yok olmamıştır. Hatta çoğu yabancı yazarlara göre, Peştün etnik grupları arasındaki çatışmalar ve gerginliklerin sebebi de kabileci norm ve değerlerdir. Afganistan’daki Peştün etnik grupları, Peştünwali teriminde adeta bir tür üstünlük olduğuna inanmaktadırlar. Afganistan’ın ünlü tarihçisi olan Seyyied Askar-i Mosevi Peştünizm kavramını şu şekilde tanıtmıştır. Afgan Milliyetçiliği ya da Peştünizm, “Afganistan’da yaşayan diğer etnik gruplara karşı, Peştün etnik grupların üstünlüğünü gösteren bir dizi inanç ve fikirdir (Mosavi, 1387 (2009): 55). Bu ideolojiye göre, Afganistan’daki politik iktidarın yönetilmesi sadece ve sadece Peştün etnik grupların hakkıdır. Ve bu ırk üstünlüğü de Tanrı’dan ilahi bir nimet olarak Peştün ırkına verilmiştir. Başka bir ifadeyle, İran, Pakistan, Çin ve Sovyetler Birliği’nin sınırları arasında yer alan

coğrafyanın adı Afganistan'dır ve bu coğrafyada yaşayan tüm etnik grupların resmi hüviyeti "Afgan"dır. Ve son olarak, bu ülke bir Peştün olan Ahmad Şah Abdali tarafından kurulduğu için Peştün yöneticiler tarafından da yönetilmelidir.

Afganistan'daki Peştün etnik grupları, Peştünwali geleneği adı altında belli inanç ve kabile değerlerinin takipçisidirler. Doktor Mahdevi, Peştünwali geleneğini şu şekilde tanımlamıştır. Ona göre, "Peştunwali, Peştün etnik gruplar ve kabilelerin dış ve iç ilişkilerini düzenleyen yazılmamış bir dizi yasa, sözleşme ve toplumsal değerlerdir (Mahdevi, 1393 (2013): 48)". Aslında, Peştünwali ideolojisi, Jirga ya da kabile konseyine, geleneksel kurallar ve değerlerden, Şeriat mevzularına kadar örneğin; cezalandırma, gibi değişen konularla ilgili kişisel algı ve bilgiye dayalı hakemlik etme hakkı veren bir tür sosyal sözleşmedir. Peştün etnik gruplar arasında, kabilecilik değerleri ve yasaları o kadar güçlüdür ki, bazen İslami yasalar geri plana itilip Peştünwali geleneklerine öncelik tanınmaktadır. Örneğin, aynı dinden olsa bile kan davası, kabilenin onuru, namus özellikle kadınlar ile ilgili Peştünwali örfüne göre kadın miras alamaz, kadınların yeri ancak ve ancak evdedir ve bunlara benzer konularda Peştünwali geleneğinde dini kurallara göre öncelik tanınmaktadır. Bu tür konular Taliban hareketinin tüm gündelik eylemlerinde daha açık bir şekilde görülmektedir.

Bu tür bir sosyal tabandan ortaya çıkan Taliban hareketi de, aslında Peştünwali adı altında Peştün kabilesinin gelenekleri, yasaları ve değerlerine dayalı şeriat ve mezhepten tefsirler ortaya atmaktadırlar. Gerçi Taliban hiçbir zaman belli bir etnik grubun adresinden söz etmemiştir ve belli bir etnik grubu savunmamıştır. Ama etnik tutumlar, bu grubun zihinsel değerlerinin ortaya koyduğu işlevlerden âşikârdır. Yani, Taliban grubunun tüm yaptıkları, Peştünwali geleneğinin değerlerini yansıtır. Öte yandan, bu grubun liderlik düzeyinde tüm üyeleri de Peştün kökenlidir. Mesela Merkezi Konseyi, Yüksek Konsey, Kabil'deki Denetim Kurulu ve daha sonra Bakanlar Kurulu, merkezi Dar-ül Fitwa ve tüm askeri komutanlar Peştün kökenliydi. Ayrıca, öbür etnik gruplara karşı, Taliban'a bağlı askerlerin vahşice davranışları da bu iddiamıza güçlü bir neden olabilir.

Afganistan'ın doğusundan, Pakistan'ın batısına kadar uzanan bölgesinde yaşayan Peştün kabileleri, kabile gelenek ve ittifakını asla kaybetmemişlerdir. AF-PA* (Afganistan-Pakistan ilişkilerin) uzmanlarına göre bu bölgede yaşayan Peştünler kabileci yaşam tarzları ve geleneklerine bağlılığın bedelini ödemektedirler. Deorand (İngilizler

---

* (AFPEK) Afganistan ve Pakistan

tarafından Pakistan ve Afganistan'ın sınırı olarak çizilen sınır çizgisi) sınırının iki tarafında yaşayan Peştün etnik grupları, 1897 yılında Pakistan ve Afganistan Peştünleri diye ikiye ayrılmıştır. Ama bu sınırdan yolculuk yapanlar için, bu sınırın tüm Peştün etnik gruplar için hiçbir anlamı olmadığını bilir. Pakistan'ın ve Afganistan'ın Peştünleri, bir yandan öte yana rahatça geçebilir ve hatta aile ilişkileri de vardır. Bu bölgedeki Peştünler hala Durani bir devleti kurma hayalleri vardır. Afganistan Taliban hareketinin yegâne destekleyicisi olan Tahreek-i-Taliban Pakistan da Loy Peştünistan (Büyük Peştünistan) adı altında bir hükümetin kurulması için de büyük çabalar sarf etmiştir. Örneğin, kuruluşunun 20. yılında, Pakistan'ın kuzeybatı sınırını, Peştünistan veya Peştünlerin ülkesi olarak, yeniden adlandırmak için protesto yapmışlardır. Ve arzularına ulaşmadan İslamabad'ın merkezi devleti tarafından bastırılmıştır. Sonuç olarak, eğer Pakistan'daki Tahreek-i-Talibani Pakistan ve onlarla işbirliği içerisinde olan Peştünler tarafından, Afganistan'ın doğu ve Pakistan'ın batı bölgeleri üzerine kontrol sağlanırsa, aynı zamanda Peşaver'deki kente ve siyasal iktidara nispeten pay sahip olurlarsa bunlar için büyük bir başarılı sayılır. Yani, Peştünistan adı altında, İslami bir özerk bölgenin kurulması anlamına gelmektedir. Stratejik açıdan, mevcut siyasal iktidara karşı savaşta olan ulusal bir mezhebi-kırsal milliyetçi hareketi olarak ortaya çıkar.

Dolayısıyla, Post-Taliban Afganistan'da, Taliban hareketi ile ilgili, Afganistan elitleri arasında yaygın görüş şu şekildedir: “Taliban hareketi, Peştünizm değerlerini yaşatmak için, Afganistan'ın milli istihbaratının askeri kolu olarak bilinmektedir. Bu iddiayı Afganistan'ın siyasi iktidarının başında olan Peştün kökenli siyasetçilerin politikalarından anlamak mümkündür. Bu siyasetçiler hiçbir zaman doğrudan, Peştünizm ideolojisinden söz etmemişlerdir. Ancak fiilen yaptıkları davranışlarda bunu net bir şekilde ortaya koymaktadırlar. Örneğin, El Cezire haber ajansının bir yazarı, Afganistan'ın şimdiki Cumhurbaşkanı “Muhammed Aşref Ghani, Hekim Filozof ya da Aşiret Ağası” adlı makalesinde eleştirmiştir. Ona göre Gani, dış politikasında, önceki Afganistan cumhurbaşkanına göre çok başarılı ve uluslararası düzeyde Afganistan'ın yerini istikrarlı ve kararlı hale getirebilmiştir. Ancak iç politikalarında etnik davranmıştır.

3.6.Taliban ve Afganistan'ın Geleneksel – Kabileci Yapısı

Kabile kavramı, antropoloji alanının en önemli terimlerinden birisidir. Antropolojiye göre kabile, belli bir sosyo –politik organizasyondur. Yahut kabile, ortak toprağa, ortak dile ve ortak kültüre sahip farklı köy grupları, farklı bölgesel grupları, bazen gerçek ve bazı

zamanlarda efsanevi hanedanları içeren bir sosyal kuruluştur. Antropologlar genellikle kabilenin özellikleri konusunda hemfikirdirler. Onlara göre kabile, ortak toprağa, aynı geleneklere, ortak bir soydan, ortak dile, ortak kültüre, ortak isim vs. gibi benzer ortak özelliklere sahiptir. Bu özellikler, köy, grup, bölge ve hanedan gibi kabilenin alt grupları arasında birlik ve sürekliliği sağlamaktadır. Öte yandan, aşiret aileler arasında ilişkilerin devamı, gelen nesiller vasıtasıyla oluşturulur. Atalara sadakat, kabileci toplumun başka bir özelliğidir. Mesela, aşiret ailelerinin bir üyesi saldırıya uğrarsa, sadece ailenin öbür üyeleri haberdar olmalıdır. Ve eğer, kabile dışı bir kişi tarafından kabilenin üyesi saldırıya uğrarsa, tüm kabiledaki öbür üyeleri ona destek çıkmalıdır. Bu sadakat dairesi, ailelerden başlayıp klanlara ve hatta kabileye kadar gider. Kısacası bu gelenekler bağlayıcı yapı olarak kabileci toplumlarda bireylerin davranışlarını düzenleyen yazılı olmayan kurallardır (Caferiyan, 1393 (2014): 27-48).

Gellner de kabileci yaşam tarzıyla ilgili görüşlere sahiptir. Ona göre, düşmanlık, kabilelik yapıya sahip toplumların özelliğidir. Başka bir ifade ile kabile üyeleri, grubun her bir üyesinin hayatının ve davranışının korunmasından sorumludur ve tazminatın riskini de paylaşır (Caferiyan, 1393 (2014): 27-48). Bu, kabilecilik özelliklerini Afganistan'daki Peştünler arasında açıkça görmek mümkündür. Özellikle, Koçiler adıyla bilinen, göçmen halinde yaşayan Peştünlerde görmek mümkündür. Ayrıca, genel olarak iki büyük kabileye bölünen Peştün etnik gruplar arasında hem günlük yaşam akışında ve hem tarihsel akışta da, atalara sadakat olgusunu görmek mümkündür. Mesela, Doktor Secadi "*Afganistan'ın Siyasi Sosyolojisi*" kitabında, Peştünlerin iki büyük kabilesi arasında, siyasal iktidarın ele geçirilmesi üzerinde tarihsel ve uzun süreli bir çatışmadan söz etmiştir (Sacadi, 1395 (2016): 78).

İslam geleneğinden ve şeriatinden en radikal tefsirlere sahip Taliban hareketi de bu tür kabileci yapıya sahip toplumdan ortaya çıkmıştır. Yani, İslam tarihinde hiç görülmemiş tefsirler ve okumalar yapmışlardır. Mesela, "kız okullarını kapattılar, kadınların ev dışında çalışmalarını yasakladılar, tüm televizyonları kırdılar, tüm spor elbiselerinin giyilmesini yasaklandılar ve erkeklerin sakallarını uzun bırakmalarını emrettiler (Raşid, 1381 (2001): 74). Dolayısıyla, Taliban grubunun entelektüel temellerini, dini öğretim ve inançlarda ve Afganistan'daki kabileci yaşam tarzı yapısında aramak gerekir (Sacadi, 1395 (2016): 359). Çünkü Afganistan toplumu aşırı derecede dini inançlara bağlıdır. Bunların örneği ise, yabancı ideolojik rejimlere karşı ayaklanmalarıdır. Başka bir ifadeyle din kurumunun, halkın hareketlendirmelerinde bariz bir rolü vardır. Öte yandan

Afganistan toplumunda, hanedan sisteminin kuralları ve değerleri özellikle, Peştün etnik gruplar arasındaki kabilecilik değerleri ya da Pşetünwali ideolojisi çok güçlüdür. Dolayısıyla, kabilecilik ve gelenekselci kurallar ve değerler ile karmaşık olan dindarlık halk tarafından daha çok makbul görülmektedir. Belki de bu yüzden Peştün etnik grupları arasında Taliban ilahiyatı kolayca yayılmaktadır. Olivier Roy, “*Siyasal İslam’ın Başarısızlığı*” adlı kitabında Taliban’ın İslam dininden yaptığı tefsirlere, Amiyane İslam (Kamu İslamı) adını vermiştir. Ona göre, dindeki kabileci ve gelenekselci tefsirler, kapalı ve taklide dayalı bir anlayıştır. Çünkü dini inançları, kabileci değerler ve kurallar çerçevesinde değerlendirir. Yani, gelenekselci toplumlarda, dinden yapılan rasyonel tefsirler makbul görülmemektedir. Mesela, Taliban ilahiyatına göre, toplumun içindeki kadınların varlığı, kadınların zayıf olmaları anlayışı ve toplumdaki bir kadının rolünün sadece ve sadece evin dört duvarı arasında kalması olduğu anlayışı Afganistan toplumunda özellikle, Peştün kabileleri içinde oldukça fazla taraftara sahiptir. Başka bir ifade ile bu olgular kültürel bir destekleyiciye sahiptirler. Bunun başka bir örneği ise, “Neden Afganistanlı dini entelektüellerin düşünceleri halk kitleler arasında yer bulamıyor ve her zaman halk kitlelerinden ayrı bir tabaka olarak kalıyor?” sorusudur. Doktor Secadi’ye göre “çünkü dinî entelektüeller, hiçbir zaman halkın dili ile konuşamamıştır (Sacadi, 1395 (2016): 43)”. Yani dini entelektüellerin düşünce temellerini akılcılık ve mantık oluşturduğu için halk arasında yer bulamamışlardır. Ve her zaman, gerriye dönük gelenekselci dini tartışmalar baskın ve muzafferdir. Ve son olarak, bu etkenlerden biri de Batı demokrasisine karşı halkın tepkisidir. Yani, entelektüeller tarafından, demokrasi adı altına uygulanmakta olan sistem, halka göre eşitlik ve özgürlüğü temsil eden bir olgudan ziyade Batılı, yabancı ve toplumdaki mevcut değerlere karşı bir düşman olarak görülmektedir. Dolayısıyla, Batılı ve laik bir olgu olarak demokrasi, Taliban düşüncelerinin halkın zihniyeti ile daha çok uyum sağlamasına fırsat verir.

Sonuç olarak, yukarıdaki sayfalarda belirtildiği gibi, Deorand sınırın iki tarafında yer alan Afganistan’daki ve Pakistan’daki Peştün etnik grupları kabilecilik kaynaklı birliklerini kaybetmemişlerdir. Ve tabii ki, Post-Taliban Afganistan’da terör grupların başında olan Taliban hareketinin devam etmelerine zemin hazırlamıştır. Kısacası, kabileci yaşam tarzının devamı, Taliban hareketinin devamı anlamına gelmektedir.

3.7.Göçmenlik; Özellikle Pakistan’a ve İran’a Yönelik Göçler

Afganistan yurt dışı ülkelerde en fazla mülteciye sahip ülkeler arasında yer almaktadır.1393 (2014) yılındaki Afganistan Mülteciler Bakanlığı'nın istatistiklerine göre, 6 milyon Afgan mülteci, dünyanın 73 ülkesinde yaşamaktadır (Pejman, 1394 (2014): 19). Göçmen ve göçmenlik kavramları ile ilgili tüm düşünürler arasında ortak bir tanımın bulunması zordur. Çünkü göç fenomenini ölçen bir yöntem de bulunmamaktadır. Ama anlam olarak göçmenlik, bulunduğu yerden uzun ya da kısa vadeli ikamet amacıyla taşınmak anlamına gelmektedir. İnsanoğlunun diğer topraklara göçmenliği, beşeri tarih süreci kadar uzun bir geçmişe sahiptir. Geçmiş insanların bulunduğu yerlerde yaşamak için müsait ortam bulamadığında, daha iyi yaşam koşulları elde etmek için göç etmeye başlamışlardır. Bu sebeple, göç olgusu bir kişinin ya da bir grup insanın bulunduğu mekândan geçici ya da daimi ikamet amacıyla, başka bir yere, gönüllü ya da zorunlu olarak hareket etme sürecidir (Alipor, 1395 (2015): 77-92). Göçmenlik süreci bireylerin tutumları, etkinlikleri, sosyal ve ekonomik davranışlarında bazı değişmelere neden olur. Mesela göç sosyal açıdan bakıldığında hedef toplumda çoğulculuğu güçlendirebilir. Ayrıca, kültürel normlar ve değerlerin aktarılmasını sağlar. Ya da ekonomik açıdan iktisadi sermayeyi hedef ülkeye aktarmalarına sebep olur. Göçmenlik değişiklikleri, bireysel ya da grup düzeyinde olabilir. Örneğin nüfus yoğunluğunun artması, diyet gibi biyolojik değişikliklerin artması, egemen olmayan grupların üzerinde daha fazla kontrole sahip olma gibi politik değişiklikler, meslekî alanlarda yeni değişiklikler, yeni bir dilin öğrenilmesi, eğitim sisteminin değişmesi gibi kültürel değişiklikler, yeni sosyal gruplar arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi gibi sosyal değişiklikler ve bunlara benzer değişimler gruplar düzeyinde gerçekleşmektedir. Ancak değerler, tutumlar, yetenekler, ilgi alanları ve eğilimlerdeki değişiklikler ağırlıklı olarak bireysel düzeyde ortaya çıkmaktadır (Amado M. Padilla, 2003: 35-55).

Göçmenlik olgusuna yönelik birden fazla varsayım bulunmaktadır. Ama bu çalışmada önemli olan adaptasyon hipotezidir. Adaptasyon hipotezine göre, mülteciler hedef topluma uyum sağlar, davranışları, statüsü ve tutumları da hedef topluma göre şekil alır. Adaptasyon, birey veya gruplar tarafından kendi davranışlarını bulunduğu sosyal ortamın koşullarına göre koordine etmek amacıyla düzeltme süreci olarak bilinmektedir. Başka bir ifade ile adaptasyon kavramı kültürelleşme süreci olarak da tanımlanmıştır (Berry, 1997: 5-68). Adaptasyon hipotezine göre, yerli gruplar bulunduğu yerlerde daha fazla egemenliğe sahip olduğu için, göçmen grupların çoğu yerli gruplara göre değişimleri kabul etmektedir. Bu değişimler farklı şekillerde gerçekleştirilebilir. Örneğin, göçmen

gruplar yerli gruplara entegre edilebilir ya da istenmediği şekilde yerli sosyal gruplar tarafından marjinalleştirilebilir. Ayrıca, sosyal gruplar arasında ilişkiler daha fazla olduğundan dolayı asimilasyon süreci de gerçekleşebilir. Ve son olarak, kimliklerini korumak amacıyla, sosyal gruplar arasında toplumsal boşluklar da artabilir (Berry, 1997: 5-68). Yabancı ülkelere adapte olma oranı ise ikamet süreci, grup dışı evlilik oranı, yerli dili bilme oranı, mekânsal sosyal boşlukların oranı, iş ve eğitim yapılarının benzerlik oranıyla doğru orantılıdır. Ayrıca bunların yanında, bulunduğu ülkenin yerli sosyal medya, kütüphane ve bunlara benzer toplumsal araçlarını kullanması, yerli ve yabancı sosyal gruplar arasında toplumsal asimilasyon olgusunu ölçmektedir.

Genel olarak, farklı şekillere sahip göçmenlik olgusu, çoğu zamanların tek amacı iyi bir hayat koşullarını elde etmek için gerçekleşebilmektedir (Alipor, 1395 (2016): 77-92). Ve Afganistan'daki mülteciler çoğu iç savaş nedeniyle dış ülkelere göç etmek durumunda kalmaktadırlar. Ancak, Afganistan vatandaşlarının göçmenliğinin sebebi sadece iç savaş değildir; bunun yanında, etnik gruplar arasında içsel çatışma ve tartışmalar, siyasal faktörler, güvensizlik, yoksulluk ve ekonomik baskılar gibi nedenler, dış ülkelere özellikle Pakistan'a (Ahmadi, 1390 (2011): 67-74) ve İran'a göçe sebep olmuştur. Pakistan ve İran ülkelerine doğru, Afganistan'daki göçmenlerin göç etmeleri uzun zamandan beri devam etmektedir. Ama bir istatistiğe göre, 1979-2002 yıllar arasında yaklaşık 30 milyon kişi ülkeyi terk etmiştir (Zahidi, 1393 (2012): 1-51). Karzai yönetiminin başlamasıyla birlikte, hem Afganistan'ın içinde bulunan vatandaşlar için hem de ülke dışında yaşayan Afganistan vatandaşları için yaşama umutları daha da artmıştır. Bu yüzden, tüm dünyada bulunan Afganistanlı mülteciler yavaş yavaş geri gelmeye başlamıştır. Ve genel olarak, Afganistanlı göçmenler Pakistan ve İran ülkelerinden bazen zorunlu ve bazen de gönüllü olarak iki şekilde geri gelmişlerdir. Mesela, Mülteciler ve Geri Dönüş Bakanlığı'nın bilgilerine göre, son 14 yıl içerisinde her yüz kişiden 25'i geri dönmüştür. Ve çoğu da İran ve Pakistan ülkelerinden dönenlerden oluşmaktadır. Mülteciler Yüksek Komisyonu'nun raporuna göre, 2002-2014 yıllar arası 5.8 milyon göçmen ülkeye geri dönmüştür. Ki bu rakam, ülkenin toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 20'sini oluşturur. Ve bu 5.8 milyondan, 2.6 milyonu komşu ülkelerde yani 1.5 milyonu Pakistan'da ve 950.000'i İran'da kayıtlıdır (Pejman, 1394 (2015): 19). Bu istatistikler sadece gönüllü şeklinde, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komitesi ve Afganistan Mülteciler ve Geri Dönüş Bakanlığı'nın koruması altında geri dönmüşlerdir. Bunlar içerisinde kayıt dışı ve zorunlu olarak sınır dışı edilen göçmenler de vardır.

Afganistan vatandaşlarının, Pakistan'a ve İran'a göç etme nedenleri dil ve mezhep ortaklığından kaynaklanmaktadır. İran Cumhuriyeti'nin resmi mezhebi Şiiliktir. Ve Afganistanlı göçmenlerin de çoğunu, Farsça diliyle konuşan ve Şii mezhebine inanan Hazara etnik grubuna mensup insanlar oluşturur. İlk dönemlerde Şii mezhebine mensup olan Hazara etnik grubunun İran'a gitmeleri, İmam Rıza'yı ziyaret edip hac etme isteğinden, sonra da komünistlerin Afganistan'a saldırısından ve en son olarak da Taliban grubun baskılarından kaynaklanmaktadır. Pakistan ise resmi mezhebi Sünnilik olduğu için Afganistan'daki Sünni mezhebine ait insanlar için iyi bir barınak olmuştur. Ayrıca Afganistan ve Pakistan'daki halk arasındaki mezhep ortaklığı yanında dil (Peştüce) ortaklığı da bulunmaktadır. Afganistan'ın dini-gelenekselci, Peştün etnik grupların arasından ortaya çıkan Taliban hareketinin, Pakistan'daki Khyber Pakhtunkhwa Peştünleri ile mezhep ve dil ortaklığı yanında aile ilişkileri de vardır. Rashid, Taliban kitabında Taliban grubunun yapısına yönelik bilgiler vermiştir. Ona göre, Molla Mohamad Omer'in çevresinde olan askerleri, çoğu cihatçıların çocukları, Pakistan'daki kamplarda doğup büyümüş ve ayrıca Pakistan'daki Deoband okulunun şubelerinde eğitim görmüşlerdir. Ve savaş becerileri de Pakistan'daki partiler tarafından öğretilmiştir (Raşid, 1381 (2001): 61-62).

Dolayısıyla, Post-Taliban Afganistan'daki etnik gruplar arası çatışmaları daha çok İran'dan ve Pakistan'dan geri dönmüş mülteciler tarafından şiddetlendirilmiştir. Çünkü İran'da yaşamış göçmenler Şii olan İslami devrimci ideolojisiyle ve Pakistan'da yaşamış olan mülteciler Deoband ve Wehhabi-Selefi ideolojisi ile donatılmışlardır.

3.8.Karaborsa ve Taliban

Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu gidermek ve toplumsal eşitsizliği ortadan kaldırmak politikacıların ve ekonomi-politik uzmanlarının en temel görevlerinden biridir. Çünkü bu tür ülkelerde genellikle kişi başına düşen milli gelirin oranı düşüktür. Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma politikalarının uygulanmasının bir sonucu da illegal ekonomi veya karaborsanın yaygınlaşmasıdır. Karaborsa kavramının anlamı ise yasal ve yasadışı olarak yapılan ancak hiçbir yerde kaydedilmeyen tüm ekonomik işlemlerdir (Mosevi, 1392 (2013): 45-61).

Taliban hareketinin ortaya çıkması Afganistan'da dinamik ekonomik değişikliğin bir göstergesidir. Taliban hareketi, 1979 yılında sosyalist Sovyetler Birliği'nin saldırısıyla başlayan dönemin nihai bir ürünüdür. Bu saldırı sonucunda tarıma dayalı Afganistan

ekonomisinin ve halkın tek geçim kaynağı olan tarım ekonomisi yok olmuştur. Taliban rejimi savaş geçirmiş Afganistan'da var olan karmaşa ve iç karışıklığı giderme bahanesiyle ortaya çıkmıştır. O dönemde Afganistan'ı tek parça olarak tek bayrak altına toplayabilen tek güç Taliban olmuştur. Ancak günümüzde Taliban hareketinin mücadelesinin tek amacı; Afganistan'da kıymetli taşlar, uyuşturucu maddeleri ve inşatta kullanılabilen kaliteli endüstri ağaçların kaçakçılığını yapmak ve karaborsayı elinde bulundurmadır. 2001-2014 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri önderliğinde yürütülen savaşlarda Afganistan'ın kuzeyinde yer alan illeri bu süre zarfında en istikrarlı ve güvenli bölgeler iken, son zamanlarda sürekli olarak çok kapsamlı Taliban militanların saldırılarına maruz kalmaktadırlar. Bunun en açık örneği Kundüz ilinin Taliban'ın eline düşmesi olarak verilebilir. Badakhshan ili zümrüt gibi değerli taşların ana kaynağı olarak bilinmektedir. Bu yüzden Amerikan askerlerinin bu ilden çıkmasıyla beraber, Afganistan'daki karaborsaya hâkim olan farklı kaçakçı grupların stratejik odak noktası haline gelmiştir. Bu kaçakçı gruplar bir zamanlar kuzey koalisyonunun meşhur komutanı Ahmed Şah Mesut'un kontrolü altındaydı. Panjsher ve Badakhshan illerinden elde edilen zümrüt ve diğer değerli taşların ticaretinden Taliban'a karşı savaşlarda savaşın harcamaları karşılanıyordu. Taliban hareketinin bu dönemdeki mücadeleleri bu tür stratejik yerlere odaklı olması bir tesadüf değildir. Bu grup önemli illerde kapsamlı ve koordineli saldırılarda bulunuyordu. Örneğin Helmand ili en önemli haşhaş ekim merkezi, Badakhshan önemli oranda değerli taş rezervleri bulunan bir bölge, Gazne ili en önemli kromit merkezi, Logar ili çok önemli bir bakır madenleri kaynağı ve son olarak Kunar, Afganistan'daki ağaç endüstrisinin ana kaynağıdır. Sözü edilen bölgelerde Taliban hâkim olup, Afganistan'ın merkezi devletinin hiç hâkimiyeti bulunmamakta veya çok az yerlere hâkim konumda bulunmaktadır. Bahsettiğimiz doğal zenginliklerin gayri resmi ve kaçak ticaretinden aşiret reisleri ve büyük oranda Taliban yararlanmaktadır. Öte yandan karaborsa ve kaçakçılıktan elde edilen gelirler Taliban'ın içinden bazı kişilerin ve grupların çıkmasına sebep olmuştur ve bu şahıs ve gruplar bağımsız olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Özellikle Molla Muhammed Ömer'in ölümüyle bu tür bağımsızlaşma ve gruplaşma artmıştır. Bu yeni savaş ağları Taliban'ın eski mezhebi ideolojilerini uygulamaktan ziyade, bu büyük suç örgütünden yararlanma peşine düşmüşlerdir. Afganistan'da tarih tekrarlanmaktadır. SSCB'nin hâkimiyeti ve yardımlarının son bulmasıyla Afganistan'ın savaş ağalarının eline düşmesi, yer altı zenginliklerinin paylaşılması üzerine ülke iç savaşa sürüklenmiş ve karaborsa yaygınlaşmıştır. Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere NATO askerlerinin ülkeden çıkması veya

sayısının azalması ve dış yardımların azalması sonucunda, ÷lkedeki güçlü gruplar Afganistan'ın zengin karaborsasından avlanmak için voltalarını atmaya başlamışlardır. Bu olaylar bazen ABD'nin işbirliğiyle de yapılmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bügüne kadar yapılan çalışmalarda fundamentalizm kavramı hakkında henüz tek bir tanım üzerinde fikir birliğine varılmamıştır. Çünkü fundamentalist gruplar sosyal bir olgu olarak İslam ülkeleri için en önemli kimlik kaynağı haline gelmiştir. Başka bir deyişle günümüzde kamuoyunda fundamentalizm daha çok bazı aktif islami grupların ideolojik, politik ve inançsal tutumlarını açıklamak için kullanılır ve İslami fundamentalizm olarak bilinir. Oysa fundamentalizm, dünyadaki farklı dinleri, mezhepleri ve okulları içinde barındıran geniş kapsamlı küresel bir akımdır. Fundamentalizmin tarihsel sürecini gözden geçirdiğimizde, yirminci yüzyılın başlarında Amerika'da Protestanlar ve Katolikler arasındaki çatışmalara dayandığını görmekteyiz. İlk başta bu kavram Protestanlara karşı Katoliklerin inançlarını korumak ve açıklamak için kullanılmıştır. İncil metnine uygun mezhebi inançların korunması modern dünyanın tüm olgu ve değerlerine aykırıdır. Belki bu nedenle fundamentalizm kavramının dini yorumu daha çok eskicilik olarak yorumlanmıştır. Şikago okulu tarafından yürütülen bir araştırmaya göre fundametalizm sadece Amerikan Protestanları değil aynı zamanda Mısır'da ve Ürdün'deki Müslüman Kardeşler'i, Cezayir'in İslami Kurtuluş Cephesi'ni, İsrail şasları ve Tevrat ve İsrail Ogodat bayrağını da içermektedir. Manuel Castells'a göre, fundamentalizm terimi, toplumun kurumlarının ve bireysel davranışlarının kimliğinin Tanrı'nın emirlerine dayanarak homojenleştirilmesi anlamına gelir. Bu tanıma göre İslam toplumları baştan aşağı fundamentalisttir. Çünkü din sosyo-kültürel ve siyasi yapının tek açıklayıcı kaynağıdır. Bu tezin temel hedefi islam dininin ne olduğu ile ilgili değil, bu tezin ana amacı İslam dininden bir ideoloji üretme peşinde olan islamcı grupların incelenmesidir. Başka bir deyişle bu çalışmanın ana amacı bilimsel ve akademik çevrelerde "İslamizm" diye tabir edilen İslamcı grupların incelenmesidir. Bu gruplar 20'inci Yüzyılda islam dinini diğer ideolojilerle karşılaştırarak tanımlayabilmek için bazı akımları ortaya atmak amacıyla çalışmaktadırlar. Bu grupları genellikle: Orta Doğu, Hint Yarımadası ve İran'ın Şii İslami grupları olarak üç ayrı alanda incelemek mümkündür. Tabiki Türkiye'nin de kendine has bazı İslamist özel grupları ve örgütleri bulunmaktadır. Hint Yarımadası'nda, Pakistan İslam Cemaati, Hindistan'ın İslam Cemaati ve hatta Bangladeş İslam cemaati bu grupları oluşturmaktadır. Afganistan'da Hizb-i İslami ve Tunus'ta Nahda Hareketi bu gruplara örnek olarak gösterilebilir. Yukarıda örnek olarak bahsettiğimiz siyasi fundamentalist gruplar ve örgütler, uzun süreden beri Arabistan ve Pakistanın Vahhabi selefi gruplarına benzemeye başlamıştır. Örneğin, Afganistan'daki

Taliban, kabilecilik gelenekleri şeklinde İslam şeriatini uygulayan bu köktenci grupların bir örneğidir. Afganistan toplumunun sosyal tabanından ortaya çıkan sosyal bir güç olan Taliban, uzun yıllardır Afganistan hükümetine paralel olarak faaliyet göstermektedir. Taliban Afganistan'da uzun bir süre için Afganistan hükümetine ve toplumuna hükmetti. Ve 11Eylül saldırısı ve Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinin Afganistan'a saldırıları Taliban'ın ortadan kaldırılmasına yol açtı. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a saldırısından 18 yıl geçmesine rağmen hala Afganistan topraklarının yarısı Taliban hâkimiyetinin altında ve fundamentalizmin etkisi altındadır. Neden? Bu soruya verilen cevapları iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi: siyasi nedenler veya küresel ve bölgesel süper-güçlerin rolü bu olgunun hızını artırmış ve bu olguyu devamlı kılmıştır. İkincisi: Afganistan toplumunun kendi iç dinamikleri olan sosyo-kültürel faktörler önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada dış faktörlere değinilmemiştir. Çünkü kanaatimizce bu siyaset biliminin görevidir. Bir sosyolog olarak daha çok sosyo-kültürel etkenlere ve Afganistan'ın kendi iç siyasi faktörlerine değinmeye çalıştık. Çalışmanın önceki sayfalarında da belirttiğimiz gibi temel varsayımlarımız daha çok içsel faktörlerin bu olguyu devamlı kıldığı üzerine kuruludur.

Afganistan'ın eğitim sisteminin Taliban anlayışına uyum sağlaması, Peştün etnik gruplarında siyasetçilerin rolü, Peştün etnik grupların gelenekselci-kabilecilik zihniyeti ve Peştün etnik grupların kabileci yaşam tarzı bu olguyla doğrudan ilişkilidir. Bu konuyla ilgili metinleri incelediğimizde olayın diğer boyutlarına da ulaşılmıştır. Örneğin Afgan toplumunun sosyal yapısı, biriktirilmiş tarihsel boşluklar, uyuşturucu ticareti, karaborsa, peştunwali geleneği, kronikleşmiş yoksulluk, Afganistan ve Pakistan'a düzensiz göçler bu olgunun devamlılığını sağlayan diğer faktörleri oluşturmaktadır. Aşağıda bu faktörlerden söz edilmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi, bu sosyal güçlerin ortaya çıkma sebebi Peştun kabileleri arasında tek ve etkili bir liderin olmaması ve siyasal iktidarın paylaşımı ya da devlette ortaklık konusu üzerinde cihatçı liderler arasındaki gerginliklerdir. İktidar üzerinde mücadelenin sonucu, Maulak al-Tawaiifi¹ şeklinde bölünmüş bir sistemin ortaya çıkması, Rabbani devletin gayri meşruluk ve zayıflığı, ahlaki değerlerin ortadan kaldırılmış olması, güvensizliğin artması, özellikle sosyal güvensizlik, genel olarak sosyal, ekonomik

---

¹ Afganistan'a özgü bir tür feodalizm biçimi.

ve siyasi şartların kötü olması gibi koşullar Taliban'ı ortaya çıkarmıştır. Kısacası, ortaya çıkan, siyasi, sosyal ve ekonomik anomiler, Afganistan toplumunun “sosyal tabanı” olarak adlandırılabilir. Bu sosyal taban, Taliban hareketinin ortaya çıkmasına yol açmış ve müsaade etmiştir. Taliban devletin yıkılması ise, Post-Taliban dönemi Afganistan’da, Taliban grubunun yapılandırılmalarına yol veren etnik gruplar arasındaki toplumsal ayrışma, tarihsel olarak birikmiş çatışmalar ve çelişkilere sebep olmuştur.

Afganistan'ın bugünkü toplumsal krizi, ulusal bir kimliğin oluşturulamamasından kaynaklanan eski ve uzun zamandan beri sürdürülen bir krizdir. Ulusal bir kimliğin oluşturulmasına ciddi bir engel ise etnik gruplar arasındaki sosyal ve mekânsal mesafelerdir. Çünkü kentler düzeyinde, sosyal ve mekânsal mesafeler, etnik bölgelerin oluşturulmasına sebep olmuştur ve tüm Afganistan coğrafyası düzeyinde her etnik grubun belli bir bölgede yoğun bir şekilde yerleşimine sebep olmuştur. Başka bir ifadeyle, Afganistan'daki tüm etnik gruplar arasındaki sosyalleşme sürecini engelleyen sebep, sosyal ve mekânsal mesafeler olmuştur. Kısacası bu bölgelerde Afganileşme (etnik gruplar arasındaki sosyalleşme) süreci gerçekleşmemiştir ve Taliban hareketinin eski beslenme kaynakları hala sağlam durmaktadır.

2001 yılından sonra etnik gruplar arasındaki çelişkiler, çatışmalar ve gerginlikler kendini en çok din, etnisite ve dil alanlarında belli etmiştir ve en çok dini gelenekselci liderler ve etnik elitler tarafından şiddetlendirilmiştir. Örneğin, Post-Taliban Afganistan’da ise siyasal iktidar paylaşımında esas ölçü din, etnik köken ve dil olgularıdır. Karzai döneminde daha çok dini liderler, etnik elitler ve devlet yetkilileri tarafından sosyal boşluklar üzerine vurgu yapılmıştır. Ama Aşraf Gani döneminde bu boşluklar doğrudan siyasal iktidarın başında olan yetkililer tarafından şiddetlendirilmiştir. En açık örneği elektronik kimlik mevzusudur. Buna benzer etnik grupların arasındaki boşlukları şiddetlendiren olaylar doğrudan Cumhurbaşkanlık sarayı tarafından yönetilmektedir.

Post-Taliban Afganistan’da, modern eğitim sisteminin zayıflığı, Eğitim Bakanlığı'nın kararı çerçevesinde, Pakistan'dan geri dönen Mollalar ve Mevlevilerin varlığı, radikal düşüncelerin devam etmesini sağlamıştır. Çünkü bunlar Karzai devletinin kurulmasıyla birlikte tekrar ülkeye dönmüşlerdir. Molla ve Mevlevi olarak Pakistan'dan geri dönenler, Eğitim Bakanlığı'nda hoca olarak istihdam edilmişlerdir. Bazıları, devlet okullarına öğretmen olarak ve bazıları da, eğitimlerine devam etmek için dini merkezlere girmişlerdir. Birincisi bunlar, Pakistan'da fıkıh, hadis, tefsir gibi dinî dersleri görmüşlerdi. Hâlbuki kimya, fizik, matematik gibi derslerden hiçbir şey bilmiyorlardı.

Modern eğitim sisteminde bu tabakanın varlığı eğitimde herhangi bir değişiklik getiremedikleri gibi aynı zamanda, bu okullarda radikal düşünceleri de güçlendirmişlerdir. Çünkü Taliban döneminde, Taliban ilahiyatıyla büyümüş genç nesiller, günümüzdeki herhangi bir terör grubu için çok iyi ve çok kuvvetli bir güç olarak sayılır. Zira bu nesil daha önce zaten Taliban ilahiyatıyla büyümüştür. Modern eğitim sisteminin tek iddiası ise sosyalleşme ve kültürelleşmedir.

Post-Taliban Afganistan'da devlet sahiplerinin liderlik düzeyindeki keyfîlik ve kuralsızlıkları ve kronik yoksulluk, terör gruplarına karşı uygulanan tüm stratejilere engel olmuştur. Çünkü hükümetin liderlik seviyesindeki yetkililerinin suistimalleri, Taliban gibi terör gruplarına karşı çatışabilmek için merkezi bir devletin oluşmasına engel olmuştur. Ayrıca, Taliban hareketi de toplumun düzensizliği ve siyasetin karmaşıklığından ortaya çıkan sosyal bir güç olarak, Post-Taliban Afganistan'da da bu kaynaklardan beslenmektedir.

Post-Taliban Afganistan'da, "Taliban hareketi, Peştünizm değerlerini yaşatmak için, Afganistan'ın milli istihbaratın askeri kolu olarak bilinmektedir. Bu iddiayı Afganistan'ın siyasi iktidarının başında olan Peştün kökenli siyasetçilerin politikalarından anlamak mümkündür. Bu siyasetçiler hiçbir zaman doğrudan, Peştünizm ideolojisinden söz etmemişlerdir. Ancak fiilen, yaptıkları davranışlarda bunu net bir şekilde ortaya koymaktadırlar. Örneğin, El Cezire haber ağının bir yazarı, Afganistan'ın şimdiki cumhurbaşkanını "Muhammed Aşref Ghani, Hekim, filozof ya da aşiret ağası" adlı makalesinde eleştirmiştir. Ona göre, Gani, dış politikasında, önceki Afganistan cumhurbaşkanına göre çok başarılı ve uluslararası düzeyinde Afganistan'ın yerini istikrarlı ve kararlı hale getirebilmiştir. Ancak iç politikalarında etnik anlamda ayrımcı davranmıştır.

Deorand sınırının iki tarafında yer alan Afganistan'daki ve Pakistan'daki Peştün etnik grupları kabilecilik ruhunu ve birliğini kaybetmemişlerdir. Ve tabii ki, Post-Taliban Afganistan'da terör gruplarının başında gelen Taliban hareketinin devam etmesine zemin hazırlamışlardır. Bu kabileci yaşam tarzının devamı, Taliban hareketinin devamı anlamına gelmektedir.

Post-Taliban Afganistan'daki etnik gruplar arası çatışmalar daha çok İran'dan ve Pakistan'dan geri dönmüş mülteciler tarafından şiddetlendirilmiştir. Çünkü İran'da yaşamış göçmenler Şii-İslami devrimci ideolojiyle ve Pakistan'da yaşamış olan

mülteciler Deoband ve Wehhabi-Selefi ideolojisi ile donanmışlardır. Kısacası buralardan ilham alan fundamentalizmi; her anlamda çoğulculuğu reddeden ve moderniteye düşman gözüyle bakan bir olgu olarak tanımlayabiliriz. Çünkü fundamentalistler, onların sosyal ve kültürel değerleri ile çatışan ve bu değerleri tehlikeye atacak yeni düşünceler ve akımlara maruz kaldıklarını düşünmektedirler. Afganistan'da Taliban teolojisi yeni fundamentalizm olarak yorumlanmaktadır. Fundamentalizmin bir diğer türü radikal fundamentalizmdir ki uzun süre Afganistan'ın politik gücünü ellinde bulundurdular. 2001 yılının başlaması ve geçici hükümetin kurulması ile İslam emirliği de dışlanarak terör örgütü ilan edilmiştir. Bu çalışmada Taliban hareketi Afganistan toplumunun sosyo-kültürel tabanından ortaya çıkan bir güç olarak varsayılmıştır. Bu varsayımı göz önünde bulundurduğumuzda bu olguyu devamlı kılan faktörleri de Afganistan'ın sosyo-kültürel tabanında aramak gerekir. Yukarıda da söz edildiği gibi, eğitim sistemi, sosyo-kültürel taban, sosyal ayrışma, Peştunler arasındaki kabileci yaşam tarzı, kronikleşmiş yoksulluk ve Peştunwali geleneği gibi faktörler bu olguyu devamlı kılmıştır. Sözü edilen faktörlerin yanında dolaylı olarak bazı yardımcı değişkenler de bu olgunun devamlılığında rol oynamıştır. Örneğin, Post-Taliban Afganistan'ında hükümetin içindeki yolsuzluklar, terörizmle mücadele politikasının uygulanmasını güç kılmıştır. Başka bir deyişle, üst düzey hükümet yetkililerinin yetkilerini kötüye kullanması, terör gruplarıyla işbirliği yapmaları, terörist kavramının tanımın belli olmaması gibi nedenler bu olguyu devam ettirmiştir. Örnek olarak Karzai'nin her zaman Taliban'a mutsuz kardeşler olarak hitab etmesi ve Gani'nin de Taliban'a devlet muhalifleri olarak hitab etmesi, Afgan yetkililerin terör kavramında net bir tanımın bulunmadığını göstermektedir. Öte yandan Afgan hükümetinin başkanları da eylemleriyle kamuoyunu terörist gruplara yönlendirmede rol oynamışlardır. İdari yolsuzluk ve yönetim zayıflığı, eğitilmiş gençlerin ve teknokratların işsizliği ile sonuçlanacak, bu yeni güçlerin aşırı gruplara yönlendirilmesini kolaylaştıracaktır.

Yükardaki bütün faktörler ve Afganistan'ın toplumsal ve kültürel yapısı göz önünde bulundurulduğunda, gelişmiş, müreffeh ve insanların huzur içinde yaşayabildiği bir Afganistan'ın kurulabilmesi için ve en önemlisi toplumsal dayanışma oranı yüksek bir topluma ulaşılabilmesi için Afganistan coğrafyasında aşağıdaki hususların ve bu bağlamdaki önerilerin dikkate alınması elzemdir:

- Eğitim sisteminde modern bir yapıyı oluşturacak ve aşırıcılığın ideolojik kökenlerini ortadan kaldıracak reformlar yapılmalıdır.

- Afganistan'daki toplumun gerçeklerine uygun bir ekonomik sistemin uygulanması gerekmektedir. Çünkü halkın tek gelir kaynağı tarımdır ve ekonomik açıdan kendilerine yetebilecek potansiyele sahiplerdir.
- Etnik ve dinî gruplar arasındaki dayanışma olgusunu güçlendirebilmek için mevcut din anlayışının gözden geçirilmesi gerekir. Zira Afganistan nüfusu Sünni ve Şii mezhebine mensup Müslümanlardan oluşmaktadır ve mezhep kimliğinden kaynaklı parçalanmışlık vardır. Ayrıca uzun zamandan beri dini okullarda Wahhabi-Selefi ideolojisi öğretilmektedir.
- Tüm bu önerilerin yanında güçlü ve işleyen bir devlet sisteminin kurulması önemli bir ihtiyaçtır. Çünkü mevcut durumda halk kendisini vatandaş olarak değil geleneksel ya da etnik grup liderlerinin peşinde giden kitlelerin bir parçası olarak görmektedir. Ve çoğu etnik ve dinî grup aynı zamanda ulusal birliği sağlamaktan uzak yerel yönetimlerin yegâne destekçileridir.

KAYNAKÇA

- Abas Rahimi, A. N. (1391, 2013). *Pas az İnziva, Barrasi Siyasathay-i Kharici Afganaistan Pasa Taliban (Post-Taliban Afganistan'ın Dış Politikasının İncelenmesi)* . Kabil : Merkez Mutaliaat İstratijik .
- Abolfazl Zolfikari, M. P. (1394, 2016). Tahlil Payamedhay-i Cünbişhay Mardomi Mantika Khaverimiyane Az Manzeri Şikafhay-i Mezhebi Şiia ve Sünni (**Şii ve Sünni Mezhepler Arasındaki Boşluklar Açısından Ortadoğu'daki Kamu Harakerleri Sonuçların Analizi**). *Do-Faslnamah İlmi Pojohişi Camia Şinasi Siyasi Cehani İslam* , 113-162.
- Ahmad Anin, A. S. (1394, 2016). Parrasi Zeminahay-i İctimai ve Siyasi Zohur-i Daiiş dar Khaverimiyane (**Orta Doğu'da, İSİS'in Toplumsal ve Siyasal Tanbanı**). *Faslnama Siyaset Harici* , 27-50.
- Ahmadi, B. (1385, 2005). *Moama-i Modernite (Modernleşmenin Müamması)*. Tihran: Merkez .
- Ali Amiri, A. F. (1394, 2016). Ravabit İran ve Afganistan, Hamgarai ve Vagara-i (**Afganistan ve İran'ın İlişkisi; Farklıklar ve Ortaklıklar**). *Faslnamah Motaliaat Siyasi*, 125-150.
- Ali Sultani, M. Y. (1395, 2017). Senciş Cedaigozini Maskoni Paygahi İctimaii İktisadi Şehri Şiraz Ba İstifade Az Şakhishai Andazagiri Çend Grohi (**Grupluk Yaşam Beçime Dayalı Şiraz Şehrindeki Ekonomik ve Toplumsal Sosyal Ayırışmaların Ölçmesi**). *Naşriyeh Tahkikati Karbordi Ulum Coğrafya-i* , 198-222.
- Amado M. Padilla, W. P. (2003). Acculturation, Social Identity, and Social Cognition: A New Perspective. *Hispanic Journal of Behavioral Science*, 35-55.
- Arif Zehirnişad, A. A. (1394). Barrasi Cedaigozini İctimaii-Fazaii Grohayi Tahsili ve Şügli dar Klanşehir Şiraz (**Şihraz Büyük Şehir'de Eğitim ve Meslek Faktörlere Dayalı Sosyal ve Mekansal Ayırışmaların İncelenmesi**). *Faslnama İlmi Pojohişi Motaliaat Şehri*, 67-80.
- Arifi, A. (1380, 2000). Pakistan ve Bonyad Garayi (**Pakistan ve Fundamentalizm**). *Mecelle-i-Ulum siyasi* .

- Aşori, D. (1382, 2002). *Danişname-i-Siyasi(Siyasal Danişnama)*.Tihran : İntişarat Murvaried .
- Avcı, E. (2011). *Radikal İslamcı Terörizmin meşru gösterilmesi: Türkiye Hizbullahı örneği*. Ankara: Kara Harp Okulu.
- Aydınalp, H (2009). *İntihar EylemlerindeDinin Anlamı ve Sınırları*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 37, 129-14
- Baharçepik, A. (2000). Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele sorunu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11-27.
- Bahmen Saiidi, M. M. (1389, 2009). Rabita Din ve Maneviyet Ba Rawanşinasi Ba Takye Bar Didgahi Çand Tan Az Rawanşinasan Matrah **(Bazı Ünlü Piskologlara Göre; Din ve Meneviyetle Piskoloji İlişkisi)**. *kabsat*.
- BBC. (1393, 2015). Kabi BBC Farsçe; Afradi Naşinas 30 Mosafiri Ra Dar Bozürgrahi Kabi-Kandahar Rabodand **(Kabil-Kandahar Ana Yolu Üzerinden, Maskkalı Kişiler Tarafından 30 Yülcü kaçırıldı)**.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation . *Applied psychology: an international review* , 5-68.
- Bihrozlak, Ğ. R. (1384, 2004). İslam-i-siyasi ve Cehanişodan **(Siyasal İslam ve Goloballaşma)**. *Faslnama-i-Mutaliaat Rahbürdi*, 31.
- Bıyık, M. (2007). Amerikan Protestan Fundamentalizminin Köken ve Öğreti Açısından Bir Analizi. *Dini Araştırmalar*, 83-104.
- Bozan, F. (2016). Radikal Örgütlerin Ortaya Çıkmasında Batı Politikalarının Etkisi. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 1-17.
- Canperver, M. (1389, 2010). Hamgaray-i ve Vagaray-i Dar Afganistan **(Afganistan'da Farklılık ve Ortaklık)**. *Amoziş Coğrafiya* , 36-43.
- Çaşın, M. H. (2008). *Uluslararası Terörizm* . Ankara : Nobel Basımevi .
- Cavid Zahidi, A. P.-u.-l. (1393, 2015). Senciş Kifiyeti Zindegi Şehri Mohacirin Afgan Moqim İnan Ba Roykard Zehni, Movridi Mütalia; Şehri Robot Kerim **(İran'daki Robot Kerim Şehrin'de İkamet'te Zehinsel Yaklaşım Dayalı Afgan Mültecilerin Yaşam Koşulların Ölçmesi)**. *Pojohişnamah Coğrafiyay-i Bernamah Rizi Şehri*, 1-15.

- Çelik, P. (2016). Medyanın Reklam ve Tüketim İşlevinin Din ile İlişkisi. *Ankara Üniversitesi* , NO.
- Chua, A. (2014). The Promise and Failure of King Amanullah's Modernisation Program in Afghanistan. *ANU Press (The Australian National University)* , 35-49.
- Dihkani, R. M. (1396, 2017). Selefigari Dar Asyayi Merkezi: Rişeha, Avamil ve Peydayişan (**Orta Asya'da Selefilğin Sosyal Tabanı ve Ortay Çıkma Faktörleri**).*Macmoa Mekalat Hümayiş Mili ve Vakavie Qraathaie Efrati az Din Danişga Şehid Behişt* , 28-38.
- Dost Mokaram, A. N. (1388,2009). İnkilab-i İslami İran, Sünnet ve Teceddüd (**İran'ın İnkilab-i İslami, Gelenek ve Modernleşme**). *Pojohişname Metin*, 128-152.
- Durdu, S. (2013). Kimliğin Dönüşümü ve Kültürel Küreselleşme . *International Journal of Social Science* , 345-365.
- Ercins, G. (2009). Küreselleştirici Modernliğin bir Antitezi; Fundamentalizm. *Uluslararası İnsan Bilimler Dergisi* , no.
- Güngör, E. (1981). *İslam'ın Bugünkü Meseleleri* . Ankara : Ötüken Neşriyat.
- Erkol, M. (2015). Türkiye'de Dini Hayatı Anlamlandırmak; Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi . *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 131-161.
- Evans-Pritchard, E. E., Kinship and Marriage Among The Nuer, Oxford: Clarendon, Press, 1951.
- Fatima Bahcani, R. Ş. (1391, 2012). Mükayise Aray Email Durkhiem ve Glifor Girtiz Dar Zamie Din Ba Takid Ber Roykard Anha (**Dinle ilgili Emile Durkheim ve Clifford Geertz'in Görüşlerinin Karşılaştırılması**) . *Do Faslnama-i-İlmi Pojohişi Danişnama Adyan*.
- Fatima, Q. (2014). The Rise and Fall of Taliban Regime (1994-2001) In Afghanistan: The Internal Dynamics. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, 35-46.
- Ferihi, D. (1395,2016). Asyayi Miyane, İran ve İslam (**Orta Asya, İran ve İslam**). *Faslname Siyaset Danişkede Hükük ve Ulum Siyasi Danişgah Tihran* , 201-224.

- Fethi, Y. (1394, 2015). Barrasi Mahiyet, Zamineha ve Ahdaf Terörizm dar Andişehayi Siyasi Ayetullah Hamineyi (**Ayetullah Hamineyi'in Siyasi Görüşü Açısın'dan Terörizmin Mahiyeti, Tabanı ve Amaçların İncelenmesi**). *Faslnama ilmi-Pojohişî, Pjohişnama İnkilab İslami* , 47-64.
- Fiyaklof, Y. (1383, 2003). *Camiaa Şinasi Şehir (Şehir Sosyolojisi)*. Tihran: Agah.
- Foladi, M. (1393, 2014). Din Dar Nigah Max Weber ve Şeriatî: Naqd ve Barrasy (**Max Weber ve Şeriatî'ye Göre Din, Eliştirilmesi ve İncelenmesi**). *Marifat Adyan* , 165-139.
- Giddens, A. (1989). *Sociology*. Cambridge: Polity.
- Hamid Amoyi, E. H. (1395, 2016). Avamil Moasir Bar Şekilgiri İfratgarayi Dar Cehan İslam (**İslam Dünyasında Aşırıçılığın Şekillendirmesine Rol Oynayan Önemli Faktöerler**). *Faslnama-i-Endişe Siyasi dar İslam*.
- Hassan Afrahta, A. A. (1388, 2009). Ceda-i Güzini Fazay-i ve Nabehencarihayi İctimaai Bafti Farsodah Motalia Moridi; Mahlle-i Baba Tahir Şehri Hurrabad (**Mekansal Ayrışma ve Toplumsal İştisizlikler Çökmüş Ormalar. Örneğın; Hurrabad Şehri, Baba Tahir Mahallesi**). *Naşriyeh Tahkikar Karbordi Ulum Coğrafiya-i* , 54-81.
- Hassan Şemsi, V. M. (1391, 2012). Barrasi İlel Peydaiş ve Ulgohayi Raftari Gorh Hakkani (**Hakkani Grupun Davranışsal Olguları ve Ortaya Çıkmasının Nedenlerinin İncelemesi**). *Faslnamah Pojohişhay-i Siyasi ve Beyn-u-Milali*, 1-34.
- Hussain Kaziyan, H. B. (1380, 2000). Barrasi Tahlili Mafhomi Şikafha-i İctimai-i (**Toplumsal Boşlukların Kavramsal Analızı**). *Pojohişnamah Ulum İnsani* , 39-74.
- İhsan Alipor, H. H. (1395, 2016). Senciş Kifiyeti Zindegi Mohacirin Afgan Mokim İran Ba Roykard Zehni (**Zehinsel Yaklaşımaya Dayalı, İnan'da İkamet'te Afgan Mültecilerin Hayat Köşullan İncelemesi**). *Fasilnamah İlmi-Pojohişî Coğrafiyay-i* , 77-92.
- İhsan, F. (1392). *Afganistan 13 Hazar Medreseh Sebt Naşoda Darad*(**Afganistan Kayıtlı Olmayan 13 Bin Dini Medrese Vardır**). Kabil : VOA.

- Kahraman, Y. (2015). Modern Bilim ve Din . *İnanç ,Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* , No.
- Kamran Sedakat, S. K. (1384, 2015). İrtibat Faqir Ba Kanun Gorizi ve Şekilgiri Asibhay-i İçtiaai (**Yasa Dışı ile Yüksülüğün ilişkisi ve Toplumsal Suçların Ortaya Çıkma Nedenlerin**).*Faslnamah İlmi Pojohiş Rifah İçtima-i* , 100-138.
- Kaypak, Ş. (2009). Küreselleşme Sürecinde Kültürel Kimlik Açılımları ve Kentsel Çerçeveye Yansıması . *Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayına Haz, U.Kemran vd, Isparta* , 2373-2389.
- Khatemi, M. R. (1394,2015). Şekilgiri Daiiş Dar Kanün Poyiş Cehani Şoden (**Küreselleşme Sonucu Olarak Daiiş'in Ortaya Çıkması**). *Pojihışnama Revabit Binülmilel*.
- Kolayie, İ. (1384, 2004). Zeminehayie Bunayadgaraie İslami Dar Asyayie Merkezi (**Orta Asya'da İslamı Köktendinci Grupların Tabanı**). *Mecelle Danişkede Hüük ve Ulum Siyasi* , 201-224.
- Kongar, E. (2002). *Küresel Terör ve Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kurbanali Subuktegin, S. A. (1394, 2015). Vakavi Mefhom Bidat Dar Din ve Qirathay Efrati Az Din (**Din'de Bidaat Kavramı ve Aşırı Yorumlar'ın İncelemesi**).*Mekalat Hümaieş Mili ve Vakavi Keraathay Efrati az Din Danişgah Şehid Behişti* .
- Kurt, A. (2008). Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu . *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 73-97.
- Loviyet, K. (tarih yok). *Max Weber ve Karl Marx*. Tehran : Qoqnüs.
- Lutfullah Forozinde, C. D. (1396, 2017). Şenasay-i Avamili Bomi Broz Fisad İdari Movridi Motaliaa, Şehirdari Tihran (**İdari Yolsuzluğun Temel Nedenleri. Örneğin; Tehran Belediyesi**). *Daniş Hisabrasi* , 5-39.
- Mahmod Aqayi, W. V. (1394, 2015). Arzyabi Endişeha ve Baverhayi Mezhebi Grohayie Efrati ve Teröristi dar Cehan İslam Namone Movridi: Daiiş ve Cebhetünüsre (**İslam Dünyasında Terörist ve Köktenci Grupların Düşünce ve İnançların İncelemesi. Örneğin; Daiiş ve Cebhetünüsre**).*Fesilnama İlmi Tahasusi Ravabit-i-Farhangi*.

- Marzia Mokadam, S. A. (1394, 2015). Yadgiri Pinhan: Tasir Karton hayi Mezhebi dar Dindari Dukhtaran Paye-i-şaşüm İbtidayii (**Gezli Öğrenim; Orta Okul'daki Kız Çocukların Dindarlık Üzerine Mezhebi Çizgi Filmlerin Etkisi**). *Faslnama-i-Tahkikat Rahburdi İran*, 133-155.
- Mehdevi, C. (1393, 2014). *Camia Şinasi Siyasi Taliban (Taliban'ın Siyasal Soyolojisi)*. Kabil : İntişarat Saied .
- Meryem Alhiyarinijad, M. B. (1396, 2017). Ceryan Şinasi Roykardi Zahirgarayie dar Fahmi Kuran ve Tashih Barkhi Qiraathayi İfrati (**Kuran-i-Karim Analamasında Fundamental Yaklaşımların İncelemesi ve Bazı Yorumların Düzeltilmesi**). *Makalat Hümayişî Milli ve Vakavie Qiraat hay Efrati Az Din* .
- Metani, R. (1390, 2011). Zohür ve Soqot-i Taliban (**Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Çöküşü**). *Kitap Mah, Tarih ve Coğrafiya* , 104-107.
- Miran, H. (1393, 2014). *8 Subh*. 8am.af: <https://8am.af/x8am/1393/10/29/development-of-religious-schools-talabani-theology-or-promotion/> adresinden alındı
- Mohsin Alini, M. B. (1388, 2009). Caygah Meşruiyet-i Kanuni Dar Gofteman Hay Siyasi Resmi Nizam Cümhürî İslami İran (1357-1378) (**İran İslami Cümhuriyet'in Siyasal Tartışmalarında Meşruiyet-i Kanuni'n Yeri 1357-1378**). *Feslnamah Ulum İctima-i* , 108-137.
- Mosavi, S. A. (1387, 2007). *Hazara Hay-i Afganistan (Tarih, farhang, iktisat ve siyaset)* (**Afganistan Hazaraları; Tarih, Farhang, İktisat ve Siyaset**). Kum : Aşk-Yas.
- Mosavi, S. A. (1388, 2008). *Tarihi Tahlili Afganistan Az Zahir Şah TA Karzi* (**Afganistan'ın Analısal Tarihi, Zahir Şah'dan Karzaya Kadar**). Kabil: Balh .
- Moştak, A. (1394, 2014). *Barrasi Cedai Güzini ve Peyamadhâi An Dar Şehri Kabil* (**Kabil'deki Şehirinde Sosyal Ayrışmanın ve Onun Sonucun İncelemesi**). Kabil : Danişgah Talim ve Terbiye Üstad Rabbani.
- Murat, Ş. (2016). Terörizm: Kavramsal bir Çalışma. *Akademik Bakış Dergisi*, 54.
- Mustafa Talas, Y. K. (2007). Sekülerleşmenin Kültürel Sonuçları . *Tübar-XXII*.

- Nazari, A. A. (1387). Gharb, Hüviyet ve İslam Siyasi: Tasavürat ve Pindaştha Gharb Az İslam (**Batı, Kimlik ve Siyasal İslam; İslam'dan Batı'yın Analizi**). *Faslname Sıyawt, Mevelle Danişkada Hükiük ve Ulum Siyasi* , 317-334.
- Nazari, A. M. (1393, 2013). İslamgarayan Dar Afganistan Vijegiha ve Çalişha (**Afganistan'da İslamcıların Özellikleri ve Sorunları**). *Pojohi Hay Mantika-i* , 95-122.
- Nazari, M. S. (1394, 2014). İslamgarayi, Pragmatizm ve Koniş Siyasi dar Msir-i Pasa İnkilap Salhay (2011-2014) (**2011-2014 Yıllar'daki Post-İnkilap Msir İslamcılar, Pragmatizm ve Siyasal Tipkiler**). *Pojohişnama Ulum Siyasi*, 201-234.
- Nieromendzade, M. (1396, 2017). Mualitat-i-İbni Temiye: Zemine Saz Boruz Efratgera-ie Bar Zidi Teşiyog (İbn-i Temiye'nin Okumaları; Şiia Mezhebe Karşı Tek Aşiri Davranişlaların Sebebi). *Makalat Hümaieşi Milli ve Vakavie Qiraat hay Efrati za Din* .
- Nijad, S. M. (1394, 2014). Nakşi Eyalat Motehide Dar Şekilgiri Ceryanhayi Efrati Dar Cehani İslam. Moridi Motalie: El kaede ve Daiş) (**İslam Dünyasında Aşiri Ceryanların Ortaya Çıkmaların'da ABD' daki Rolu. Örnek; El-Kaede ve Daiş**). *Fasilnama Endişe Siaysi dar İslam* .
- Özçatal, E. Ö. (Tarihsiz). Ataerkillik Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı . *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , no.????
- Özeren, S. ve İhsan Bal (2010). *Dünyadan Örneklerle Terörle Mücadele*. Ankara: USKA yayımlar.
- Paton, M. (2005). *Qualitative Research and Evaluation Methods* . New York : E-Book .
- Pehlevan, Ç. (1377, 1997). *Afganistan-i Asri Mocahidin ve Baramdan Taliban (Mocahitlerin Dönemindeki Afganistan ve Talibanın Ortaya Çıkması)*. Tihran: Neşri Katrah .
- Pejman, A. (1394, 2014). *Rivayet Bazgaşt; Nigahi Ba Veziyeti Bazgaşt Kunindegan Dar Afganistan (Dönüş Hikayesi; Afganistan'a Geri Dönmüşlere Genel bir İnceleme)*. Kabil: Komsiyoni Mostakil Hukuk Beşer.

- Qamar, F. (2014). The Rise and Fall of Taliban Regime (1994-2001) In Afghanistan: The Internal Dynamics . *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, 35-46.
- Raşid, A. (1381). *Taliban, Zanan, Ticaret-i Mafya ve Poroje-i Azimi Naft Dar Asiya-i Merkezi (Tliban, Kadınlr ve Orta Asya'da Pitrol Porojen'in Büyük Projesi)*. Tihran: Neşri Bokah.
- Rasol Caferiyan, H. B. (1393, 2013). Naqşi Kabayil Barbar ve Sünnehai Kabiley-i dar Şekilgiri ve Takapoy-i Mohadon (**Takapoy-i Mohadon'ın Ortaya Çıkışında Barbar Kabile ve Bu Kabilenin Geleneğın Rolü**). *Faslnama İlmi-Pojihişi Pojohişnamah Tarih İslam*, 27-48.
- Rizabromandzada, H. F. (1391, 2012). Roykard Camiaşınakhti Bonyad Garaie Dar Adyan (**Köktendinciliğın Sosyolojik Yaklaşımları**). *Faslnama Tahasususi Ulum ictimai Danişgah Azad İslami Vahid Şoşter*.
- Roy, O. (1369, 1991). *Afganistan İslam ve Newgarayie (Afganistan, İslam ve Modernleşem)*. Tihran: Moavinet-i Farhangi.
- Royanijad, E. Y. (1393, 2013). Nigah Saze Engarana Ba Zohür Terörizm Dar Mantike Khavermiyana Ba Takied Bar Pedide Daiş (**Orta Doğu'da Terörizmin Ortaya Çıkmasında Genel Bir Bakış. Örneğın; Daiş'in Ortaya çıkışı**). *Faslnama ilmi-Tahkiki Hübüül-ü-Matin*, 143-170.
- Sacadi, A. (1395, 2015). *Camia Şınasi Siyasi Afganistan (Afganistan'ın Siyasi Sosyolojisi)*. Kabil : Danişgah Khatam-u-Nabiyin.
- Salihin, P. İ. (1396, 2016). Taliban Az Madaris Deobandi Serbaravord/ Ceryan Şınasi Fikri Goroha-i Afgan (**Taliban Deobandi Okullarından Ortaya Çıktı/Afgani Grupların Düşünce Ceryanları**). (M. Hisam-u-Din, Röportaj Yapan)
- Şefah-i. (2015, 9 Tuesday). www.etilaatroz.com. Etilaatroz: <http://www.etilaatroz.com/wp-content/uploads/2014/09/for-web-1.pdf> adresinden alındı
- Şentürk, H. (1997). Freud'un Psikoloji ve Din Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım . *Din Araştırmaları* , 221-229.

- Seyiedpor, F. (1388, 2009). Tehevül Terörizm dar Ravabit Bien-ü-Milel (**Uluslararası İlişkilerde Terörizmin Değişiklikleri**). *Fesilname Mütaliati Rahburdi* , 47.
- Sidiki, A. R. (1395, 2016). Cisti Şikafhay-i İctima-i (**Toplumsal Boşlukların Nedeni**). 3646, s. 1.
- Süleymani, R. (1385, 2015). Aşoftegi Manaie Terörizm (**Terörizmin Farklı Anlamılar**). *Ulum Siyasi* , 36.
- Tariqi, K. (1394, 2014). Tehlil Ber Avamili Peydaieş ve Roşd Serig Devlet İslami Dar Suriye ve Irak (**İrak ve Suriye’de İslami Devletin Hizli Ortaya Çıkışın Nedenleri**). *Pojohişnama-i-Ravabit Bien-ü-l Milel* .
- Taslaman, C. (2012). *Terör’ün ve Cihad’ın Retoriği*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Timor Şaran, Ş. A. (1395, 1 Do-şenbeh). <https://8am.af/x8am/1395/01/09/afghanistan-politic-government/>. 8am.af: www.8am.af.com adresinden alındı
- Tofik, H. (1370, 1992). Sekülaristha ve Devleti İslami (**Seküleristler ve İslami Devleti**). *Faslnama Hükümet İslami* .
- Vahid Ahmadi, M. M. (1390, 2011). Neyrohay-i İctima-i ve Tasir An Ber Şerayit Pas Az Pirozi Dar İnkilab Fransa ve İnkilap İslami İran (**Post-İnkilap Fansa ve Post-İnkilap İran’da Sosyal Güçlerin Rolü**). *Faslnama İlmi-Pojihşi Motaliaat İnkilap İslami*, 11-42.
- Yedulah Dehkan, M. C. (1395, 20116). Şikafhay-i İctimaai ve Tasiran Ber Şekilgiri ve Roşdi Radikalizm Dar Soriye, Ba Taakid Ber Şikafhai Kawmi ve Mezhebi (**Süriye’de Radikalizm Gelişiminde Toplumsal Boşlukların Rolü, Örneğin, Mezhebsel e Etniksel Boşluklar**). *Do Faslnamah İlmi-Pojohişi Daniş Siyasi*, 59-90.
- Yezdi, A. A. (1396, 2017). Çisti Felsefe Din (Dinin Felsefi Nedenleri). *Feslnama Mütaliaat Rahburdi Küm* .
- Yıldırım, A. ve Hasan Şimşek (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara : Seçkin Yayın Evi .
- Zariaan, A. (1393, 2013). Sinkh Şinasi Şikafhay-i İctimaai Dar Suriye (**Süriye’de Sosyal Boşlukların Tabanı**). *Faslanamah Motaliaati Racizi İsalim*, 6-45.

Zohre Nerimani, H. D. (1394, 2014). Barrasi Bardašt Hay Efrati az Vajie Cehat dar Ayat Kuran Kerim (**Kuran-İ-Karima Dayalı Cihat Kavramından Aşırı Yorumlar**). *Makalat Hümayişi Milli ve Vakavie Qiraat hay Efrati az Din* .

Zolfikar, S. M. (1395, 2015). Bazkhani İslam Siyasi dar Tönis: Tasawrat ve Pindašt hay Ğarb az İslam (**Tünis'te Siyasal İslamın Erdelemesi, İslam'dan Batı'ın Yorumları**). *Pojohişnama Mantike*

ÖZGEÇMİŞ

1991 yılında Ghazni ilinin Qarabagh ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Ghazni'de tamamladı. 2013 yılında Taalim ve Terbiye-i-Kabil Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. 2013 yılından bu yana bir kaç araştırma projesinde araştırmacı olarak çalıştı. 2016 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine başladı. Afganistan'da "Kadın Gazetecilerin İş Hayatında Karşılaştığı Zorluklar" projesinin yöneticiliğini yaptı. USAID (Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı) tarafından yürütülen *Promote for Afghan Women* projesinde de proje yönetim asistanı olarak çalıştı.